

In de marge, maar niet marginaal

Een analyse naar de rol van paratext in
bijzondere Bijbeledities na 2004

Masterthesis Sources (*Gemeentepredikant*)
Protestantse Theologische Universiteit Amsterdam

28 augustus 2019

Mart Jan Luteijn
Echtenstein 146b
1103 AA Amsterdam
06-19444512
martjanluteyn@hotmail.com

Eerste begeleider: prof. dr. K. Spronk
Tweede begeleider: prof. dr. L.J. de Vries

Afkortingen

Gebruikte afkortingen:

BGT	Bijbel in Gewone Taal
BHS	Biblia Hebraica Stuttgartensia
EO	Evangelische Omroep
GNB	Groot Nieuws Bijbel
HSV	Herziene Statenvertaling
NBG	Nederlands Bijbelgenootschap
NBV	Nieuwe Bijbelvertaling
NV	Nieuwe Vertaling (1951)
PThU	Protestantse Theologische Universiteit
SV	Statenvertaling (1637)
VU	Vrije Universiteit Amsterdam
WV	Willibrordvertaling

In overeenstemming met het interne gebruik van *Bijbel Dichtbij* zijn de Bijbeledities consequent zonder lidwoord aangeduid. Daarnaast worden citaten uit *Bijbel Dichtbij* omgeven door enkele aanhalingstekens.

Voorwoord

Een thesis schrijven over een voorwerp dat ik zelf elke dag gebruik, namelijk een bijzondere Bijbeleditie (in mijn geval *Groene Bijbel* en *Reformatiebijbel*), kan zowel te oppervlakkig zijn als te vergezocht. Te oppervlakkig, omdat ik dan niet genoeg afstand weet te creëren tussen de onderzoeker en het onderzoeksobject en daarmee blijf hangen in simpele omschrijvingen. Te vergezocht, omdat ik mijn eigen leeservaring zo uitvergroot dat het voor anderen een onherkenbaar verslag is geworden. Door gebruik te maken van een strikte literaire methode, hier en daar wat aangevuld met historische, hermeneutische en sociologische theorieën, hoop ik tussen Scylla en Charybdis door te kunnen varen. Het risico daarvan is dat deze thesis zover buiten het vakgebied van Theologie in het algemeen en Oude Testament in het bijzonder geraakt dat de resultaten niet relevant zijn binnen mijn eigen onderzoeksgroep. Naar mijn idee is het feit dat tienduizenden mensen deze Bijbeledities kopen en waarschijnlijk regelmatig gebruiken genoeg reden om onderzoek te doen naar dit fenomeen.

Verder wil ik diegenen bedanken die mij hebben geholpen bij het onderzoeksproces. In de eerste plaats zijn dat natuurlijk prof. dr. Klaas Spronk (PThU) en prof. dr. Lourens de Vries (VU), die mij hebben begeleid. Dank voor jullie feedback, maar ook vooral voor jullie nieuwe inzichten. Daarnaast wil ik prof. dr. Eveline van Staalduine-Sulman (VU), dr. Marjo Korpel en dr. Lieve Teugels (beiden PThU) bedanken voor de thesisvoorbereidende vakken waarin zij hebben gedoceerd. Ook wil ik prof. dr. August den Hollander en prof. dr. Peter-Ben Smit (beiden VU), Robin ten Hoopen MA (PThU), dr. Anne-Mareike Schol-Wetter en dr. Matthijs de Jong (beiden NBG) bedanken voor hun kritische lezing van bepaalde passages uit deze thesis. Door al jullie opmerkingen zijn de bevindingen van dit onderzoek breed getoetst en besproken. Hopelijk zijn deze daarmee ook stevig genoeg om in de praktijk hun nut te bewijzen.

Samenvatting

In deze thesis onderzoek ik manieren waarop paratext een rol speelt in moderne Nederlandstalige bijzondere Bijbeledities. Als eerste definieer ik het begrip paratext en het gebruik daarvan in Bijbels. Daarna inventariseer ik dertig edities die na 2004 zijn uitgekomen. Het blijkt, vanuit allerlei perspectieven, ingewikkeld te zijn om deze edities te categoriseren aan de hand van de aard van de paratext. In het tweede deel beperk ik mij tot de paratext van *Bijbel Dichtbij* en analyseer ik op welke manier verschillende vormen, zoals tussenkopjes, afbeeldingen en annotaties, een rol spelen bij de interpretatie. Opvallend is dat de tekstuele paratext in verhouding veel meer onderzocht is dan de visuele paratext. Daarnaast kwam ik tot de conclusie dat de verschillende functies van paratext, zoals presenteren, informeren en interpreteren, in de praktijk vaak door elkaar heen lopen. In het afsluitende hoofdstuk bekijk ik het fenomeen bijzondere Bijbeledities met hulp van een hermeneutisch en een sociologisch perspectief. Daar concludeer ik dat moderne edities ten opzichte van het verleden op een professionelere manier worden uitgegeven, maar dat tegelijkertijd de lezer meer ruimte krijgt om de tekst zelf te interpreteren.

Inhoud

Afkortingen	2
Voorwoord	3
Samenvatting.....	4
1 Introductie.....	7
2 Onderzoeksmethode	8
2.1 Paratext	8
2.1.1 Definitie.....	8
2.1.2 Kenmerken.....	9
2.2 Paratext in Bijbels.....	10
2.2.1 Kader	10
2.2.2 Vormen	11
2.3 Bijzondere Bijbeledities	12
2.3.1 Definitie.....	12
2.3.2 Doelstelling	12
3 Moderne Nederlandstalige bijzondere Bijbeledities.....	13
3.1 Inventarisatie.....	13
3.2 Aspecten van paratext	14
3.2.1 Ruimtelijk	14
3.2.2 Substantieel	15
3.2.3 Pragmatisch.....	17
3.2.4 Functioneel	19
3.2.5 Patroonvorming	21
3.3 Casuskeuze	23
4 Paratext in <i>Bijbel Dichtbij</i>	24
4.1 Inleiding	24
4.2 Paratext van de vertalers	25
4.2.1 Methode	25
4.2.2 Indeling en structuur.....	26
4.2.3 Tussenkopjes.....	30
4.3 Paratext van de uitgever	32
4.3.1 Doelstelling	32
4.3.2 Titel en voorwoord.....	33
4.3.3 Kaft en opmaak	36
4.4 Paratext van de organisatie	38
4.4.1 Afbeeldingen.....	38

4.4.2 Achtergrondinformatie	39
4.4.3 Annotaties	41
4.5 Patroonvorming	43
5 Analyse	45
5.1 Inleiding	45
5.2 Auteurschap en autoriteit	48
5.3 Heilig, maar hedendaags	50
5.4 Individueel of in gemeenschap	52
6 Conclusie en discussie	53
7 Bibliografie	55
7.1 Primaire bronnen	55
7.2 Secundaire literatuur	56
8 Bijlagen	58
Bijlage 1: Tabellen paratext Genesis (bij tabel 4.1)	58
Bijlage 2: Tabellen paratext Genesis (bij tabel 4.3 en 4.4)	61
Bijlage 3: Scans <i>Bijbel Dichtbij</i>	63

1 Introductie

Elke tekst bestaat uit meer dan alleen letters, woorden en zinnen. Op deze regel is deze thesis geen uitzondering. Het kopje hierboven is bijvoorbeeld in een groter lettertype en onderaan de pagina staat een bladzijdennummer. Maar wat is de invloed van die extra aspecten, zowel tekstueel als visueel, op de interpretatie? Deze vraag is vooral relevant als het gaat om de interpretatie van heilige teksten en, zoals in het geval van deze thesis, de Bijbel.

De aanleiding voor dit onderzoek is drieledig. In de eerste plaats is dat het hermeneutische besef dat de rol van context cruciaal is voor de interpretatie.¹ Hoewel dit besef in het algemeen al decennia bekend is, is het lastig om de rol van contexten voor de interpretatie te onderzoeken. Zeker op het gebied van dagelijks gebruikte voorwerpen, zoals een Bijbel.

In het gebruik van de Bijbel speelt, en dat is het tweede punt, de materiële context op steeds meer verschillende manieren mee. Dat komt door het recent in populariteit gestegen fenomeen van bijzondere Bijbeledities,² boeken met afbeeldingen, annotaties of andere aspecten die in dezelfde band als de Bijbeltekst zijn opgenomen. Al deze extra informatie wordt ook wel ‘paratext’ genoemd.

Het fenomeen paratext is al vaak onderzocht, zowel met betrekking tot klassieke literatuur³ als in middeleeuwse⁴ en vroegmoderne Bijbeledities.⁵ De rol van paratext in moderne bijzondere Bijbeledities is echter nog amper onderzocht. Meerdere auteurs geven aan dat hun verwachting is dat vooral annotaties in deze edities belangrijk zouden kunnen zijn voor de interpretatie.⁶ Dat is een derde reden voor dit onderzoek.

Met dit onderzoek wil ik dus de bewustwording van contextualiteit vergroten én het fenomeen ‘bijzondere Bijbeledities’ categoriseren én de rol van paratext in deze bijzondere edities analyseren. Dit doe ik aan de hand van de volgende onderzoeksvraag:

*Op welke manier speelt de paratext een rol
in moderne Nederlandstalige bijzondere Bijbeledities?*

Daarbij zal ik beginnen met het methodisch toelichten welke vormen van paratext een rol kunnen spelen. Dit doe ik door eerst het woord paratext te verduidelijken, met name in Bijbelvertalingen. Daarna zal ik het concept ‘bijzondere Bijbeledities’ definiëren en onderzoeken welke vormen van paratext er in bijzondere edities een rol kunnen spelen.

Als tweede zal ik inventariseren welke Nederlandstalige bijzondere Bijbeledities er sinds 2004 zijn gepubliceerd, waarna ik deze edities categoriseer in hun gebruik van paratext. Als laatste beargumenteer ik mijn keuze voor een van deze edities als casus voor het verdere onderzoek, namelijk *Bijbel Dichtbij*, gebaseerd op de BGT.

Dat verdere onderzoek zal ik doen door eerst de paratext van de vertalers te analyseren, daarna die van de uitgever, en als laatste die van de organisatie. Verder ga ik na of er sprake is van een patroon in de rol van paratext in deze editie.

Als laatste onderzoek ik verschillende perspectieven om de rol van paratext te duiden binnen bredere theologische en maatschappelijke concepten. Dit doe ik vanuit zowel een hermeneutische als een sociologische invalshoek.

¹ Bijv. Arie Zwiep, *Tussen tekst en lezer. Een historische inleiding in de Bijbelse hermeneutiek. Deel II: van moderniteit naar postmoderniteit* (Amsterdam: VUPress, 2013), 388.

² Gerard ter Horst & Eline Kuiper, ‘Bijbellezers in je eigen bubbel.’ *Nederlands Dagblad* (8 september 2018); Gerry van der List, ‘Mannenbijbel is suf lesje verantwoordelijkheid.’ *Elsevier Weekblad* (30 mei 2017).

³ Bijv. Gérard Genette, ‘Introduction to the Paratext.’ *New Literary History* 22:2 (1991): 261-272.

⁴ Bijv. Poleg, Eyal, *Approaching the Bible in Medieval England* (Manchester: University Press, 2013)

⁵ August den Hollander & Wim François (eds.), *Infant milk or hardy Nourishment? The Bible for lay people and theologians in the early modern period* (BETL 221; Leuven: Peeters, 2009).

⁶ An-Ting Yi, ‘When Notes Start to Speak: An Investigation of Footnotes and Interlinear Notes in Contemporary Chinese Bible Versions’ *The Bible Translator* 69:1 (2018): 56-78, 72; Michael McClymond, ‘Through a gloss darkly: Biblical annotations and theological interpretation in modern catholic and protestant English-language bibles’ *Theological Studies* 67:3 (2006): 477-497, 497.

2 Onderzoeksmethode

2.1 Paratext

2.1.1 Definitie

Het begrip paratext is aan het einde van de vorige eeuw uitgewerkt door met name Gérard Genette.⁷ Hij past het vooral toe op moderne Franse literatuur. Het begrip paratext is aan de ene kant helder, want het is alles in een boek wat niet de primaire tekst zelf is, maar kan ook verschillende zaken aanduiden. Hieronder bespreek ik een drietal mogelijkheden:

1. Paratext is “[...] what enables a text to become a book and to be offered as such to its readers and, more generally, to the public.”⁸ Deze benadering legt de nadruk op aspecten die een rol spelen bij het presenteren of uitgeven van een boek en is dus gericht op het materiële.

2. Paratext is ook “[...] an ‘undefined zone’ between the inside and the outside, a zone without any hard and fast boundary on either the inward side (turned toward the text) or the outwards side (turned toward the world’s discourse about the text) [...]”⁹ Deze benadering legt de nadruk op de aard van paratext, namelijk als iets dat staat tussen de tekst en de wereld. Dit is met andere woorden een meer fenomenologische benadering.

3. Paratext is ook “[...] a fringe of the printed text with in reality contro one’s whole reading of the text.”¹⁰ Deze benadering is meer hermeneutisch en gaat in op het belang van paratext voor de interpretatie.

In deze thesis zal ik met name gebruik maken van de eerste benadering, namelijk op welke manier paratext materieel aanwezig is in de te onderzoeken Bijbeledities. Maar dat is slechts de eerste stap, want aan het einde zal ik proberen ook de derde, de hermeneutische laag te onderzoeken. Dit doe ik vanuit een focus op het materiële en dus vanuit een analyse van de paratext en niet vanuit de leeservaring van anderen via interviews. Met het tweede aspect zal ik me verder niet bezig houden, omdat dat buiten mijn onderzoeksvraag valt. Het gaat in dit onderzoek namelijk niet om wat paratext per definitie is, maar hoe paratext functioneert.

Het is daarnaast goed om op te merken dat paratext bestaat uit twee aspecten, namelijk peritext en epitext. Het eerstgenoemde is alle paratext die in één boek is opgenomen, zoals titel, illustraties en annotaties.¹¹ Het andere begrip staat juist voor alle dingen die buiten een boek meespelen, zoals interviews of briefwisselingen met de auteur. In de praktijk is het begrip paratext in de meeste gevallen gebruikt terwijl peritext wordt bedoeld.¹² Ook in deze scriptie richt ik mij slechts op peritext, met uitzondering van bepaalde documenten van het NBG. Deze documenten zijn echter zelf geen primaire bronnen, maar een uitleg van de paratext in die bijzondere Bijbeledities.

⁷ Het standaardwerk is Gérard Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, (Cambridge: University Press, 1997).

⁸ Genette, *Paratexts*, 1; zie ook Geerhard Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations with Special Reference to Selected Bible Translations into Beninese Languages* (SIL e-books 58, 2013), 7-9.

⁹ Genette, *Paratexts*, 2.

¹⁰ Genette, *Paratexts*, 2, die weer verwijst naar Claude Duchet, ‘Pour une socio-critique, ou variations sur un incipit,’ *Littérature* 1:1 (1971): 5-14, 6.

¹¹ William Sherman, ‘The beginning of ‘The End’: terminal paratext and the birth of print culture,’ in: Helen Smith & Louise Wilson (eds), *Renaissance Paratext* (Cambridge: University Press, 2011), 65-87, 66. Hij stelt dat Genette en vele anderen vooral bezig zijn geweest met paratext aan het begin van een tekst, zoals een titel. Hij stelt dat juist ook het einde van een tekst interessant is. De voorbeelden die hij geeft hebben echter vooral betrekking op gedichten en zijn voor dit onderzoek minder relevant.

¹² Voorbeelden van artikelen waarin paratext wordt gebruikt terwijl peritext wordt bedoeld zijn Riemer Faber, ‘The Argumentum as Paratext: Editorial Strategies in the Novum Testamentum,’ *Erasmus Studies* 37 (2017): 161-175, 163; Armin Lange, ‘From Paratext to Commentary,’ in: Adolfo Roitman, Lawrence Schiffman & Shani Tzoref (eds.), *The Dead Sea Scrolls and Contemporary Culture* (Leiden: Brill, 2011), 195-216, 204-205; Martin Wallraff & Patrick Andrist, ‘Paratexts of the Bible: A New Research Project on Greek Textual Transmission,’ *Early Christianity* 6:2 (2015): 237-243, 238; Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 9.

2.1.2 Kenmerken

Paratext heeft vijf verschillende kenmerken, die het antwoord zijn op simpele w-vragen: *waar* staat de paratext (ruimtelijk), *wanneer* is de paratext geproduceerd (temporeel), *wat* is de paratext (substantieel), door *wie* en voor *wie* is deze paratext geproduceerd (pragmatisch), en *waarom* is deze paratext geproduceerd (functioneel)?¹³ Deze kenmerken gaan met name uit van de materiële benadering. Ik zal deze kort toelichten en zal daarbij voorbeelden gebruiken uit paratext in Bijbels.

Er zijn vier plaatsen te onderscheiden waar paratext aanwezig kan zijn.¹⁴ In de eerste plaats *in* de tekst (zoals versnummers, verwijzingen naar voetnoten,¹⁵ maar ook witregels), *tussen* de tekst door (zoals tussenkopjes en afbeeldingen), gekaderd op een vaste plaats *rondom* de tekst (zoals annotaties onderaan) of *buiten* de tekst (zoals een woord vooraf of een register).¹⁶

Het temporele aspect gaat vooral om opmerkingen in de kantlijn van latere redacteurs. Bij moderne Bijbeledities is dat aspect niet van belang, omdat alle paratext op hetzelfde moment geproduceerd is.¹⁷ Het is zogenoemde originele paratext.¹⁸

Het substantiële aspect bestaat uit een tweedeling tussen tekstueel en visueel. Het tekstuele is nader te onderscheiden in twee aspecten, namelijk gerelateerd aan een bepaald vers en meer algemeen. Het visuele is te verdelen in opmaak, afbeeldingen en materiaalgebruik. Op dat laatste aspect, dat ingaat op bijvoorbeeld de dikte van het papier, zal ik in deze thesis niet ingaan.

Pragmatisch gezien bestaat paratext uit twee delen: die van de zender en die van de ontvanger. De zender is normaal gesproken zowel de auteur als de uitgever. In vertaalde werken speelt ook de paratext van de vertaler nog een rol. Deze drie hebben verantwoordelijkheid voor de paratext. Met betrekking tot de ontvanger zijn er drie verschillende categorieën: de paratext is publiek of privaat, officieel of onofficieel,¹⁹ en verplicht of optioneel.²⁰ Dit heeft meestal te maken met epitext of met het materiaalgebruik en is dus verder niet relevant voor dit onderzoek.

Vanuit het functionele aspect zijn er opnieuw veel verschillende categorieën te onderscheiden (en deze categorieën kunnen elkaar ook aanvullen):²¹

1. presentatie, wat weer onderverdeeld kan worden in esthetisch en onderscheidend;
2. leesbaarheid, waaronder ook het verschil tussen tekst en paratext valt;
3. informatie, zowel over de tekst zelf als over de cultuur erachter;²²
4. interpretatie, oftewel de mening van de auteur of uitgever.

¹³ Genette, *Paratexts*, 4.

¹⁴ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 13.

¹⁵ Zie voor een analyse van voetnoten in moderne Bijbels Yi, 'When Notes Start to Speak', 75-76. De bespreking van voetnoten komt niet terug in deze thesis, omdat de *Bijbel Dichtbij* geen voetnoten bevat.

¹⁶ Het verschil tussen de eerste en de tweede categorie is dat de eerste betrekking heeft op een vers, terwijl de tweede betrekking heeft op perikopen. Het verschil tussen de tweede en de derde is dat de tweede gaat om informatie in dezelfde kolom als de tekst, zodat je de tekst niet kan doorlezen zonder de paratext te zien, terwijl het derde betrekking heeft op paratext die gekaderd is aan de rand van een pagina.

¹⁷ Dit in tegenstelling tot wat Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 13-14 beweert. Hij interpreteert het temporele aspect als de ontwikkeling van tradities van paratext, zoals het gebruiken van tussenkopjes in Bijbels vanaf een bepaalde tijd. Volgens Genette gaat het temporele aspect echter niet om de ontwikkeling van het begrip paratext, maar om de ontwikkeling van de paratext in het werk dat onderzocht wordt.

¹⁸ Genette, *Paratexts*, 5.

¹⁹ Genette, *Paratexts*, 9-10.

²⁰ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 15.

²¹ Deze indeling komt van Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 16-20. Ik laat echter de specifiek materiële en legalistische zaken weg, omdat die niet relevant zijn voor dit onderzoek. Daarnaast is het verschil tussen onthullend en informerend naar mijn idee niet aanwezig: het metatekstuele aspect van onthulling is namelijk hetzelfde als informatie over bijvoorbeeld het genre.

²² Een goed voorbeeld van een analyse van de (vroeg)moderne cultuur door middel van paratext is August den Hollander, 'Paratext and Lay Bible,' in: Carla Dauven-van Knippenberg (ed.), *Paratext: the fuzzy edges of literature* (Amsterdam: Institute of Culture and History, Universiteit van Amsterdam, 2004), 105-116.

2.2 Paratext in Bijbels

2.2.1 Kader

Zoals gezegd is paratext door Genette vooral toegepast op literaire werken en dan met name vanuit de focus op de rol van de auteur. Dit is ingewikkelder met betrekking tot oude manuscripten of Bijbelvertalingen.²³ Dan is de auteur eigenlijk niet aanwezig en gaat het slechts om de paratext van de vertaler en de uitgever. Bij de analyse van paratext in bijzondere Bijbeledities is er echter ook sprake van paratext van de auteur(s), namelijk de auteur(s) van annotaties of andere tekstuele paratext.

Hoewel de Bijbel zelf uit allerlei verschillende boeken bestaat met elk hun eigenschappen, de edities waar vanuit wordt vertaald over het algemeen hetzelfde met betrekking tot de Hebreeuwse en de Griekse tekst. Dit maakt het mogelijk om te spreken over één enkele brontekst.²⁴ Deze brontekst heeft echter zelf ook weer paratext, die gedeeltelijk wel en gedeeltelijk niet wordt vertaald.²⁵ Over het algemeen wordt de hoofdstuk- en versnummering van de te vertalen brontekst overgenomen, maar wordt op het gebied van het Oude Testament de volgorde in de boeken veranderd.²⁶ Daarnaast worden de indelende accenten uit de BHS soms wel en soms niet overgenomen.

Over de hoeveelheid paratext die in een Bijbelvertaling zou moeten worden opgenomen is veel discussie. In het begin van de 19de eeuw was het uitgangspunt van de meeste Bijbelgenootschappen dat er zo weinig mogelijk paratext zou moeten zijn, met uitzondering van de hoofdstuk- en versnummering.²⁷ Later in dezelfde eeuw voegden veel vertalers juist wel paratext toe om de tekst uit te leggen, waarbij dogmatische interpretaties werden vermeden.²⁸ Vertalers zien paratext tegenwoordig vooral als iets wat het begrip van de tekst zou moeten vergroten of het onbegrip verkleinen, zonder daarbij de gebruikelijke interpretaties te verlaten.²⁹

²³ Patrick Andrist, 'Toward a definition of paratexts and paratextuality: The case of ancient Greek manuscripts,' in: Liv Ingeborg Lied & Marlinea Maniaci (eds.), *Bible as notepad : tracing annotations and annotation practices in late antique and Medieval biblical manuscripts* (MB 3; Boston: Walter de Gruyter, 2018), 130-149, 131-132.

²⁴ Aangezien we in paragraaf 4.1 Genesis als casus zullen nemen, is dat de BHS.

²⁵ In tegenstelling tot Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 12 zie ik de paratext van de brontekst wel als onderdeel van de te vertalen tekst. Er is namelijk een keuze gemaakt voor de te vertalen brontekst, en die keuze is, zoals hijzelf ook aangeeft, vaak gebaseerd op een verschil in paratext.

²⁶ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 12. Het veranderen van de volgorde is algemeen aangenomen en komt verder niet terug in dit onderzoek. Zie ook het derde punt in de definitie in paragraaf 2.3.1.

²⁷ Lourens de Vries, 'The Book of True Civilization: The Origins of the Bible Society Movement in the Age of Enlightenment,' *The Bible Translator* 67:3 (2016), 331-350, 334-335; Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 22; Fred van Lieburg, *De wereld in: Het Nederlands Bijbelgenootschap, 1814-2014* (Amsterdam: Prometheus, 2014), 198-200; McClymond, 'Biblical Annotations', 485.

²⁸ De Vries, 'The Origins,' 340-344.

²⁹ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 24-26.

2.2.2 Vormen

In zijn onderzoek onderscheidt Geerhard Kloppenburg 49 vormen³⁰ van paratext in Bijbelvertalingen.³¹ Negen daarvan hebben betrekking op het materiaalgebruik van Bijbeledities³² en zes vormen zijn in elke Nederlandstalige moderne Bijbelvertaling hetzelfde.³³ Zij vallen dus buiten mijn onderzoeksvraag. Hij analyseert de verschillende verschijningsvormen en functies van deze 49 vormen uitgebreid.³⁴ Hieruit volgt dat de meeste van deze vormen met name bedoeld zijn voor presentatie en leesbaarheid, terwijl een aantal andere gericht zijn op informatie. Sommige uitzonderingen zijn geleid door interpretatie. Kloppenburg stelt dan dat informatieve paratext altijd kort, duidelijk en relevant zou moeten zijn.³⁵ In dit onderzoek zal ik zelf geen uitspraken doen over wat de aard van paratext in Bijbelvertalingen zou moeten zijn; ik zal slechts proberen in kaart te brengen welke vormen van paratext op welke manier een rol spelen.

³⁰ Er zijn nog minstens twee aspecten te noemen, die Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 29-56 in zijn eigen inventarisatie niet heeft ontdekt: de orthografie van uitgeschreven getallen (33 of drieëndertig, zie Genesis 46:15), waarmee het kan lijken op de versnummering, en de voorgescreven beklemtoning van Hebreeuwse namen (Jakob, Dina, Lea, zie Genesis 46:15). Deze zal ik zelf niet verder onderzoeken.

³¹ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 29. Een kortere opsomming van verschillende elementen van paratext geven Johanna Tanja & Eveline van Staalduine-Sulman. 'A Jewish Targum in a Remarkable Paratext: Paratextual Elements in Two Targum Manuscripts of Alfonso de Zamora,' in: Alberdina Houtman, Eveline van Staalduine-Sulman & Hans-Martin Kirn (eds.). *A Jewish Targum in a Christian World* (Leiden: Brill, 2014), 166-184, 167. Een ander voorbeeld is McClymond, 'Biblical Annotations', 480.

³² Dit zijn 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10 en 11. Overigens is categorie 7 (bladwijzers) interessant, want Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 32 stelt dat Bijbels er vaak twee hebben. Uit mijn inventarisatie van bijzondere Bijbeledities blijkt echter dat er een enorme variëteit is in het aantal bladwijzers, van nul tot en met drie. Nog opvallender is dat *Bijbel Dichtbij* geen bladwijzer heeft, terwijl het wel een meer studieuze karakter heeft. Studiebijbels hebben namelijk over het algemeen meer bladwijzers. Een verdere analyse hiervan valt echter, zoals gezegd, buiten bereik van dit onderzoek.

³³ Dit zijn 19, 20, 21, 27, 29 en 32.

³⁴ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 29-56.

³⁵ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 57-58.

2.3 Bijzondere Bijbeledities

2.3.1 Definitie

Voordat dit onderzoek verder kan gaan, moet ik eerst een definitie opstellen van moderne Nederlandstalige bijzondere Bijbeledities.³⁶ De definitie die in deze thesis wordt gebruikt heeft drie elementen:

1. De gehele protestantse canon moet in dezelfde band aanwezig zijn.³⁷ Anders kan er namelijk niet meer gesproken worden over dezelfde Bijbel, maar over vele verschillende verzamelingen van Bijbelteksten. Die verzamelingen hebben een ander doel, zoals het aanbieden van 150 teksten op een manier die ‘kort & krachtig’ is.³⁸

2. Er moet sprake zijn van een andere titel dan de vertaling waarop het is gebaseerd, en deze titel moet zichtbaar zijn op de kaft van de Bijbel.³⁹ Daarmee wordt aangegeven dat er sprake is van een ander boek dan de standaardvertaling.

3. Er moet sprake zijn van tenminste één element extra toegevoegde, tekstuele paratekst, naast de titel op de kaft.⁴⁰ Dit is een voorwoord of inleiding waarin het bijzondere van deze editie wordt uitgelegd.

2.3.2 Doelstelling

Bij het vertalen van de Bijbel is het onmogelijk om alle elementen van de brontekst over te brengen naar de doelttekst; er zal altijd gekozen moeten worden. Deze keuzes kunnen worden geleid door de doelstelling van de vertaling (*intended skopos*) of door de verwachtingen van lezers (*expected skopos*).⁴¹ Dit geldt natuurlijk niet alleen voor het vertalen van de Bijbeltekst, maar ook voor het vertalen en toevoegen van paratekst. Deze keuzes van de vertalers en uitgevers zijn alleen maar te begrijpen vanuit een besef van de historiciteit van een Bijbelvertaling. Een goed voorbeeld hiervan is de in Nederland klassiek geworden Statenvertaling.⁴² Deze is na het besluit op de Synode van Dordrecht (1618-1619) uitgegeven samen met de zogenoemde kanttekeningen. In het geval van de SV is de paratekst met name bedoeld om een balans te vinden tussen een onduidelijke Nederlandstalige tekst en een te vrije vertaling.⁴³

Bijbelvertalingen hebben dus verschillende doelstellingen en daarmee ook verschillende functies en doelgroepen.⁴⁴ Deze conclusie is bijzonder relevant voor dit onderzoek naar moderne Nederlandstalige bijzondere Bijbeledities. In hun keuze voor de hoeveelheid paratekst worden uitgevers vaak gestuurd door de verwachtingen van hun doelgroep. Een verantwoording hiervan geven uitgevers meestal in het voorwoord. Deze zullen in hoofdstuk 3 in het algemeen en in hoofdstuk 4 in het bijzonder voor *Bijbel Dichtbij* geanalyseerd worden.

³⁶ Ik heb gekozen voor het spreken over bijzondere Bijbeledities en niet over bijzondere Bijbels. Dit is mede geïnspireerd door het essay van Mia Mochizuki, ‘The Bible on the Wall,’ In: Den Hollander & François (eds.), *Infant milk or hardy nourishment?*, 337-366, 337, waar gesproken wordt over de ene Bijbel en de vele edities.

³⁷ Buiten deze indeling vallen *Tanach* (2007/2018²), *Levensbron* (2016) en *YouCat jongerenbijbel* (2016).

³⁸ *Bijbel in gewone taal - Dwarstijger* (2015).

³⁹ Buiten deze indeling vallen *Huwelijksbijbels* in verschillende uitgaven of *Bijbel: literaire editie* (2005).

⁴⁰ Buiten deze indeling vallen de *Bijbel in grote letter* (2005-2007) en de *Bijbel in één jaar* (2018). Laatstgenoemde heeft echter wel een interessante vorm van paratekst, namelijk een wijziging in de volgorde van de teksten. Dat komt verder weinig voor (zie alleen *Tanach*, die de Hebreeuwse indeling van het Oude Testament volgt en niet de Griekse). Daarnaast valt ook de *Schoolbijbel* (2016) hierdoor buiten de definitie.

⁴¹ Lourens de Vries, ‘Paratext and Skopos of Bible Translations,’ in: August den Hollander, Ulrich Schmid & Willem Smelik (eds.), *Paratext and Megatext as Channels of Jewish and Christian Tradition: the Textual Markes of Contextualization* (JCPS 6; Leiden: Brill, 2003), 176-193, 176

⁴² Zie voor een andere analyse van de Statenvertaling Den Hollander, ‘Paratext and Lay Bible’, 110-114.

⁴³ De Vries, ‘Paratext and Skopos,’ 183

⁴⁴ De Vries, ‘Paratext and Skopos,’ 179-180.

3 Moderne Nederlandstalige bijzondere Bijbeledities

3.1 Inventarisatie

In dit deel van mijn onderzoek geef ik een inventarisatie van alle Nederlandse bijzondere Bijbeledities die na 2004 zijn gepubliceerd en gebaseerd zijn op de NBV (1^e versie 2004, 2^e versie 2007), de HSV (2010) en de BGT (2014).⁴⁵ In totaal zijn er 30 Nederlandstalige bijzondere Bijbels gepubliceerd tussen 2004 en 2018.

Tabel 3.1

NBV 2004 ⁴⁶	NBV 2007 ⁴⁷
Parallelbijbel (2004) Mijn wereldbijbel (2005) Lerarenbijbel (2005) Bijbel voor de zorg (2006) Jongerenbijbel (2006) Bijbel met impressies (2007) Bijschrijfbijbel (2007) Bijbel op weg (2007)	Studiebijbel (2008) Studiebijbel in perspectief (2009) Bijbel met werken van Kees de Kort (2015) Van Goghbijbel (2015) Schrijfbijbel (2016) Groene Bijbel (2016) Inspire Bijbel (2018)
HSV 2010 ⁴⁸	BGT 2014
Jongerenbijbel (2014) Studiebijbel (2014) Vrouwenbijbel (2016) Reformatiebijbel (2016) Mannenbijbel (2017) Bijbel met Hollandse meesters (2017) Gespreksbijbel (2018) Notitiebijbel (2018)	BGT voor jou (2014) Samenleesbijbel (2015) Bijbel+ (2016) Een oogst van waarde (2016) Belle Bijbel (2018) Rechte Bijbel (2018) Bijbel Dichtbij (2018)

In de volgende vier paragrafen zal ik vanuit de eerdergenoemde kenmerken van paratext, namelijk ruimtelijk, substantieel, pragmatisch en functioneel deze 30 bijzondere Bijbeledities categoriseren. Over sommige mogelijke indelingen is eerder literatuur verschenen, maar vaak is dit de eerste keer dat deze of vergelijkbare edities worden gecategoriseerd vanuit het perspectief van paratext. De categorieën komen over het algemeen voort uit de Bijbeledities zelf; er is dus sprake van een conventionele inhoudsanalyse. Concreet betekent dat dat ik gezocht heb naar categorieën waar aan de diversiteit van de edities recht wordt gedaan, maar waar ook gezocht wordt naar enige vorm van overeenstemming tussen verschillende edities. In paragraaf 3.2.5 breng ik deze vier kenmerken bij elkaar, ga ik met andere theorieën in gesprek en zoek ik naar een mogelijk patroon.

⁴⁵ Ik heb hier gekozen voor het gebruik van de drie grootste vertalingen om zo dingen zinvol te kunnen vergelijken. Buiten deze indeling vallen *Bijbel met uitleg* (2015), gebaseerd op de SV en *Roodletterbijbel* (2018), gebaseerd op Het Boek, en varianten daarvan (*Het nieuwe Leven* (2018), *Startersbijbel* (2018), *Fotobijbel* (2018)). Daarnaast vallen allerlei oudere edities buiten deze indeling, zoals *Rembrandtbijbel* (1979), gebaseerd op de SV, *Chagallbijbel* (2001), gebaseerd op de NV en *GNB voor jou* (2003).

⁴⁶ In 2005 is ook nog de *Bijbel met werk van Rembrandt* uitgegeven, maar deze heb ik niet kunnen inzien.

⁴⁷ Opvallend is het enorme gat in publicaties tussen 2009 en 2015. Hiervoor heb ik geen reden kunnen vinden.

⁴⁸ In 2018 is ook nog de *Zij Lacht Bijbel* uitgegeven, maar deze heb ik niet kunnen inzien.

3.2 Aspecten van paratext

3.2.1 Ruimtelijk

Als we vanuit het ruimtelijke perspectief gaan kijken naar paratext in bijzondere Bijbeledities, dan zijn er, zoals besproken in paragraaf 2.1.2, vier categorieën, namelijk *in*, *tussen*, *rondom* of *buiten* de tekst.⁴⁹ Bij de eerste categorie is er echter geen verschil tussen de standaardvertalingen en bijzondere edities. Daarnaast komt deze ruimtelijke categorisering overeen met een getalsmatige categorisering, namelijk hoeveel keer de doorlopende Bijbeltekst wordt onderbroken in deze edities. Dit zou dan zijn niet onderbroken (*buiten*), tussen de 1 en 100 keer (*rondom*) of meer dan 100 keer (*tussen*).⁵⁰ In de tabel hieronder zijn de bijzondere Bijbeledities op deze twee manieren gecategoriseerd.

Tabel 3.2

<i>Buiten / niet onderbroken</i>	<i>Rondom / 1-100 keer onderbroken</i>	<i>Tussen / 100+ keer onderbroken</i>
Bijbel op weg	Belle Bijbel	Bijbel Dichtbij
Bijbel voor de zorg	BGT voor jou	Gespreksbijbel
Bijbel+	Bijbel met Hollandse meesters	Groene Bijbel
Bijschrijfbijbel	Bijbel met impressies	Inspire Bijbel
Een oogst van waarde	Bijbel met werken van Kees de Kort	Jongerenbijbel (NBV/HSV)
Lerarenbijbel	Rechte Bijbel	Mannenbijbel
Mijn wereldbijbel	Reformatiebijbel	Samenleesbijbel
Notitiebijbel	Van Goghbijbel	Studiebijbel (NBV/HSV)
Parallelbijbel ⁵¹		Studiebijbel in perspectief
Schrijfbijbel		Vrouwenbijbel
10	8	12

In deze categorisering valt op dat de drie mogelijke plaatsen van paratext ongeveer evenredig zijn verdeeld onder het aantal uitgegeven bijzondere edities. Tussen de edities in de laatste kolom lijkt veel overeenkomst te zijn, want het zijn allemaal Bijbeledities met een studiekarakter, waarin de Bijbeltekst extra wordt uitgelegd. Op deze regel lijkt alleen *Inspire Bijbel* een uitzondering. Er lijkt op het eerste gezicht weinig verbindends tussen de edities in de eerste of in de tweede kolom, want in beide kolommen komen gelegheidsbijbels voor (bijvoorbeeld *Een oogst van waarde* en *Bijbel op weg* in de ene en *Reformatiebijbel* en *Van Goghbijbel* in de andere) en doelgroepbijbels (bijvoorbeeld *Lerarenbijbel* en *Bijbel voor de zorg* in de ene en *Rechte Bijbel* en *Belle Bijbel* in de andere).

⁴⁹ Het opnemen van paratext in of juist buiten de tekst is al sinds de 16de eeuw een punt van discussie: Bettye Chambers, 'What Ever Happened to *sola Scriptura*? Text and Paratext in Sixteenth-Century French Bibles,' In: Den Hollander & François (eds.), *Infant milk or hardy nourishment?*, 141-165, 163.

⁵⁰ In de derde categorie (*tussen*) zijn weer twee verschillende soorten te onderscheiden, namelijk edities die de paratext tussen de doorlopende tekst plaatsen (zoals *Bijbel Dichtbij* en *Samenleesbijbel*) en edities die de paratext op een vaste plaats naast de tekst hebben (zoals *Inspire Bijbel*, *Studiebijbel in perspectief* en *Groene Bijbel*).

⁵¹ Bij deze editie bestaat de paratext uit de SV. De doorlopende Bijbeltekst van de NBV wordt dus onderbroken door een doorlopende Bijbeltekst uit een andere vertaling. Deze editie kan dus zowel bij de categorie *buiten* als bij de categorie *tussen* ingedeeld worden. Ik heb gekozen voor het eerste, omdat de Bijbeltekst van de SV dezelfde opmaak heeft en daarmee de Bijbeltekst niet onderbreekt, maar parallel loopt aan die van de NBV.

3.2.2 Substantieel

Als we vanuit het substantiële perspectief gaan kijken naar paratext in bijzondere Bijbeledities, dan zijn er, zoals besproken in paragraaf 2.1.2, twee categorieën met elk twee subcategorieën. Dit zijn: tekstueel, onderverdeeld in versgerelateerd (annotaties) of algemeen (achtergrondinformatie), en visueel, onderverdeeld in afbeeldingen en opmaak. Veel bijzondere edities hebben verschillende van deze vier categorieën. In deze categorisering is gekeken naar de meest voorkomende vorm van paratext, zoals weergegeven in onderstaande tabel:

Tabel 3.3

Tekstueel - versgerelateerd	Tekstueel - algemeen	Visueel - afbeeldingen	Visueel - opmaak
Bijbel Dichtbij Gespreksbijbel Jongerenbijbel (NBV/HSV) Mannenbijbel Parallelbijbel Samenleesbijbel Studiebijbel (NBV/HSV) Studiebijbel in perspectief Vrouwenbijbel	Belle Bijbel BGT voor jou Bijbel op weg Bijbel voor de zorg Bijbel+ Een oogst van waarde Lerarenbijbel Mijn wereldbijbel Reformatiebijbel	Bijbel met Hollandse meesters Bijbel met impressies Bijbel met werken van Kees de Kort Van Goghbijbel	Bijschrijfbijbel Groene Bijbel Inspire Bijbel Notitiebijbel Rechte Bijbel Schrijfbijbel
11	9	4	6

Uit deze categorisering blijkt dat in de bijzondere edities verschillende vormen van paratext worden gebruikt. Veel Bijbeledities hebben zoals gezegd meerdere vormen van paratext. Bijbeledities met vooral versgerelateerde paratext hebben enerzijds allemaal algemene achtergrondinformatie, afbeeldingen en een enigszins veranderde opmaak (zie tabel 3.8).⁵² Anderzijds heeft bijna de helft van de edities uit de andere drie kolommen slechts één vorm van paratext.⁵³ De overige elf edities uit die drie kolommen hebben wel andere vormen van paratext,⁵⁴ maar die is nooit versgerelateerd. Er zijn dus, vanuit dit perspectief gezien, eigenlijk drie soorten edities, namelijk die met allerlei vormen van paratext, maar vooral versgerelateerd, de edities met slechts één vorm van paratext en als laatste de bijzondere edities die wel verschillende vormen van paratext hebben, maar geen versgerelateerde vorm. Daarnaast hebben de edities die algemene tekstuele paratext of afbeeldingen hebben meestal katernen op aparte pagina's, en vallen dus in de categorie *buiten* van tabel 3.2 als het katern vooraan of achteraan staat en in de categorie *rondom* als het katern in het midden is geplaatst.

⁵² De uitzondering op deze regel is *Parallelbijbel*, die geen annotaties heeft zoals de andere edities in deze categorie.

⁵³ Dat zijn: *Belle Bijbel*, *Bijbel met Hollandse meesters*, *Bijbel voor de zorg*, *Bijschrijfbijbel*, *Inspire Bijbel*, *Lerarenbijbel*, *Notitiebijbel* en *Schrijfbijbel*. Overigens is het de vraag bij *Belle Bijbel* en *Inspire Bijbel* (net zoals bij *Bijbel+*, maar die heeft ook andere afbeeldingen) of een opgemaakte Bijbeltekst (*handlettering*) een afbeelding is of niet.

⁵⁴ Bij vijf van deze edities (*Mijn Wereldbijbel*, *Bijbel+*, *Bijbel met impressies*, *Bijbel met werken van Kees de Kort* en *Van Goghbijbel*) is deze extra paratext beperkt tot één andere vorm en vaak niet meer dan een enkele afbeelding of een kort naschrift.

We zouden echter ook op een andere manier naar de substantiële paratext kunnen kijken, namelijk in verhouding tot de paratext in de weergegeven vertalingen. Dit gaat dan om verwijzingen naar parallelteksten, historische kaarten en inleidingen per Bijbelboek.⁵⁵ De NBV (2004 en 2007) heeft in de standaardeditie deze alle drie.⁵⁶ De HSV heeft verwijzingen en kaarten. De BGT heeft geen van drieën. Sommige bijzondere Bijbeledities hebben meer en andere minder elementen van paratext dan de standaardvertaling. Dit wordt weergegeven in de volgende tabel:

Tabel 3.4

Volgt standaard	Minder dan standaard	Meer dan standaard⁵⁷
Belle Bijbel BGT voor jou Bijbel met Hollandse meesters Bijbel+ Jongerenbijbel (NBV) Mijn wereldbijbel Rechte Bijbel Reformatiebijbel	Bijbel met impressies Bijbel met werken van Kees de Kort Bijbel op weg Bijbel voor de zorg Bijschrijfbijbel Gespreksbijbel Groene Bijbel Inspire Bijbel Lerarenbijbel Notitiebijbel Parallelbijbel Schrijfbijbel Van Goghbijbel	Bijbel Dichtbij Een oogst van waarde Jongerenbijbel (HSV) Mannenbijbel Samenleesbijbel Studiebijbel (NBV/HSV) Studiebijbel in perspectief Vrouwenbijbel
8	13	9

Meer dan tweederde van de bijzondere Bijbeledities wijkt af in de hoeveelheid paratext van de Bijbelvertaling waarop ze is gebaseerd. Het is opvallend dat een meerderheid van de afwijkende gevallen minder gebruik maakt van de drie soorten paratext, omdat bijzondere edities per definitie juist meer paratext hebben. Wel zijn de Bijbeledities die minder dan de standaard hoeveelheid paratext hebben logischerwijs gebaseerd op de NBV en de HSV, die standaard de grootste hoeveelheid paratext hebben. Daarentegen is er geen patroon tussen de vorm van paratext die wordt weggelaten. Dit kan bijvoorbeeld de inleidingen zijn (zoals *Groene Bijbel* en *Schrijfbijbel*) of de verwijzingen (*Bijbel op weg* en *Bijbel voor de zorg*). Deze indeling helpt echter weinig verder in een nadere categorisering van deze edities, omdat er geen andere verbindende aspecten aanwezig zijn in de verschillende kolommen.

⁵⁵ Deze drie vormen van paratext zijn overigens al te herleiden in Bijbeledities uit de vroegmoderne tijd, Chambers, 'What Ever Happened,' 163.

⁵⁶ Hierbij heb ik dit tot standaardeditie 'benoemd', maar er zijn ook uitgaven die òf geen verwijzingen hebben òf geen inleidingen. Omdat er een uitgave bestaat die alle drie de vormen heeft, terwijl het geen eigen titel heeft en dus geen bijzondere editie is, is dat het nulpunt van de vergelijking.

⁵⁷ Bij de Studiebijbels gaat het om een vergroting van de hoeveelheid verwijzingen of kaarten of een verlenging van de inleidingen.

3.2.3 Pragmatisch

Als we vanuit het pragmatische perspectief gaan kijken naar paratext in bijzondere Bijbeledities, dan zijn er, zoals besproken in paragraaf 2.1.2, twee delen, namelijk de paratext van de zender en van de ontvanger. De paratext van de zender is in het geval van een bijzondere editie per definitie, zoals gezegd in paragraaf 2.3.1, een voorwoord of een andere vorm van uitleg van het bijzondere van deze editie. Er zijn verschillende mogelijkheden om in die vorm van tekstuele paratext de doelstelling van de editie uit te leggen.⁵⁸ Dit wordt weergegeven in de volgende tabel:

Tabel 3.5

Voorwoord⁵⁹	Voorwoord met symbolen	Uitleg op kaft
Bijbel op weg	Belle Bijbel	BGT voor jou
Bijbel voor de zorg	Bijbel Dichtbij	Bijbel met Hollandse meesters
Bijbel+	Gespreksbijbel	Bijbel met impressies
Bijschrijfbijbel	Jongerenbijbel (NBV/HSV)	Bijbel met werken van Kees de Kort
Groene Bijbel	Mannenbijbel	Een oogst van waarde
Lerarenbijbel	Samenleesbijbel	Inspire Bijbel ⁶¹
Mijn wereldbijbel	Studiebijbel (NBV)	Schrijfbijbel ⁶²
Notitiebijbel	Vrouwenbijbel	Van Goghbijbel
Parallelbijbel	Studiebijbel in perspectief ⁶⁰	
Rechte Bijbel		
Reformatiebijbel		
Studiebijbel (HSV)		
12	10	8

De logische conclusie is dat de meerderheid van de bijzondere Bijbeledities met paratext *tussen* de tekst een voorwoord met symbolen heeft. Dit betekent dat het voorwoord niet slechts bestaat uit tekst, maar ook uit een uitleg van de paratext waarbij gebruik wordt gemaakt van visuele aspecten. Aan de andere kant hebben veel edities met paratext *buiten* de tekst juist een uitleg op de kaft. Deze categorisering is dus vergelijkbaar met die uit tabel 3.2. Een aanvullende observatie is dat vrijwel alle Bijbeledities die zijn gebaseerd op de NBV of de BGT een uitleg over de aard van de vertaling hebben, terwijl bij driekwart van de HSV Bijbels dat niet het geval is.⁶³

⁵⁸ Vergelijk Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 40-41.

⁵⁹ Dit kan ook in het katern zijn en dus in het midden (zoals *Rechte Bijbel*) of achteraan staan (zoals *Bijbel+*).

⁶⁰ Bij deze editie is de uitleg met symbolen niet in het voorwoord, maar op een los inlegvel.

⁶¹ Bij deze editie is de uitleg niet op de kaft, maar op de hoes.

⁶² Bij deze editie is de uitleg niet op de kaft, maar op een los inlegvel. Dit inlegvel is in het geval van *Schrijfbijbel* cruciaal, omdat deze editie geen andere vorm van tekstuele paratext heeft en anders buiten de definitie (zie 2.3.1) zou vallen.

⁶³ Dat zijn: *Gespreksbijbel*, *Jongerenbijbel* (HSV), *Mannenbijbel*, *Notitiebijbel*, *Studiebijbel* (HSV) en *Vrouwenbijbel*. Mogelijk verwachten de auteurs van bijzondere edities van de HSV dat de doelgroep al overtuigd is van het eigen vertaalkarakter van de HSV en op dat punt niet overtuigd hoeft te worden.

Het andere deel van de pragmatische paratext is dat van de ontvanger. We zouden de bijzondere Bijbeledities dan kunnen onderscheiden in twee categorieën, namelijk de edities waarin de ontvanger iets kan schrijven (aantekeningen of naam) en de edities waarin daarvoor geen mogelijkheid wordt gegeven. Dit wordt weergegeven in de volgende tabel:

Tabel 3.6

Schrijfmogelijkheid	Geen schrijfmogelijkheid
Belle Bijbel	Bijbel Dichtbij
BGT voor jou	Bijbel met Hollandse meesters
Bijbel+	Bijbel met impressies
Bijschrijfbijbel	Bijbel met werken van Kees de Kort
Gespreksbijbel	Bijbel op weg
Inspire Bijbel	Bijbel voor de zorg
Jongerenbijbel (NBV)	Een oogst van waarde
Lerarenbijbel	Groene Bijbel
Mijn wereldbijbel	Jongerenbijbel (HSV)
Notatiebijbel	Mannenbijbel
Samenleesbijbel	Parallelbijbel
Schrijfbijbel	Rechte Bijbel
Vrouwenbijbel	Reformatiebijbel
	Studiebijbel (NBV/HSV)
	Studiebijbel in perspectief
	Van Goghbijbel
13	17

Uit deze categorisering blijkt dat in iets minder dan de helft van de bijzondere Bijbeledities een schrijfmogelijkheid wordt gegeven en in de meerderheid niet. Door een schrijfmogelijkheid wordt een Bijbeleditie gepersonaliseerd. De edities met een schrijfmogelijkheid zijn óf primair bedoeld om aantekeningen te maken óf ze zijn gericht op jongeren. Uitzonderingen op deze regel zijn *Jongerenbijbel* (HSV), want die is wel gericht op jongeren, maar heeft geen schrijfmogelijkheid, en *Lerarenbijbel*, want die is niet primair bedoeld om aantekeningen te maken en is ook niet gericht op jongeren.

3.2.4 Functioneel

Als we vanuit het functionele perspectief gaan kijken naar paratext in bijzondere Bijbeledities, dan zijn er, zoals besproken in paragraaf 2.1.2, vier categorieën, namelijk presentatie, leesbaarheid, informatie en interpretatie. Op het gebied van leesbaarheid is er weinig verschil tussen de edities, omdat zij allemaal tussenkopjes hebben, vergelijkbare lettertypen, etc. In de tabellen 3.2, 3.3 en 3.4 hebben we vanuit allerlei perspectieven al gekeken naar het thema informatie: Waar staat de informatie (3.2)? Waar bestaat de informatie uit (3.3)? En hoeveel informatie is er (3.4)? Daarom bespreek ik in deze paragraaf alleen de functie van interpretatie en presentatie. In het eerstgenoemde focus ik op de leidraad in de edities op het punt van tekstkeuze. Kiezen de auteurs of de uitgevers voor leesroosters of andere lijsten met Bijbelteksten, waardoor de lezer gestuurd wordt in zijn of haar keuze voor het lezen van de Bijbel?⁶⁴ Deze vraag wordt beantwoord in de volgende tabel:

Tabel 3.7

Leesrooster⁶⁵	Themaregister⁶⁶	Afbeeldingen bij specifieke teksten	Zonder tekstkeuze
Belle Bijbel Bijbel Dichtbij Bijbel op weg Bijbel+ Gespreksbijbel Groene Bijbel Jongerenbijbel (NBV/HSV) Mannenbijbel Samenleesbijbel Vrouwenbijbel	BGT voor jou Bijbel voor de zorg Een oogst van waarde Lerarenbijbel Mijn wereldbijbel Rechte Bijbel Studiebijbel (NBV) Studiebijbel in perspectief	Bijbel met Hollandse meesters Bijbel met impressies Bijbel met werken van Kees de Kort Inspire Bijbel Van Goghbijbel	Bijschrijfbijbel Notitiebijbel Parallelbijbel Reformatiebijbel Schrijfbijbel Studiebijbel (HSV)
11	8	5	6

Opvallend is dat in deze categorisering weer andere Bijbeledities bij elkaar staan dan op het eerste gezicht verwacht zou worden. Zo heeft *Inspire Bijbel* afbeeldingen bij een specifieke tekst en staat dus ingedeeld bij de Bijbeledities met alleen afbeeldingen (zie tabel 3.3) en staan *Reformatiebijbel* en *Studiebijbel* (HSV) samen met edities die gericht zijn op aantekeningen maken (zie tabel 3.6). *Bijbel op weg* en *Bijbel+* hebben als enige editie met een katern (zie tabel 3.2) ook een leesrooster. In deze categorisering is er dus enigszins van de standaardpatronen afgeweken en ontstaat er een meer hermeneutische discussie of bijzondere Bijbeledities wel een tekstkeuze voor zouden moeten schrijven. Hierover lopen de meningen blijkbaar uiteen. In de paragrafen 4.3.3 en 4.4.2 kom ik terug op de rol van tekstkeuze, maar een uitgebreide analyse van deze categorisering valt buiten het kader van dit onderzoek.

⁶⁴ Een leesrooster heeft tenminste een getelde hoeveelheid teksten, oftewel een genummerde opsomming van teksten (dus bijvoorbeeld niet *Rechte Bijbel*, die wel Bijbelstudies heeft), maar deze hoeft niet gekoppeld te zijn aan dagen (zoals *Groene Bijbel*).

⁶⁵ De meeste edities die een leesrooster bevatten, hebben ook een themaregister (uitzondering *Bijbel op weg*). Zij zijn dan ingedeeld bij de linkerkolom, omdat een leesrooster enerzijds een vorm van een themaregister is, maar dan gekoppeld aan getallen, en anderzijds minder voorkomt dan een themaregister.

⁶⁶ Overigens heeft de standaard BGT ook een themaregister (zie paragraaf 4.3.3) maar in deze bijzondere edities is het register aangepast of uitgebreid.

Het andere aspect van de functionele paratext is de presentatie. We zouden de bijzondere Bijbeledities dan kunnen onderscheiden in drie categorieën, namelijk de edities die afwijken op het gebied van de kolomindeling of op het gebied van de kleur van de tekst en de edities die de standaardvertaling volgen. Dit wordt weergegeven in de volgende tabel:

Tabel 3.8

Volgt standaard	Andere kleuren	Andere kolommen⁶⁷
BGT voor jou	Belle Bijbel	Bijschrijfbijbel
Bijbel met Hollandse meesters	Bijbel Dichtbij	Inspire Bijbel
Bijbel met impressies	Bijbel+	Notitiebijbel
Bijbel met werken van Kees de Kort	Gespreksbijbel	Parallelbijbel
Bijbel op weg	Groene Bijbel	Schrijfbijbel
Bijbel voor de zorg	Jongerenbijbel (NBV/HSV)	Studiebijbel (NBV)
Een oogst van waarde	Lerarenbijbel	Studiebijbel in perspectief
Mijn wereldbijbel	Mannenbijbel	
Reformatiebijbel	Rechte Bijbel	
Van Goghbijbel	Samenleesbijbel	
	Studiebijbel (HSV)	
	Vrouwenbijbel	
10	13	7

Deze categorisering vertoont opnieuw duidelijk overeenkomsten met tabel 3.2, want de edities die paratext *buiten* de tekst hebben, volgen vaak de standaardpresentatie of wijken door de mogelijkheid voor aantekeningen logischerwijs af in de kolomindeling (uitzondering *Bijbel+*), terwijl de edities die paratext *tussen* de tekst hebben, zich consequent in andere kleuren aanbieden. Opvallend is de positie van *Studiebijbel* (NBV) en *Studiebijbel in perspectief* in de rechterkolom, met name omdat eerstgenoemde is gewijzigd ten opzichte van de standaard van twee naar één kolom, terwijl de tweede juist van twee naar drie kolommen is gewijzigd. Die afwijkingen in kolomindelingen lijken dus weinig te maken te hebben met het karakter van hun tekstuele paratext. Daarnaast is het opmerkelijk dat vier van de Bijbels in de tweede kolom juist minder kleurrijk zijn dan de standaardvertaling, omdat de Bijbeltekst een zwarte kleur of grijs tinten heeft aangenomen.⁶⁸

⁶⁷ De meeste edities met andere kolommen hebben ook andere kleuren (uitzonderingen *Notitiebijbel* en *Parallelbijbel*).

⁶⁸ Dat zijn: *Belle Bijbel*, *Bijbel+*, *Lerarenbijbel* en *Rechte Bijbel*.

3.2.5 Patroonvorming

De 30 besproken bijzondere Bijbeledities zijn, zoals ik hierboven geconcludeerd heb, op meerdere manieren te categoriseren. Die verschillende categoriseringën wil ik in deze paragraaf proberen te combineren, zowel vanuit het mijn eigen onderzoek als vanuit de beschikbare literatuur. Er zijn dan vier verschillende opties. In de eerste plaats is er de driedeling in studiebijbels, themabijbels en doelgroepbijbels. Deze drie begrippen worden soms door elkaar gebruikt, en dat is wel te verklaren. Studiebijbels zijn er dan slechts vier (*Studiebijbel* (NBV/HSV), *Studiebijbel in perspectief* en *Bijbel Dichtbij*), doelgroepbijbels zijn er meer (*Mannenbijbel*, *Jongerenbijbel*, etc.) en ook themabijbels zijn te onderscheiden (*Groene Bijbel*, *Reformatiebijbel*, etc.). Maar vele andere edities zijn moeilijk te plaatsen, zoals de *Van Goghbijbel*, waarbij de paratext gericht is op het werk van een schilder, en niet op een doelgroep of een thema, of de *Bijschrijfbijbel*, waarvan je zou kunnen zeggen dat het gericht is op een doelgroep, namelijk de mensen die houden van schrijven bij hun Bijbel, maar dat is niet nader gespecificeerd. Deze simpele en populaire indeling is behulpzaam, maar niet uitputtend en eerder gericht op de *skopos* dan op de materiële aard van de paratext.

Daarnaast zijn volgens vertaalwetenschapper Lourens de Vries de Nederlandse Bijbelvertalingen in vijf verschillende groepen in te delen:

1. Bijbelvertalingen voor liturgisch of kerkelijk gebruik;
2. Bijbelvertalingen voor studiegebruik;
3. Bijbelvertalingen met hedendaags taalgebruik;
4. Bijbelvertalingen voor seculier of cultureel gebruik;
5. Bijbelvertalingen voor privégebruik.⁶⁹

Deze vijf categorieën overlappen elkaar soms (zoals studiegebruik en privégebruik) en de *skopos* van sommige Bijbelvertalingen past in meerdere categorieën.⁷⁰ Hoewel deze indeling officieel is bedoeld voor Bijbelvertalingen, kan deze ook toegepast worden op bijzondere Bijbeledities. Deze edities breiden namelijk het gebruik uit voor specifiekere doelgroepen. Opvallend is dat Bijbeluitgaven bedoeld voor liturgisch of kerkelijk gebruik (met psalmen, gezangen of formulieren) geen aparte titel of geen specifiek voorwoord hebben en daarmee volgens de definitie geen bijzondere Bijbeleditie zijn.⁷¹ Daarnaast is de categorie 'hedendaags taalgebruik' minder bruikbaar voor bijzondere Bijbeledities, omdat het meer zegt over de vertaling waarop de editie gebaseerd wordt en de manier waarop de editie wordt uitgegeven dan over de materiële aard van de paratext van de editie. De drie categorieën die over zijn, zijn te benaderen vanuit het begrip paratext.⁷² Bijbeledities voor studiegebruik hebben dan annotaties per vers (zie tabel 3.3),⁷³ edities voor cultureel gebruik hebben met name afbeeldingen of soms katernen (zie tabel 3.3) en edities voor privégebruik richten zich bijvoorbeeld op een leesrooster (zie tabel 3.7) of een schrijfmogelijkheid (zie tabel 3.6). Sommige edities vallen dan echter in meerdere categorieën (*Vrouwenbijbel*, *Jongerenbijbel* (HSV), etc.); andere edities zijn moeilijk te plaatsen, omdat ze eigenlijk niet gericht zijn op een van de drie categorieën (*Lerarenbijbel*, *Groene Bijbel*, etc.).

Als derde is er het onderscheid dat gebruikelijk is in de Engelstalige wereld tussen *speciality* en *devotional Bibles*, tussen speciale en spirituele Bijbeledities. Speciale edities hebben dan een specifiek onderwerp (*VanGoghbijbel*, *Lerarenbijbel*) en spirituele edities zijn gericht op

⁶⁹ Lourens de Vries, 'Bible Translations: Forms and Functions.' *The Bible Translator* 52:3 (2001): 331-350, 307.

⁷⁰ De Vries, 'Bible Translations,' 307.

⁷¹ Dit geldt bijvoorbeeld voor *Schoolbijbel* (2016).

⁷² Vergelijk is de drieslag die Berger maakte met betrekking tot Yiddische boeken uit Amsterdam in de 18^e eeuw: boeken voor Torahstudie, boeken voor de vrije tijd en boeken bedoeld voor persoonlijke, ethische lezing, in Shlomo Berger, *Producing Redemption in Amsterdam: Early Modern Yiddish Books in Paratextual Perspective* (SJHC 37; Leiden: Brill, 2013), 114-115.

⁷³ Let op het verschil tussen Studiebijbels en Bijbeledities voor studiegebruik. De eerste categorie gaat om de eigen presentatie en staat tegenover doelgroep- en themabijbels. *Bijbel Dichtbij* is niet gericht op een doelgroep of een thema, maar heeft wel een studiekarakter. De tweede categorie gaat om de aard van de paratext en staat tegenover cultureel of privégebruik.

het toepassen van de Bijbeltekst (*Samenleesbijbel, Bijbel Dichtbij*). Over het algemeen zijn spirituele edities voorzien van annotaties per vers (zie tabel 3.3) en leesroosters (zie tabel 3.7), terwijl speciale edities gericht zijn op andere zaken, zoals afbeeldingen of katernen (zie tabel 3.3), waarmee het specifieke onderwerp wordt toegelicht. In deze indeling is het minder duidelijk waar Bijbels met een duidelijke schrijfmogelijkheid (zie tabel 3.6) bij zouden horen. Zij zijn wel gericht op het toepassen van de Bijbel, maar bieden geen tekstuele paratext aan als hulpmiddel daarvoor. Andere voorbeelden die moeilijker te plaatsen zijn, zijn *BGT voor jou, Een oogst van waarde* en *Mijn wereldbijbel*, want die hebben geen specifiek onderwerp en ook geen annotaties of leesrooster.

Voor de laatste mogelijkheid tot indeling kijk ik terug op het eigen onderzoek. Uit de vorige paragrafen blijkt dat de indeling uit tabel 3.2, gebaseerd op de plaats van de paratext, regelmatig terugkomt bij de andere kenmerken. De edities die paratext *tussen* de Bijbeltekst hebben, hebben over het algemeen versgerelateerde paratext (zie tabel 3.3), een voorwoord met symbolen (zie tabel 3.5), een leesrooster (zie tabel 3.7) en een andere kleur (zie tabel 3.8).⁷⁴ Een vergelijkbare indeling voor *buiten* of *rondom* uit tabel 3.2 heeft echter buitensporig veel uitzonderingen. De bijzondere edities zijn dus in twee categorieën te verdelen, namelijk edities met veel paratext en edities met weinig paratext. Deze indeling is aan de ene kant volledig opgekomen vanuit een analyse van de materiële aard van de paratext, maar is aan de andere kant nogal voorspelbaar. Duidelijk is dat een zinvolle categorisering van deze Bijbeledities niet op een overtuigende manier mogelijk is.

De spannende vraag die ontstaat nadat ik de edities heb geprobeerd in te delen, is de vraag wat concreet de functie van paratext in deze edities is. Dat wil ik in het volgende hoofdstuk onderzoeken voor een bepaalde editie, namelijk *Bijbel Dichtbij*, maar eerst wil ik beargumenteren waarom ik deze editie heb gekozen.

⁷⁴ Uitzonderingen zijn: op het eerste element *Groene Bijbel* (zie tabel 3.3), op het tweede element *Groene Bijbel, Inspire Bijbel* en *Studiebijbel* (HSV) (zie tabel 3.5) en op het derde element *Studiebijbel* (NBV/HSV) en *Studiebijbel in perspectief* (zie tabel 3.7). Opvallend is dat hier meerdere keren dezelfde edities terugkomen.

3.3 Casuskeuze

In het volgende hoofdstuk ga ik nader in op de paratext van *Bijbel Dichtbij*, die gebaseerd is op de BGT. Voor de keuze van deze editie heb ik drie argumenten:

1. Een persoonlijk argument. Ik wilde mij graag verdiepen in de BGT, mede omdat ik in mijn bachelorscriptie mij al bezig heb gehouden met de NBV en ik in mijn opvoeding ben grootgebracht met de SV/HSV.
2. Een paratextueel argument. *Bijbel Dichtbij* is de bijzondere editie waarin het meeste paratext is toegevoegd ten opzichte van de standaardvertaling BGT. Het was dus de meest relevante editie voor dit onderzoek.
3. Een inhoudelijk argument. *Bijbel Dichtbij* is enerzijds een editie in duidelijke en gewone taal, maar heeft anderzijds een studiekarakter. Deze combinatie is uniek en daarmee het bestuderen waard.

4 Paratext in *Bijbel Dichtbij*

4.1 Inleiding

In *Bijbel Dichtbij* zijn, net zoals in andere Bijbeledities, verschillende vormen van paratext aanwezig. Deze kan men, zoals gesteld in paragraaf 2.1.2 en toegepast in paragraaf 2.2.1, onderscheiden aan de hand van de auteur van deze paratext. Het criterium voor dit onderscheid is echter niet perfect, omdat het bij sommige delen van de paratext niet meteen duidelijk is wie de paratext heeft geschreven. In de analyse van *Bijbel Dichtbij* hanteer ik het volgende onderscheid:

1. Paratext van de vertalers, dat is de paratext van de BGT. Deze bestaat met name uit visuele aspecten van indeling en structuur en uit het tekstuele aspect van tussenkopjes. Deze twee zaken zijn specifiek aan de vertaling en niet aan de opmaak van de desbetreffende uitgave;⁷⁵

2. Paratext van de uitgever, dat is in dit geval het NBG in samenwerking met Royal Jongbloed. Zij zijn samen verantwoordelijk voor de kافت and de titel, de inleiding en het voorwoord, en als laatste de opmaak;

3. Paratext van de organisatie, dat is in dit geval zowel het NBG als de EO. Dit gaat dan om de afbeeldingen in het katern achterin, het leesrooster in dat katern, de overige tekst in dat katern, de achtergrondinformatie in een kader rondom de tekst en de annotaties.

Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een paragraaf over patroonvorming tussen deze verschillende vormen van paratext. Als casus voor het bestuderen van paratext die aan de Bijbeltekst gelinkt is, heb ik gekozen voor Genesis, vanwege de vele verschillende genres in dit Bijbelboek.

⁷⁵ Hiermee laat ik de speciale citaattekens (« en ») die in de BGT gebruikt worden buiten beschouwing. Zij maken een verschil tussen dat wat iemand zegt en dat wat uit een ander Bijbelboek wordt geciteerd.

4.2 Paratext van de vertalers

4.2.1 Methode

Bij de kritische bestudering en analyse van de paratext van de vertalers zijn vier onderzoeksvelden te onderscheiden:

1. De doelstelling van de vertalers zelf (*intended skopos*), want zij hebben immers gekozen voor deze vormen en deze hoeveelheid van paratext. In het geval van de BGT is deze doelstelling helder beschreven door Matthijs de Jong.⁷⁶ Deze doelstelling is samen te vatten als het creëren van een begrijpelijke tekst voor elke gealfabetiseerde Nederlander, vooral op het gebied van taalgebruik en samenhang van de tekst;⁷⁷

2. Het Oude Testament in de BGT dat gebaseerd is op de BHS. Die tekst van de BHS is zelf ook weer geanalyseerd en met name de methode van structuuranalyse is hierin relevant. Deze methode kijkt naar de manier waarop de tekst in de oude geschiedenis gelezen werd aan de hand van paratext in oude handschriften.⁷⁸ Hierbij gaat het dus om de verhouding tussen de paratext van de BGT als doeltekst en de paratext van de BHS als brontekst;

3. De Nederlandse vertaaltraditie waarin de BGT staat. Hierover is een aantal algemene publicaties verschenen, die, als dat relevant is, zullen worden meegenomen.⁷⁹ Daarnaast wordt de BGT vergeleken met de GNB, omdat deze vertaling een vergelijkbare doelstelling heeft, namelijk het opstellen van een Bijbel in omgangstaal, maar dan met een andere methode;

4. Eerder onderzoek naar de rol van deze vormen van paratext. Met name op het gebied van titels, en in mindere mate ook van tussenkopjes, is er veel literatuur verschenen. Aan het einde van deze paragraaf zal ik mijn bevindingen vergelijken met de bevindingen in deze literatuur.

⁷⁶ Matthijs de Jong, *Hoe vertaal je de Bijbel in gewone taal? Uitgangspunten · keuzes · dilemma's* (Heerenveen: Royal Jongbloed, 2014).

⁷⁷ De Jong, *Bijbel in gewone taal*, 19-25.

⁷⁸ Zie voor een uitgebreidere uitleg van deze methode: Marjo Korpel, 'Introduction to the Series Pericope,' in: Marjo Korpel & Josef Oesch (eds.), *Delimitation Criticism: A New Tool in Biblical Scholarship* (Assen: Van Gorcum, 2000), 1-34.

⁷⁹ Bijvoorbeeld Van Lieburg, *De wereld in*, 268-270 & 276-279; Lourens de Vries, 'The Book of True Civilization: The Origins of the Bible Society Movement in the Age of Enlightenment' *The Bible Translator* 67:3 (2016): 331-350.

4.2.2 Indeling en structuur

De BGT heeft als belangrijkste doel het creëren van een begrijpelijke tekst. Daarbij hoort “allereerst een heldere indeling en structuur.”⁸⁰ De BGT heeft daarvoor twee uiteenlopende manieren, namelijk de vers- en hoofdstukindeling, en de indeling in alinea’s, herkenbaar aan een inspringing, perikopen (herkenbaar aan een witregel met een tussenkopje), en ‘hoofddelen’ (herkenbaar aan een hoofdkop in een groter lettertype). Hieronder staat een tabel waarin het aantal indelingen van de BGT is weergegeven.

Tabel 4.1⁸¹

Indelingen in vertalingen ⁸²	BGT (tot.)	BGT (Gen.)	GNB (tot.)	GNB (Gen.)
Aantal hoofddelen	1008	41	0	0
Aantal perikopen	6670	281	2153	81
Aantal alinea’s ⁸³	-	793	-	270
Aantal zinnen ⁸⁴	75164	3315	46104	2285
Aantal hoofdstukken	1189	50	1189	50
Aantal verseenheden ⁸⁵	28720	1401	30046	1458

Uit deze tabel blijkt dat Genesis qua indeling in grote mate representatief is voor de BGT, omdat de verhoudingen tussen de verschillende manieren van indelen vergelijkbaar zijn, zoals de verhouding tussen het aantal hoofddelen en perikopen (6,6 in totaal t.o.v. 6,9 in Genesis) en die tussen het aantal perikopen en verseenheden (4,3 in totaal t.o.v. 5,0 in Genesis). Daarnaast blijkt uit deze verhoudingen dat Genesis eerder minder dan meer indelingen heeft.

Met betrekking tot het aantal zinnen per alinea is het uitgangspunt: “In de BGT bevatten de meeste alinea’s tussen de twee en de zes zinnen.”⁸⁶ In Genesis bevat een gemiddelde alinea iets meer dan vier zinnen. Ook daaruit blijkt dat Genesis representatief is voor de BGT. Ook het aantal alinea’s per perikopen in Genesis is zoals verwacht, namelijk gemiddeld bijna drie, terwijl het uitgangspunt is: “De meeste perikopen in de BGT bestaan uit twee of drie alinea’s.”⁸⁷ In het vervolg bespreek ik vier opvallende casussen uit Genesis, waar eerder onderzoek is gedaan naar de structuur of waarbij er een afwijking is van de doelstelling van de BGT.

In de eerste plaats kijken we naar Genesis 5, een geslachtsregister. De BGT heeft de tekst ingedeeld in de volgende alinea’s, waaraan ik nu zelf een naam geef: inleiding (1-2), over Adam (3-5), over Set, Enos, Kenan, Mahalalel en Jered (6-20), over Henoch (21-24), over Metusalach (25-27), over Lamech (28-31) en over Noach (32).

Het streven van de BGT is dat een alinea twee tot zes zinnen heeft. De verzen 6-20 hebben echter in totaal vijftien zinnen. Daarnaast is de richtlijn dat elke alinea een eigen focus heeft. De verzen 6-20 hebben echter vijf verschillende hoofdpersonen. Er lijkt vanuit de

⁸⁰ De Jong, *Bijbel in gewone taal*, 60.

⁸¹ De 2^e en de 4^e kolom zijn overgenomen uit De Jong, *Bijbel in gewone taal*, 53, 60 en 62. De streepjes in deze kolommen betekenen dat ze niet vermeld zijn in het eerdergenoemde boek. De 3^e en de 5^e kolom heb ik zelf geteld. Aangezien dit in een handmatig gestuurd proces is gebeurd, is er een afwijkingsmarge. Zie verder tabel 8.1 en 8.2 in de bijlage.

⁸² Tot. staat voor totaal en Gen. voor Genesis.

⁸³ Wanneer de GNB verandert van proza naar poëzie en weer terug, heb ik dit geteld als het begin van een nieuwe alinea, omdat er iets gebeurt in de paratext (in dit geval de plaats van de zin in de regelweergave).

⁸⁴ Het aantal zinnen heb ik geteld met behulp van ctrl+f op punt (.). Hierdoor zijn uitroepen (!) en vragen (?) buiten de telling gevallen. Het aantal zinnen zou dus nog hoger kunnen liggen als die zouden worden meegenomen. Het punt van deze tabel is slechts om te laten zien dat Genesis representatief is voor de BGT als vertaling. Zie verder tabel 8.3 en 8.4 in de bijlage.

⁸⁵ Het aantal verzen in de gangbare indeling van BHS is 1516. Zowel de GNB als de BGT nemen soms verzen samen. Zie voor een verdere analyse hiervan de een-na-laatste alinea van deze paragraaf.

⁸⁶ De Jong, *Bijbel in gewone taal*, 60

⁸⁷ De Jong, *Bijbel in gewone taal*, 60

criteria van de BGT geen argument te zijn dat de duidelijkheid van deze indeling ten goede komt.

De BHS heeft eenzelfde indeling, met twee verschillen. In de eerste plaats hebben de vijf personen in vers 6-20 elk hun eigen alinea van drie verzen. Ten tweede heeft de BHS een ander scheidend accent na de verzen 20, 24 en 27. Daarnaast is opgemerkt dat de alinea's over Adam, Henoch, Lamech en Noach langer of korter zijn dan de andere, en dat dit een duidelijk betekenisverschil weergeeft.⁸⁸ Dit betekenisverschil komt in de BGT ten dele terug, door het losmaken van de alinea's van deze vier personen.

De GNB heeft dezelfde indeling als de BHS, dus in elf losse delen per hoofdpersoon, maar heeft niet het verschil in accentuering van de BHS. Opvallend is dat in Genesis 11, een ander geslachtsregister, de GNB opnieuw meer alinea's heeft dan de BGT, namelijk acht ten opzichte van drie. Het laatste geslachtsregister, in Genesis 36, verdeelt de GNB in zinnen, terwijl de BGT soms zinnen achter elkaar plaatst, en soms uit elkaar haalt. Bijvoorbeeld in vers 32-39, waarbij de GNB acht alinea's van één zin heeft die allemaal een eigen hoofdpersoon hebben, terwijl de BGT drie alinea's heeft, met afwisselend vier, één en drie hoofdpersonen. Duidelijk is dat de GNB consequenter is, omdat deze vertaling vrijwel altijd per alinea één hoofdpersoon heeft.

De oorzaak van deze indelingsproblematiek is waarschijnlijk inherent aan de aard van het genre. Het is moeilijk om een geslachtsregister, wat een kenmerkend fenomeen is voor de tijd en leefwereld van het Oude Testament, voor lezers in de 21ste eeuw begrijpelijk te maken. Daarnaast is het lastig om zowel de eigen doelstellingen recht te doen als de accentuering van de BHS.

Als tweede kijken we naar Genesis 12-13, het begin van de Abramhamcyclus (Genesis 12-25). Hieronder volgt een tabel met de indeling van de BGT, BHS, GNB en een indeling in episodes, die ik hieronder zal uitleggen. De horizontale lijnen staan voor een indeling in hoofddelen (BGT) of *petucha* (BHS).

Tabel 4.2⁸⁹

BGT	BHS	GNB	Episodes ⁹⁰
11:27-32	11:26-32	11:27-32	11:27-32
12:1-5	12:1-9	12:1-9	12:1-5
12:6-9			12:6-9
12:10-16	12:10-13:18	12:10-20	12:10-13
12:17-20			12:14-16
			12:17-20
13:1-7		13:1-18	13:1-2
13:8-13			13:3-5
13:14-18			13:6-7
			13:8-18

De indeling in de BGT lijkt aardig duidelijk: korte perikopen met allemaal een vergelijkbare lengte (vier tot zeven verzen). De BHS heeft in dit geval zo weinig perikopen dat het voor een vertaling met deze doelstellingen lastig toepasbaar is.⁹¹ De GNB heeft een vergelijkbare indeling als de BGT, maar dan met langere perikopen. Als laatste zien we de indeling in episodes. Deze is gebaseerd op een methode uit modern literair onderzoek, en het begin van een nieuwe episode betekent een verandering van personages of van plaats. Elk van deze episodes heeft dus een eigen focus.

⁸⁸ Robin ten Hoopen, 'Genesis 5 and the Formation of the Primeval History: a Redaction Historical Case Study', *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 129:2 (2017), 177-193, 179-180.

⁸⁹ De regellijn staat voor het begin van een nieuw hoofddeel (BGT) of voor een *petucha* (BHS).

⁹⁰ Deze indeling is gebaseerd op de tabellen in Silviu Tatu, 'The Abraham Narrative (Gen 12:1-25:11) in Some Ancient and Medieval Manuscripts: The Exegetical Implications of Delimitation Criticism,' in Raymond de Hoop, Marjo Korpel & Stanley Porter, *The Impact of Unit Delimitation on Exegesis* (Leiden: Brill, 2009), Pericope VII, 241-266, 252-254 & 257-258.

⁹¹ Bij de derde casus ga ik kort in op de plaatsing van Genesis 11:26.

Vanuit de doelstelling van de BGT zouden we verwachten dat elke alinea een eigen focus zou hebben. Toch zijn de vertalers van de BGT niet tot een indeling gekomen die identiek is met de indeling in episodes, want er zijn vier verschillen in acht alinea's. Dat zou te maken kunnen hebben met de ongelijkmatigheid van de perikopen. Sommige episodes zijn namelijk erg kort (twee verzen) en andere erg lang (elf verzen). Dat zou de duidelijkheid niet ten goede komen. Afgezien van de gelijkmatigheid, zijn de indelingen vrijwel identiek.

In de derde plaats kijken we naar Genesis 37:1-2. De BGT heeft daar als hoofdkop 'Jozef en zijn broers', als tussenkop 'Jakob houdt het meest van Jozef' en als eerste zin, die door de wisseling van vers 1 en 2 vooraan is komen te staan,⁹² 'Nu volgt het verhaal over Jakob en zijn familie'. Dit zijn drie verschillende aanduidingen als begin van hetzelfde stuk tekst (maar met verschillende lengte), waarin andere personen de hoofdpersonen zijn, namelijk Jakob of Jozef. Dat lijkt de samenhang van de tekst niet te bevorderen, al is het wel logisch verklaarbaar vanuit de richtlijnen voor tussenkopjes van de BGT.⁹³

De BHS heeft een *petucha* tussen 36:43 en 37:1. In vers 2 volgt dan de aanduiding van deze passage (37-50) met een zogenoemde *Toledot*-formule, zoals ook in Genesis 11:27. Zowel daar als in dit hoofdstuk heeft deze formule een vers hieraan voorafgaand. Deze passage zou de titel moeten hebben 'het verhaal van de familie van Jakob', omdat anders de structuur van deze tekst en de aard van familiebanden genegeerd zouden worden.⁹⁴

Opvallend is dat andere moderne Nederlandstalige vertalingen nog meer op de lijn van Jozef in plaats van die van Jakob gaan zitten (GNB: 'De dromen van Jozef'; NBV: 'Jozef verkocht en naar Egypte gebracht'). Zij lijken minder recht te doen aan de Hebreeuwse indeling en cultuur.

Als vierde kijken we naar Genesis 49, een poëtische tekst met daarin de laatste woorden van Jakob voor zijn zonen. De BGT heeft daar veertien tussenkopjes in drieëndertig verzen. Hierdoor is de structuur als volgt, waaraan ik opnieuw zelf een naam geef: inleiding (1-2), zes alinea's met zegeningen voor zeven zonen (3-17), tussenzin (18), vijf alinea's met zegeningen voor vijf zonen (19-27), en afsluiting (28-31).

Het streven van de BGT is dat een perikoop meestal twee of drie alinea's heeft. Bij deze indeling hebben negen van de veertien perikopen slechts één alinea. Daarnaast heeft dit tot gevolg dat er veertien tussenkopjes staan voor eenendertig verzen, terwijl je vanuit het gemiddelde zes tussenkopjes zou verwachten voor dat aantal verzen. Dit gemiddelde is uiteraard niet prescriptief, maar een gelijkmatige verdeling van de lengte van alinea's kan, zoals we eerder hebben geconcludeerd, de samenhang ten goede komen. Aan de andere kant heeft nu elke perikoop zijn eigen hoofdpersoon, en is de zegen voor elke afzonderlijke zoon gemakkelijk op te zoeken, wat de samenhang ten goede komt.

De BHS heeft een vergelijkbare indeling, maar met twee verschillen. In de eerste plaats wordt vers 1-2 bij de navolgende zoon gerekend en vers 18 samengevoegd met zowel de voorafgaande als de navolgende zoon. Dit is in de oude handschriften vrijwel altijd overgenomen en leidt tot een andere interpretatie.⁹⁵ Ten tweede heeft de BHS een *petucha* in plaats van een *setuma* na de verzen 4, 12 en 26. De directe reden hiervoor is onduidelijk, omdat ze niet de overgang markeren van de inleiding of de tussenzin naar de zegeningen. Wel worden de zonen voor de *petucha* benadrukt en dat zijn Ruben, Juda en Jozef, respectievelijk de

⁹² Hierover valt ook nog veel te zeggen, maar dat is eerder vertaaltechnisch en niet contextueel-hermeneutisch. Zie voor een verantwoording De Jong, *Bijbel in gewone taal*, 62-64 en voor interpretatie Wido van Peursen, 'Delimitation Markers, Chapter Division, Syntax and Literary Structure: The Case of Genesis 37:1-2', in Marjo Korpel & Paul Sanders (eds.), *Textual Boundaries in the Bible: Their Impact on Interpretation* (Leuven: Peeters, 2017), Pericope IX, 3-18, 5-10.

⁹³ De Jong, *Bijbel in gewone taal*, 60.

⁹⁴ Van Peursen, 'The Case of Genesis 37:1-2', 15. Overigens is er in de literatuur over *Toledot*-formules veel discussie over de precieze betekenis ervan. Duidelijk is echter wel dat ze op een bepaalde manier de tekst indelen.

⁹⁵ Raymond de Hoop, 'Genesis 49 Revisited: The Poetic Structure of Jacob's Testament and the Ancient Versions', in Marjo Korpel & Josef Oesch (eds.), *Unit Delimitation in Biblical Hebrew and Northwest Semitic Languages* (Assen: Van Gorcum, 2003), Pericope IV, 1-32, 11.

oudste, degene met de belangrijkste zegen en de hoofdpersoon van de afgelopen hoofdstukken.

De GNB heeft het gehele gedeelte als één perikoop weergegeven, waarbij de tekst is opgemaakt als poëzie, dat wil zeggen als een gecentreerde kolom, waarbij elke zin ook een aparte regel is. Dit is over het algemeen het gebruik bij psalmen en andere liederen (Jesaja 5, Habakuk 3). Op die plaatsen doen vrijwel alle Nederlandse vertalingen dat. Bij Genesis 49 is er een tweedeling: de BGT en de NV hebben geen poëtische indeling, de meeste andere vertalingen (NBV, HSV, GNB en WV) hebben het wel. Door deze manier van indelen hier niet toe te passen, wordt er een keuze gemaakt over de poëtische aard van deze passage. Deze keuze gaat overigens in tegen de opmaak van de BHS, die dit gedeelte wel als poëzie opmaakt.

In de laatste plaats kijken we naar het herschikken van informatie. In de BGT worden soms verzen samengenomen om de samenhang te bevorderen. In Genesis zijn daarom 116 verzen niet apart terug te vinden in vergelijking met de BHS, oftewel een op de vijftien verzen. Daarnaast splitst in 77 gevallen een alinea een vers in tweeën, oftewel een op de tien alinea's. Ook komt de indeling in hoofddelen in elf gevallen niet overeen met de indeling in hoofdstukken, oftewel een op de vier hoofddelen. Uit deze statistieken blijkt dus dat de twee manieren van indelen in de BGT elkaar regelmatig tegenspreken.⁹⁶ De BGT geeft in zulke gevallen de eigen indelingsprincipes de voorrang boven de indeling van de BHS.⁹⁷ Dit lijkt op het eerste gezicht niet consistent met het creëren van een duidelijke tekst met een heldere indeling, omdat de verschillende manieren van indelen door hun onderlinge afwijkingen eerder verwarring zaaien dan samenhang creëren. Deze problemen komen in mindere mate ook voor in de GNB, die ook weleens verzen samennemen, maar veel minder regelmatig (zie tabel 4.1) of de BHS, waar de Masoretische accenten en de hoofdstukindeling elkaar kunnen tegenspreken. Genette stelt overigens dat in een vergelijkbaar situatie, namelijk de nummering of de benaming van gedichten, beiden naast elkaar kunnen functioneren.⁹⁸

Over indelingen in Bijbelvertalingen is wel onderzoek gedaan, maar meestal niet vanuit het begrip paratext. Er zijn vier principes voor de indelingen. Ten eerste is er natuurlijk een indeling die gebaseerd is op inhoud en structuur van de tekst zelf.⁹⁹ Als de indeling gebaseerd is op de inhoud komt dat ook, en dat is het tweede, de leesbaarheid en het opzoekgemak ten goede.¹⁰⁰ In de derde plaats is de indeling een vorm van presentatie, want de Bijbel lijkt op deze manier meer op andere boeken, die ook indelingen hebben.¹⁰¹ Als laatste speelt ook het liturgisch gebruik van de Bijbel mee.¹⁰² Er wordt in de literatuur niets gezegd over de mogelijk negatieve gevolgen van deze indelingen. Toch kan een tekst ook te veel indelingen hebben, of kunnen de indelingen niet consistent zijn. Dan komt het de leesbaarheid niet ten goede. Daarnaast hebben indelingen veel invloed op de interpretatie van een tekst, zoals we gezien hebben in de bovenstaande casussen. Ook hier wordt in de literatuur niet op ingegaan.

⁹⁶ Overigens is in één geval de indeling in Genesis in hoofddelen en perikopen, dus binnen één manier, niet volgens de richtlijn. De richtlijn is dat een hoofddeel met een hoofdkop bestaat uit een of meerdere perikopen met elk een tussenkopje (De Jong, *Bijbel in gewone taal*, 60). Genesis 50: 22-26 heeft echter wel een hoofdkop, maar geen tussenkopje. Dit fenomeen komt met name in het Nieuwe Testament vaker voor en is niet toegelicht in het boek over de BGT, maar het is wel consequent toegepast volgens Matthijs de Jong, *Feedback* (persoonlijke mededeling, 20 mei 2019).

⁹⁷ De Jong, *Bijbel in gewone taal*, 64-66. Zie ook Joseph Hong, 'Chapter and verse divisions in the Bible: their origins, and their use in today's common language translations,' *The Bible Translator* 48:4 (1997): 401-410, 407-408.

⁹⁸ Genette, *Paratexts*, 297-298. Vergelijk ook Genette, *Paratexts*, 312 over de zelfstandigheid van een gedicht ten opzichte van de verzameling (of van een perikoop ten opzichte van het Bijbelboek).

⁹⁹ Hong, 'Chapter and verse divisions', 402.

¹⁰⁰ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 43-44; Hong, 'Chapter and verse divisions', 403-404.

¹⁰¹ Interessant is het verschil tussen het vertalen met een vers per regel (HSV) of met doorlopende alinea's (NBV/BGT). Over de discussie daaromtrent met ook achterliggende redenen, zie Van Lieburg, *De wereld in*, 200-202.

¹⁰² Poleg, *Approaching the Bible*, 112-115.

4.2.3 Tussenkopjes

De hoofd- en tussenkopjes in Genesis komen meestal, in ongeveer 85% van de gevallen, letterlijk voort uit de tekst. Als de tussenkopjes niet letterlijk voortkomen uit de tekst, kan dat drie vormen hebben, die allemaal ongeveer even vaak voorkomen. De eerste is simpel: er wordt een synoniem gebruikt. Bijvoorbeeld het kopje voor Genesis 41:53 gebruikt de frase ‘zeven arme jaren’ terwijl de perikoop over ‘zeven slechte jaren’ spreekt. Of bij Genesis 5:1, waar het gaat over Adams kinderen, terwijl de perikoop het over zowel ‘afstammen’ als ‘nakomelingen’ heeft.¹⁰³

In de tweede categorie vallen zogenoemde performatieve handelingen. Voorbeelden hiervan zijn dat God straft (3:14, 16, 17), dat Jakob en Laban een afspraak maken (31:43) of dat Jozef een droom uitlegt (40:9, 16, 41:25). Door wat God zegt, is er een straf. En doordat Jozef iets zegt over de droom, wordt de droom uitgelegd. Het woord zelf staat dan dus niet in de perikoop, maar de handeling is wel aanwezig.¹⁰⁴

Als derde is er een groep te onderscheiden waarbij de tekst wordt uitgelegd. Dit betekent dat het niet letterlijk in de tekst staat, maar dat het wel bedoeld lijkt te worden. Zie bijvoorbeeld het tussenkopje bij Genesis 21:14: ‘Ismaël sterft bijna’. Dat staat niet letterlijk zo in de perikoop, maar het geeft wel de situatie weer. Of Genesis 37:5: ‘Jozef heeft bijzondere dromen’. Het woord bijzonder komt niet voor, maar uit de reactie van de broers blijkt wel dat ze deze dromen niet normaal vinden. Meestal zijn de tussenkopjes in deze categorie dus omschrijvingen van de perikoop.¹⁰⁵

In drie gevallen is echter deze omschrijving een duidelijke interpretatiekeuze geworden. Het eerste voorbeeld hebben we al eerder gezien, namelijk Genesis 49:18, waar de BGT interpreteert dat Jakob bidt (en dus niet een van zijn zonen aan het zegenen is). Het tweede is in Genesis 27:36, waar staat: ‘Er is geen zegen meer voor Esau’. Dat is de uitroep van Esau in vers 36 (‘[Jakob heeft] nu mijn zegen’), maar in vers 40b staat: ‘Maar je kunt je tegen hem verzetten, en dan zul je vrij zijn.’ Volgens de BGT is dat dus geen zegen. De derde keer is in Genesis 2:4b: ‘Een ander verhaal over de schepping’. In de literatuur is veel discussie over de verhouding tussen Genesis 1 en 2, waarbij het de vraag is of dat ze parallelverhalen zijn of dat ze elkaar specificeren. De BGT zit duidelijk op de eerste lijn, maar dat blijkt niet uit de tekst.

Tussenkopjes zijn sinds enkele decennia bijna niet meer weg te denken uit onze Bijbels. Al in vele vroegmoderne Bijbels staat er een samenvatting voorafgaand aan een hoofdstuk.¹⁰⁶ Ook stonden tussenkopjes vaak bovenaan de pagina, waar nu het Bijbelboek wordt vermeld.¹⁰⁷ In 1964 is het gebruik van tussenkopjes ook voor katholieke Bijbels goedgekeurd.¹⁰⁸

Genette onderscheidt zelf verschillende pragmatische karakteristieken van paratext. Hij noemt informatief, interpretatief, performatief en daarnaast nog drie andere (beslissend, besluitend of bevelend), die een meer sturende functie hebben.¹⁰⁹ In de bestudeerde tussenkopjes komen de eerste drie functies voor. De laatste categorieën lijken afwezig, maar zijn mogelijk wel aanwezig in de annotaties.

Christiane Nord, een Duitse vertaalonderzoekster, onderscheidt zes functies voor tussenkopjes, waarbij de eerste drie basaal en de andere drie optioneel zijn.¹¹⁰ Die laatste

¹⁰³ Andere voorbeelden zijn: Genesis 15:22 (‘redden’ of vergeven), 31:1 (‘naar huis’ of naar je familie), Genesis 38:24 (‘fout’ of schuldig), Genesis 40:20 (‘alles gaat’ of het gebeurt precies).

¹⁰⁴ Andere voorbeelden zijn: Genesis 13:14 (‘De Heer belooft Abram het land Kanaän’) en het model ‘iemand bedenkt een plan’ (27:5, 34:13, 38:12, 41:33, 44:1).

¹⁰⁵ Andere voorbeelden zijn: Genesis 14:4 (‘Hoe de oorlog begonnen was’), 15:12 (‘Abraham hoort wat er gaat gebeuren’), 22:9 (‘God zorgt zelf voor het offerdier’), 24:49 (‘Rebekka mag met Isaak trouwen’), 39:11 (‘De vrouw van Potifar vertelt leugens’), 45:21 (‘Jozef geeft zijn broers geschenken’), 48:17 (‘De jongste zoon is de belangrijkste’).

¹⁰⁶ Chambers, ‘What Ever Happened’, 147-149.

¹⁰⁷ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 45-46.

¹⁰⁸ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 24.

¹⁰⁹ Genette, *Paratexts*, 10-11.

¹¹⁰ Christiane Nord, ‘Ungerechter oder lebensstüchtiger Verwalter? Geschichte, Form und Funktionen der Perikopentitel in Übersetzungen des Neuen Testaments’, in Jochen Mecke & Susanne Heiler (hrsg.), *Titel, Text, Kontext: Randbezirke des Textes. Festschrift für Arnold Rothe I* (Glienicke: Garda and Wilch, 2000), 281-302.

omvatten een referentiële functie, die verwijst naar de inhoud van de perikoop, een expressieve functie, waarbij de mening van de vertaler over de inhoud van de perikoop leidend is, en een vocatieve functie, waarbij er ook een sturende interpretatie wordt gegeven.¹¹¹ Duidelijk is dat de eerste terugkomt in de synoniemen die zijn gevonden in de tussenkopjes van Genesis en de laatste in de tussenkopjes waar een interpretatiekeuze is gemaakt. Het is echter de vraag of de performatieve tussenkopjes vanuit de tekst zelf opkomen, of de mening weergegeven van de vertalers. In ieder geval is het niet eigen aan de Hebreeuwse tekst en is het dus toegevoegd. Daarmee delen we het in in de tweede categorie.

Samengevat en toegepast in Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 77-79. Overigens observeert Nord dat tussenkopjes vooral nominaal zijn, behalve in verhalen of kinderboeken. Interessant is dat in de BGT er vooral verbale tussenkopjes zijn.

¹¹¹ Nord, 'Ungerechter oder lebensstüchtiger Verwalter?', 295-297; Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 78-79.

4.3 Paratext van de uitgever

4.3.1 Doelstelling

Bijbel Dichtbij heeft verschillende doelstellingen. Aan de ene kant willen de uitgevers met deze editie lezers helpen om de relevantie van de Bijbel te ontdekken. Aan de andere kant willen ze naar eigen zeggen het bijbelgebruik onder midden-orthodoxe, evangelische en confessionele christenen bevorderen. Ze kiezen daarom voor een makkelijkere vertaling, omdat ook christenen minder lezen, en voor praktische uitleg voor het dagelijkse leven, wat past bij de doelgroep.¹¹² Deze doelgroep bestaat uit bijbellezers uit de achterban van het NBG of de EO, van 25 jaar of ouder, “die meer grip willen krijgen op wat ze lezen of opnieuw de Bijbel willen ontdekken.”¹¹³ Deze bijzondere Bijbeleditie is aan de ene kant gericht op uitleg en aan de andere kant op toepassing, waarbij bij beide gebruikgemaakt wordt van taal die voor iedereen duidelijk is.¹¹⁴ Deze annotaties kunnen zowel meer confronterend en uitdagend als meer bemoedigend zijn. In de komende paragrafen zullen we de verschillende vormen van paratext beschrijven en interpreteren.

¹¹² NBG/EO, *Projectplan Bijbel in Gewone Taal met toepassingen* (notitie, 30 juni 2015), 1.

¹¹³ NBG/EO, *Projectplan*, 2.

¹¹⁴ NBG/EO, *Projectplan*, 3.

4.3.2 Titel en voorwoord

Over titels is veel onderzoek gedaan vanuit het begrip paratext. Daarbij gaat het met name om de functie van de titel. Een titel kan gaan over het onderwerp van het boek (*thematic*) of het kan verwijzen naar andere aspecten van het boek (*formal/generic*).¹¹⁵ Het eerste gaat dan over wat men bespreekt in het boek (*theme*); het andere gaat over hoe men spreekt over het boek (*rheme*).¹¹⁶ Vanuit deze theorie bekeken is de titel *Bijbel Dichtbij* meer iets wat over het boek gezegd wordt dan dat wat vanuit de inhoud van het boek omhoogkomt.¹¹⁷ De ondertitel is een uitleg van de inhoud ('Bijbel in Gewone Taal met uitleg en toepassingen'), wat gebruikelijk is voor religieuze boeken die gericht zijn op uitleg en toepassing,¹¹⁸ maar juist niet voor seculiere romans die een andere bedoeling hebben.¹¹⁹

Er zijn nog twee andere relevante opmerkingen te maken over de titel. In de eerste plaats de vraag naar de relatie tussen de titel van het boek en het genre van het boek.¹²⁰ Is de aanduiding 'Bijbel' in combinatie met een ander woord (wat vrijwel elke bijzondere editie in de titel heeft¹²¹) een aanduiding van een genre? Blijkt uit de titel *Mannenbijbel* dat dit boek een bijzondere editie is, oftewel een bepaald genre van Bijbels met annotaties, afbeeldingen en achtergrondinformatie? Niet helemaal, want er is ook een *Wijnbijbel* en een *Schaakbijbel*, waarbij de titel niet iets zegt over de inhoud, maar juist alleen over het genre (namelijk een compleet naslagwerk over een bepaald onderwerp). Het tweede is de relatie tussen de titel van een boek en het trekken van de aandacht van het publiek, waar veel titels op gericht zijn.¹²² Deze relatie is subjectief, want hoe meet je wanneer een boek aandacht trekt? Duidelijk is wel dat de titel *Bijbel Dichtbij* niet slechts een omschrijving is van de inhoud of de methode, maar ook iets aanwijst van de relevantie van deze editie.

Wat betreft het voorwoord (zie afbeelding 2 in bijlage 3) valt als eerste op dat er eigenlijk drie vergelijkbare inleidende teksten in *Bijbel Dichtbij* staan, namelijk een korte op de achterkant, een middellange aan de binnenzijde van de kaft en het voorwoord zelf. In totaal worden er zeven vormen van paratext genoemd, waarvan de meeste in paragraaf 4.4 geanalyseerd zullen worden.¹²³ Deze drie teksten zeggen iets over de inhoud van deze Bijbeleditie, wat ook een van de standaardelementen van een voorwoord is.¹²⁴ De kaft geeft daarnaast kort de vier redenen waarom *Bijbel Dichtbij* bijzonder is, namelijk 'praktisch toepasbaar, duidelijk, betrouwbaar en compleet'. Opvallend is dat de laatste drie zowel iets zeggen over de vertaling (zie paragraaf 4.2.1) als over de bijzondere editie. De paratext is namelijk ook geschreven in duidelijke taal, net zoals de BGT, en is geschreven door wetenschappers en ervaren predikanten, net zoals de BGT, en daarom is de paratext betrouwbaar. Het derde element is de compleetheid, waarbij zowel Bijbeltekst als paratext in één band zijn opgenomen, wat wordt geïntroduceerd als een praktisch en commercieel voordeel ('je hoeft geen losse bijbelstudieboeken te gebruiken').

¹¹⁵ Genette, *Paratexts*, 77-78.

¹¹⁶ Genette, *Paratexts*, 78-79.

¹¹⁷ De titel van *Bijbel Dichtbij* gaat in de nieuwe druk veranderen naar *Dichtbij God* volgens Anne-Mareike Schol-Wetter, *Feedback* (persoonlijke mededeling, 27 juni 2019), zie ook <https://www.bijbelgenootschap.nl/de-nbg-najaarscatalogus-2019-is-uit/>. Dit zou voor de analyse in deze paragraaf waarschijnlijk niet veel uitmaken, omdat de beide elementen (uitleg en toepassingen) in de titel blijven.

¹¹⁸ Berger, *Yiddish Books*, 23.

¹¹⁹ Genette, *Paratexts*, 56.

¹²⁰ Genette, *Paratexts*, 94-103.

¹²¹ De enige uitzonderingen zijn *BGT voor jou* (maar BGT is een afkorting met daarin weer wel het woord 'Bijbel') en *Een oogst van waarde*. Deze editie is interessant, omdat de Bijbeltekst simpelweg is omgeven door een ander boek (*Begrijp je Bijbel: uitleg voor het beste boek*), oftewel de paratext is niet geschreven of samengesteld voor deze editie. De relatie tussen titel en inhoud is mij niet geheel duidelijk.

¹²² Genette, *Paratexts*, 76; Berger, *Yiddish Books*, 22.

¹²³ Dit zijn inleidingen per bijbelboek, achtergrondteksten, inspirerende vragen, landkaarten, verwijzingen, katern met afbeeldingen en leesroosters. De achterkant sorteert ze in drie categorieën; achtergrondinformatie, vragen en leesroosters. De landkaarten bespreek ik in tabel 3.4 maar analyseer ik verder niet. Interessant is dat het themaregister, dat ik wel analyseer, niet expliciet wordt vermeld.

¹²⁴ Berger, *Yiddish Books*, 124.

Wat is eigenlijk een voorwoord? Een voorwoord verschilt met een inleiding, omdat het eerste buiten de hoofdtekst staat, terwijl het andere onderdeel is van die tekst.¹²⁵ Een voorwoord heeft kortgezegd twee doelstellingen, namelijk het aansporen van lezers om het boek te lezen¹²⁶ en een richtlijn om het boek goed te lezen.¹²⁷ Naar het voorwoord is vanuit paratextueel perspectief recent onderzoek gedaan, namelijk naar literatuur door Genette zelf en naar Jiddische boeken uit de 18de eeuw door Shlomo Berger. Veel van de observaties die daar worden gedaan zijn ook toepasbaar op het voorwoord in *Bijbel Dichtbij*. In deze analyse zal ik niet thematisch te werk gaan, maar ‘exegetiseer’ ik de tekst van boven naar beneden.

Als eerste valt op dat er boven deze pagina ‘over *Bijbel Dichtbij*’ staat en niet ‘voorwoord’. De eerste alinea voldoet al gelijk aan de beide doelstellingen van een voorwoord. Het zegt namelijk iets over de reden om het boek te lezen, want het is ‘een uniek boek’ (zie de redenen op de kaft hierboven). Daarnaast zegt het ook iets over de manier waarop je het boek moet lezen, namelijk om ‘over na te denken’. Ook staat er in die eerste zin de woorden ‘een complete *Bijbel in Gewone Taal*’. Dit komt ook terug bij de andere inleidende teksten en zegt blijkbaar iets over de kern van *Bijbel Dichtbij*. Interessant is ook de stijl van het voorwoord, beginnend vanaf de eerste regel. ‘Je hebt een uniek boek in handen’ is zowel dialogisch als gericht op het emotionele, wat beide kenmerken zijn van een voorwoord, omdat met het voorwoord de auteur de lezer naar de tekst toe wil trekken.¹²⁸

De tweede alinea legt nader uit wat dit boek is. Het gaat daarbij in op de functie van het boek (waarom is het nuttig?). Genette onderscheidt vijf mogelijke redenen, die allemaal op een of andere manier terugkomen:¹²⁹

1. Het is nuttig als document, als **herinnering**:
‘Het is ook al eeuwen een belangrijk en waardevol boek’
2. Het is nuttig als **intellectuele** verrijking:
‘Om de Bijbel beter te kunnen begrijpen [...]’
3. Het is nuttig als **moreel** kompas:
‘Hoe kun je de Bijbelteksten toepassen op je eigen leven?’
4. Het is nuttig als **religieus** voorwerp:
‘[...] als dagelijkse inspiratie bij het persoonlijke Bijbellezende [...]’
5. Het is nuttig als **sociale** ontwikkeling:
‘[...] of als achtergrond en hulp bij een gespreksgroep of bijbelstudie.’

Zoals in de standaardversie van de NBV, HSV en BGT, staat ook hier een (korte) uitleg van de aard van de vertaling: de BGT ‘is geschreven in gewone duidelijke taal’. Dit kan gezien worden als een soort service van de vertalers voor de gemiddelde lezer, die nu een belangrijk boek kan lezen in duidelijke taal.¹³⁰ Het is ook gebruikelijk dat de vertaler verdedigt waarom (en in het geval van de Bijbel ook hoe) er is vertaald.¹³¹ Dit gebeurt in *Bijbel Dichtbij* niet, maar wel in veel andere bijzondere Bijbeledities.

Het is gebruikelijk om in het voorwoord weinig tot geen aandacht te geven aan de auteurs en juist wel aan de tekst.¹³² Er is in een bijzondere Bijbeleditie altijd een spanning tussen auteur en vertaler (zie paragraaf 2.2.1). Het voorwoord noemt ze dan ook geen auteurs, maar medewerkers. Wel wordt gezegd dat zij een in religieus opzicht relevante baan hebben (‘bijbelwetenschappers, theologen en voorgangers’) en daarmee geven ze iets aan van hun

¹²⁵ Genette, *Paratexts*, 161-162; Berger, *Yiddish Books*, 88.

¹²⁶ Genette, *Paratexts*, 197.

¹²⁷ Genette, *Paratexts*, 209.

¹²⁸ Berger, *Yiddish Books*, 89.

¹²⁹ Genette, *Paratexts*, 199-200. Hij noemt ook nog de paradoxiële reden, nuttig omdat het juist niet nuttig is. Zie ook Berger, *Yiddish Books*, 93-116.

¹³⁰ Berger, *Yiddish Books*, 100.

¹³¹ Berger, *Yiddish Books*, 102.

¹³² Genette, *Paratexts*, 198.

expertise op het vakgebied van Bijbeluitleg en Bijbeltoepassing.¹³³ Opvallend is dat er in het voorwoord van *Bijbel Dichtbij* niets wordt gezegd over het publiek.¹³⁴ Wie zijn eigenlijk de bedoelde lezers (zie paragraaf 4.3.1)? In sommige boeken worden er zelfs uitgebreide lijsten of analyses gegeven van de doelgroep,¹³⁵ iets wat ook in sommige bijzondere Bijbeledities mogelijk zou zijn (bijvoorbeeld *Bellebijbel*). Wel creëren de auteurs van het voorwoord van *Bijbel Dichtbij* een soort ‘sociologisch referentiekader’ wat iets zegt over het lezerspubliek. Hier gaat het om termen als ‘het persoonlijke Bijbellezen’, ‘voorgangers uit verschillende kerken’, en het duidelijke taalgebruik. Dit zegt iets over het verwachte lezerspubliek, maar dit wordt niet geëxpliciteerd.

De inhoud van de afsluitende zin is te begrijpen vanuit de literatuur. Voorwoorden hebben namelijk ook een commerciële dimensie.¹³⁶ Er zijn een aantal mogelijkheden voor auteurs om het boek aan te raden, zoals een ‘eye-catcher’ of gebruik van emoties, wat we al eerder hebben gezien.¹³⁷ Ook kan de auteur het zo doen overkomen dat het kopen van het boek eigenlijk gelijk staat met het doen van een goede daad.¹³⁸ Zoiets lijkt er ook aan de hand in het voorwoord van *Bijbel Dichtbij*: ‘We hopen dat Bijbel Dichtbij je zal helpen om (opnieuw) te ontdekken wat de Bijbel vandaag voor jou betekent.’ Weten wat de Bijbel betekent in je eigen tijd en je eigen leven is natuurlijk iets wat je zou moeten willen en *Bijbel Dichtbij* presenteert zich als een goede mogelijkheid om juist dat te bereiken. De auteurs geven zo argumenten om deze Bijbel te kopen en verdedigen hun eigen redenen om te schrijven.¹³⁹

¹³³ Vergelijk de middeleeuwse traditie om schrijvers ‘heilig’ te verklaren in Poleg, *Approaching the Bible*, 115-116.

¹³⁴ Genette, *Paratexts*, 212.

¹³⁵ Berger, *Yiddish Books*, 141.

¹³⁶ Berger, *Yiddish Books*, 132.

¹³⁷ Berger, *Yiddish Books*, 136.

¹³⁸ Berger, *Yiddish Books*, 134.

¹³⁹ Berger, *Yiddish Books*, 169.

4.3.3 Kaft en opmaak

De kaft (zie afbeelding 1 in bijlage 3) is een volledig wazige foto, waarbij het lijkt alsof er mensen lopen in een stad. Daaroverheen is een raster geplaatst met christelijke symbolen. Vanaf links- naar rechtsboven is het een olielamp, een regenboog, een tros druiven, een boekrol, een wolk met daarnaartoe een trap, een brood, een kruis en een halm met graan.¹⁴⁰ Deze symbolen komen allemaal uit de Bijbel en zijn over het algemeen vrij belangrijk in de protestants-christelijke traditie. Sommige ervan laten zien dat er een relatie is tussen God in de hemel en de mensen op aarde. God is dus dichtbij. Andere geven iets weer van de leefwereld van de Bijbel, die op die manier dichtbij komt. Dit komt overeen met beide doelstellingen, namelijk 'uitleg' over de leefwereld en 'toepassingen' van de Bijbel voor het geloof.

De regenboog is er het teken van dat God belooft dat het water niet meer alles zal verwoesten. De tros druiven en het brood zijn tekenen van het heilig avondmaal, waarin christenen Jezus herdenken. De boekrol kan veel betekenissen hebben, maar het wordt vooral gezien als iets waardoor God kan spreken met zijn volk. De wolk met de trap laat zien dat er contact is tussen hemel en aarde. Het kruis verwijst in het algemeen naar de komst van Jezus op aarde en naar zijn dood. Bij deze vijf symbolen is God dus dichtbij de mensen.

De olielamp is een gebruiksvoorwerp uit de tijd van de Bijbel. Daarnaast is het ook een symbool van licht, dat vaak verbonden wordt met God. De halm met graan is een belangrijk voorwerp in de tijd van de Bijbel, omdat de mensen vaak direct leefden van de oogst. Ook komt het woord graan vaak voor in gelijkenissen van Jezus. De boekrol is ook een voorwerp uit de Bijbelse cultuur, want daar werd vroeger op geschreven. Deze drie voorbeelden proberen dus de leefwereld van de Bijbel dichterbij te brengen.

De opmaak van *Bijbel Dichtbij* is anders dan die van de standaard BGT. Laatstgenoemde heeft blauwe tussenkopjes en hoofdstuk- en versnummering en zwarte hoofdkopjes. *Bijbel Dichtbij* heeft zwarte tussen- en hoofdkopjes en zwarte versnummering, maar blauwe hoofdstuknummering. De toegevoegde paratext heeft ook een blauwzwart kleurenschema. De annotaties zijn in het blauw, met een gedeeltelijk zwarte en grijze kop. De achtergrondinformatie is op een lichtblauwe achtergrond gedrukt, met zwarte letters, maar blauwe kopjes. De tekstverwijzingen zijn ook een combinatie van zwart (het vers op deze pagina) en blauw (het vers waarnaartoe verwezen wordt). Daarnaast is de naam van het Bijbelboek verplaatst van de bovenkant naar de zijkant.¹⁴¹ De inleiding over het karakter van de BGT is van voorafgaand verplaatst naar achteraf,¹⁴² terwijl de uitgevers een meer vertaalinhoudelijke bespreking juist weglaten.¹⁴³ Dat is opvallend, omdat de editie een studiekarakter heeft en met die doelstelling lijkt een uitleg van de manier van vertalen op zijn plaats. De uitleg van Bijbelse woorden is verplaatst van de binnenkant van de kaft naar achterin.¹⁴⁴

De standaardleeswijzer met bekende verhalen uit de BGT is weggelaten, omdat er een andere leeswijzer in het katern is verschenen.¹⁴⁵ De versies lijken veel op elkaar, maar er zijn een aantal subtiele verschillen tussen beide. In de eerste plaats noemt de BGT versnummers, en *Bijbel Dichtbij* alleen hoofdstuknummers. Daarnaast heeft *Bijbel Dichtbij* andere bekende

¹⁴⁰ De symbolen komen terug in het katern. De halm is dan een soort opsommingsteken geworden, dat veel wordt gebruikt. Het olielampje, de regenboog en de wolk met trap worden gebruikt als afbeelding tussen verschillende delen van het katern.

¹⁴¹ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 46-47.

¹⁴² BGT, 8-9; *Bijbel Dichtbij*, 2314-2315.

¹⁴³ BGT, 1994-1995.

¹⁴⁴ *Bijbel Dichtbij*, 2316-2319.

¹⁴⁵ BGT, 1997-1999; *Bijbel Dichtbij*, 21-23 in het katern. Dit is overgenomen uit *Bijbel+*.

verhalen.¹⁴⁶ Als derde noemen de uitgevers dezelfde bekende verhalen anders.¹⁴⁷ In de vierde plaats zijn de kopjes over joodse en christelijke feesten weggelaten. Ook de lijst met thema's is weggelaten, maar hiervoor is een vervangende lijst in het katern gekomen.¹⁴⁸ Opvallend is hier dat ze opnieuw vrijwel dezelfde thema's noemen, maar in plaats van een aantal tekstverwijzingen in de BGT, staat in *Bijbel Dichtbij* een citaat van een van die verwijzingen of van een vergelijkbare tekst. Concluderend kunnen we stellen dat het niveau van *Bijbel Dichtbij* op dit punt lager is dan van de BGT. Waar er in de BGT iets wordt gezegd over de vertaalkeuzes en feesten, en er tekstverwijzingen worden gegeven met versnummers, worden er in *Bijbel Dichtbij* bepaalde dingen weggelaten, en worden er citaten gegeven en hoofdstuknummers. De lezer hoeft het dan zelf niet meer op te zoeken.

Bijbel Dichtbij geeft, net als de BGT, een uitleg van de opmaak.¹⁴⁹ Beide noemen het paginanummer, de titel van het Bijbelboek, de hoofd- en tussenkopjes, de hoofdstuk- en versnummers en het teken voor een citaat. *Bijbel Dichtbij* voegt daar op twee plaatsen een uitleg aan toe, namelijk bij de nummering ('helpt om teksten te kunnen opzoeken') en bij het citaatteken ('In het Nieuwe Testament komen we veel van zulke teksten uit de heilige boeken tegen'). Het eerste heeft dus duidelijk een leesbaarheidsfunctie, het tweede is informerend (zie paragraaf 2.1.2). Daarnaast wijst de bijzondere editie op het gebruik van haken rondom tekst die niet origineel is, terwijl dat fenomenen ook voorkomt in de BGT, maar daar niet wordt besproken. De uitleg van dit vertaalfenomeen is interpreterend, omdat we de oorspronkelijke versie niet bezitten. ('Tekst tussen [...] stond niet in de oudste versie van de bijbeltekst. Die tekst is later aan de bijbeltekst toegevoegd. Maar het hoort wel bij de bijbeltekst die in de christelijke kerk gebruikt wordt.')¹⁵⁰ Verder bespreekt *Bijbel Dichtbij* de extra paratext, namelijk inleiding, kadertekst, tekstverwijzingen en toepassingsteksten. De eerste twee zijn volgens de verklaring bedoeld om uitleg te geven over kernbegrippen of thema's, voor de andere twee wordt geen reden gegeven.

¹⁴⁶ Bijvoorbeeld: de BGT noemt 'Kaïn en Abel' (Genesis 4) en 'Isaak ontmoet Rebekka' (Genesis 24); de *Bijbel Dichtbij* 'De gouden stier' (Exodus 32) en 'Gideon' (Rechters 6-7).

¹⁴⁷ Bijvoorbeeld: de BGT heeft 'Mozes wordt geboren', terwijl de *Bijbel Dichtbij* 'De geboorte van Mozes' heeft (Exodus 2). Opvallender is het verschil tussen 'De tien belangrijkste regels' (BGT) en 'Tien belangrijke regels' (*Bijbel Dichtbij*) bij Exodus 20 en Deuteronomium 5 [mijn cursivering].

¹⁴⁸ BGT, 1999-2000; *Bijbel Dichtbij*, 25-30 in het katern. Dit is overgenomen uit *Bijbel+*.

¹⁴⁹ BGT, 10; *Bijbel Dichtbij*, 8-9.

¹⁵⁰ Een passage tussen haken komt niet voor in Genesis (en dus ook niet in paragraaf 4.2.2), maar is een van de vormen van paratext van een vertaler waarnaar weinig onderzoek is gedaan.

4.4 Paratext van de organisatie

4.4.1 Afbeeldingen

Afbeeldingen hebben vaak een belangrijke rol gespeeld in Bijbeledities. Zo konden ze ingezet worden om de ‘letterlijke waarheid van de Bijbel’ te illustreren, door afbeeldingen met afmetingen of door historische kaarten.¹⁵¹ Aan de andere kant zijn er ook bepaalde edities verboden, juist vanwege de aard van de afbeeldingen.¹⁵² Hoewel deze beide voorbeelden uit de 16de eeuw komen, zijn afbeeldingen ook nog in de hedendaagse tijd relevant. Dit legt Benjamin Lindquist uit aan de hand van Amerikaanse kinderbijbels.¹⁵³ De tekst van deze kinderbijbels is in de loop van de jaren namelijk weinig veranderd en is dus een constante, terwijl de illustraties ingrijpend zijn gewijzigd.¹⁵⁴ Hij stelt dat deze verandering wijst op de gewijzigde verhouding tussen kinderen en ouders in dezelfde tijd.¹⁵⁵ De paratext is, op het gebied van afbeeldingen, in dit geval dus een interpreterende factor.

Als we kijken naar afbeeldingen in *Bijbel Dichtbij*, dan valt het op dat die er, voor een bijzondere editie met annotaties (zie tabel 3.3), weinig zijn en alleen in het katern achterin. De illustraties bestaan uit simulaties of digitale, archeologische tekeningen van oud-oosterse fenomenen.¹⁵⁶ Deze fenomenen zijn algemeen (zoals een koning of een rolzegel) of specifiek Bijbels (zoals de tempel van Salomo of de binnenkant van een synagoge).¹⁵⁷ De illustraties hebben over het algemeen een bijschrift, behalve sommige op de latere pagina’s. Daar zien we nog een akker die geoogst wordt, een herder met zijn staf en een maaltijd waarbij mensen aanliggen.¹⁵⁸ De afbeeldingen worden, naast het bijschrift, niet uitgelegd en er wordt niet naar verwezen in de tekst van het katern. De afbeeldingen hebben een dubbele functie. Aan de ene kant geven ze een beeld bij de wereld van de Bijbel en brengen op deze manier de Bijbel dichtbij.¹⁵⁹ De vraag is of de functie van deze afbeeldingen eerder informerend is, omdat het iets uitlegt over de cultuur van de Bijbel, of dat het meer interpreterend is, omdat ze gebruikmaken van hypothetische simulaties. Dit komt omdat ze zijn bedoeld voor uitleg, maar dat met uitleg over archeologie altijd een bepaalde duiding van de leefwereld van vroeger meekomt.¹⁶⁰ Aan de andere kant zijn ze bedoeld voor de presentatie.¹⁶¹

Het is interessant dat de richtlijnen voor Bijbelvertalingen het volgende stelt over afbeeldingen: “[they] promote a measure of psychological identification and involvement by means of the symbolic and dramatic character of the illustrations.”¹⁶² Hoewel de meeste edities vroeger kozen voor realistische tekeningen en nu kiezen voor fotografisch materiaal, is in *Bijbel Dichtbij* gebruikgemaakt van simulaties. Deze simulaties zijn vaak minder detaillistisch dan foto’s en oude tekeningen, omdat ze dan geen achtergrond hebben. Daarnaast zijn ze vaak wel op een bepaalde manier dramatisch, doordat er in tegenstelling tot foto’s van archeologische vondsten mensen zijn afgebeeld. Dit bevordert de betrokkenheid van de lezer.

¹⁵¹ Chambers, ‘What Ever Happened,’ 157.

¹⁵² Nelly de Hommel-Steenbakkens, ‘Censorship or Self-Protection? Modifications in Apocalypse Illustrations in Sixteenth Century Bibles Printed in the Low Countries,’ in: Den Hollander & François (eds.), *Infant milk or hardy nourishment?*, 191-221, 201.

¹⁵³ Benjamin Lindquist, ‘Mutable materiality: Illustrations in Kenneth Taylor's children's Bibles,’ *Material Religion* 10:13 (2014): 316-345.

¹⁵⁴ Lindquist, ‘Illustrations,’ 319 & 338-339.

¹⁵⁵ Lindquist, ‘Illustrations,’ 321 & 339-340.

¹⁵⁶ Er is een uitzondering van een foto van de Romeinse weg bij Tarsus, die is opgegraven, *Bijbel Dichtbij*, 15 in het katern.

¹⁵⁷ Vergelijk de tweedeling bij de analyse van de kaft in paragraaf 4.3.3. *Bijbel Dichtbij* wil zowel de Bijbel toepassen (specifiek Bijbelse afbeeldingen) als uitleg geven over de Bijbelse leefwereld (algemene afbeeldingen).

¹⁵⁸ Respectievelijk *Bijbel Dichtbij*, 31, 37 & 44-45 in het katern.

¹⁵⁹ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 52.

¹⁶⁰ Dit is de verklaring van Schol-Wetter, *Feedback*.

¹⁶¹ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 51.

¹⁶² Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 50, waar hij citeert uit de *Guidelines for Interconfessional Cooperation in Translating the Bible* (Rome: Vatican Polyglot Press, 1987), 10.

4.4.2 Achtergrondinformatie

De achtergrondinformatie bestaat uit meerdere elementen. In de eerste plaats bespreek ik de algemene zaken die in het katern staan en de tekstverwijzingen zijn opgenomen. Daarna ga ik in op de inleiding en kaderteksten van Genesis. Het katern heet 'Extra: gids bij de Bijbel' en bestaat uit vier delen. Het eerste deel gaat over de Bijbel in het algemeen. Daarna gaat het over bekende verhalen in de Bijbel en volgt er een themaregister, wat we beide hierboven al uitgebreid besproken hebben (zie paragraaf 4.3.3). Als laatste volgen er een aantal leesroosters.

De uitleg over de Bijbel in het algemeen gaat in op de twee delen van de Bijbel en over het genre en de inhoud van de boeken.¹⁶³ Het schema is ingedeeld op genre ('boeken van Mozes', historisch, wijsheid en poëzie, profeten), maar de tekst noemt ook de Joods indeling. Opvallend is de grote rol van de deuterocanonieke boeken in zowel de uitleg als het schema, omdat deze niet in deze vertaling zijn opgenomen. Hiermee laat *Bijbel Dichtbij* zien een studiekarakter te hebben.

Voorafgaand aan de leesroosters staat een korte tekst met tips om de Bijbel te lezen.¹⁶⁴ Twee daarvan zijn voor dit onderdeel van het onderzoek relevant. Als eerste de aanmoediging om te schrijven, om aantekeningen te maken van wat je leest. Hoewel *Bijbel Dichtbij* officieel geen schrijfmogelijkheid heeft (zie tabel 3.6), kan je volgens deze tip wel in de kantlijn uitroep- of vraagtekens plaatsen. In de tweede plaats om de Bijbel in de buurt te houden en om zo letterlijk de Bijbel dicht bij je te houden. Opnieuw krijgt hier de titel van deze editie (zie paragraaf 4.3.2) een nieuwe betekenis. Daarna volgen vijf leesroosters.¹⁶⁵ In totaal zijn er voor 91 dagen teksten opgezocht, wat vergeleken met andere bijzondere edities veel is (zie tabel 3.7). Ongeveer een derde van de teksten op het leesrooster komen uit de lijst van bekende verhalen.¹⁶⁶ In drie van de leesroosters komt bijvoorbeeld Romeinen 8 terug, maar iedere keer worden er andere verzen gelezen met een ander 'tussenkopje', een andere samenvatting van de te lezen perikoop in één zin.¹⁶⁷ Daarnaast zijn de leesroosters niet evenredig verdeeld over de Bijbelboeken.¹⁶⁸ Opvallende keuzes zijn gemaakt op het gebied van de evangeliën, want er wordt naar verhouding weinig synoptisch materiaal gebruikt (met uitzondering van het sterven en opstaan van Jezus), waardoor Marcus in verhouding minder aandacht krijgt.¹⁶⁹ Ook wordt er geen passage opgegeven uit brieven waarvan het auteurschap van Paulus wordt betwijfeld of uit de algemene brieven, alhoewel dat enigszins te verklaren is door de onderwerpkeuze van de leesroosters. Deze leesroosters kleuren dus de interpretatie van de lezer.¹⁷⁰

Op het gebied van tekstverwijzingen is *Bijbel Dichtbij* bijzonder, omdat de BGT die standaard niet heeft. *Bijbel Dichtbij* heeft dezelfde tekstverwijzingen als *Studiebijbel* (NBV), maar dan zonder de verwijzingen naar deuterocanonieke boeken. Ook dit bevestigt het studiekarakter van deze editie.

De inleidingen van de Bijbelboeken bestaan uit vier delen. In de eerste plaats staat er bovenaan een kerntekst uit het betreffende Bijbelboek. In het geval van Genesis is dat hoofdstuk 1 vers 31, omdat Genesis gaat over het ontstaan van zowel de wereld, de mensen als het volk Israël.¹⁷¹ Daarna gaat het over 'het verhaal achter de tekst', waarin uitleg gegeven wordt van de literaire

¹⁶³ *Bijbel Dichtbij*, 3-17 in het katern; het schema staat op bladzijde 7.

¹⁶⁴ *Bijbel Dichtbij*, 33-47 in het katern; de tips staan op bladzijde 33-34.

¹⁶⁵ Dat zijn: 'Een kennismaking met de Bijbel', 'Het Oude Testament', 'Het leven en de woorden van Jezus', 'De heilige Geest' en 'Het leven en de brieven van Paulus'.

¹⁶⁶ 'Kennismaking' 7/21, 'Oude Testament' 7/21, 'Jezus' 9/21, 'Geest' 3/14 en 'Paulus' 4/10.

¹⁶⁷ Romeinen 8:1-39 (in de lijst met bekende verhalen): 'Uitgekozen om Gods kinderen te zijn', 1-11: 'De heilige Geest helpt de gelovigen', 26-39: 'Bevrijd door Gods liefde' en 31-39: 'God houdt van mensen'.

¹⁶⁸ Gezien de keuze voor de thema's van de leesroosters is het enigszins logisch, maar veel boeken uit het Oude Testament worden buiten beschouwing gelaten, zoals Leviticus, Job, Hooglied, Prediker en de meeste kleine profeten.

¹⁶⁹ Dit gebeurt zowel in de lijst van bekende verhalen, waar naar Marcus en Johannes slechts eenmaal verwezen wordt ten opzichte van acht keer naar Mattëus en negen keer naar Lukas, als in het leesrooster over het leven van Jezus, waar negen van de 21 dagen synoptische verhalen zijn (waaronder vier over Jezus' sterven en opstaan).

¹⁷⁰ Daarnaast is de uitleg 'Hizkia vraagt Jesaja om raad' bij 1 Koningen 19 foutief, *Bijbel Dichtbij*, 22 in het katern.

¹⁷¹ *Bijbel Dichtbij*, 13.

aspecten van het Bijbelboek, zoals de titel en de opbouw, maar ook van de datering en de ontstaansgeschiedenis.¹⁷² Als derde worden er een aantal belangrijke thema's uit het boek opgesomd en uitgewerkt. Uit deze twee elementen blijkt opnieuw het studiekarakter van *Bijbel Dichtbij*. Als laatste staan er nog tips voor hoe je dit boek kan lezen en een aantal vragen voor tijdens het lezen,¹⁷³ zoals: 'Hoe zie je in de verhalen in het boek Genesis dat God toch steeds verdergaat met de mensen, ondanks alle verkeerde dingen die ze doen?' Deze laatste opmerkingen maken dat er voorafgaand aan een Bijbelboek niet alleen een structuur en een samenvatting is gegeven, maar ook een inleiding die gericht is op toepassing. Naast de informatie is er dus ook interpretatie. Dit interpretatieve karakter valt wel duidelijk binnen de doelstelling van de organisatie en de uitgevers, namelijk de nadruk op het relevant maken van de Bijbeltekst voor de lezers (zie paragraaf 4.3.1).

De kaderteksten staan altijd op dezelfde plaats, namelijk bovenaan een bepaalde pagina, ongeacht hoofdstukindeling. Daarnaast zijn ze gedrukt in een kleiner lettertype en op een andere achtergrond. Dit maakt dat ze de lopende tekst wel doorbreken, maar zich daar duidelijk van afscheiden (zie paragraaf 5.3). De kaderteksten in Genesis bestaan uit drie categorieën.¹⁷⁴ In de eerste plaats zijn er gedeeltes die inzoomen op de biografie van een bepaald Bijbels personage, zoals Abraham of Dina. Daarnaast zijn er ook bijdragen over theologische thema's in het Bijbelboek, zoals besnijdenis en de stammen van Israël. Als laatste zijn er ook nog overige teksten, die vaak ingaan op de cultuur in de tijd van de Bijbel, zoals het genre van geslachtsregisters of op de rol van de farao. In samenhang met de eerder genomen casussen (zie paragraaf 4.2.2), analyseren we nu de kaderteksten bij Genesis 5, 12 en 49 meer in detail.¹⁷⁵

De kadertekst bij Genesis 5 gaat over 'lijsten met nakomelingen'. Eerst is er een korte samenvatting van het hoofdstuk, waarna er wordt ingezoomd op de leeftijd van de mensen. Daaruit wordt ook een les getrokken: '[...] dat het leven op aarde voor de grote overstroming anders is dan daarna.' Als laatste gaat het over de andere geslachtsregisters in het Oude en het Nieuwe Testament, met de conclusie: 'Het verhaal van de Bijbel wordt dus steeds minder algemeen.' De kadertekst bij Genesis 12 volgt eenzelfde patroon met drie stappen (over de komst van Abraham uit Ur, over de familie van Sem en over de nakomelingen van Abraham). In het geval van Genesis 49, over de 'stammen van Israël' zijn er vier gedeeltes, die ingaan op het aantal stammen, op de bijzondere stammen Levi en Juda en op de latere verdeling van stammen in het noordelijke en zuidelijke rijk.

Twee dingen vallen op in de analyse van deze kaderteksten. In de eerste plaats wordt er regelmatig verwezen naar andere Bijbelgedeeltes, zowel uit Genesis als uit de rest van de Bijbel. Daarnaast zijn deze teksten bedoeld voor informatie en niet voor interpretatie, wat met name blijkt uit het weinige gebruik van de aanspreekvorm 'je' en de focus op uitleg. Daar waar de doelstelling van 'uitleg' en 'toepassing' vaak door elkaar lopen, zijn de kaderteksten duidelijk gericht op het eerste. Deze teksten onderstrepen dus opnieuw het studiekarakter van *Bijbel Dichtbij*.

¹⁷² Opvallend is dat bij de inleiding van Genesis niets gezegd wordt over het ontstaan van het boek en de datering, want dat gebeurt bij veel andere inleidingen wel.

¹⁷³ *Bijbel Dichtbij*, 33-34 in het katern.

¹⁷⁴ NBG/EO, *Projectplan*, 2, noemt de drie categorieën op deze manier: 1. beschrijving van kernbegrippen in de Bijbel, 2. minibiografieën van hoofdpersonen in de Bijbel en 3. toelichting op de BGT-weergave van bepaalde woorden. De laatste categorie is terug te vinden in Genesis, maar bestaat uit ongeveer 10 themapagina's, verspreid over de Bijbel. Het overzicht achterin (*Bijbel Dichtbij*, 2320-2325) noemt ook drie categorieën, namelijk Bijbelse personen, Bijbelse thema's en tekst en wereld van de Bijbel.

¹⁷⁵ Genesis 37 heeft geen kadertekst. De geanalyseerde teksten zijn te vinden in *Bijbel Dichtbij*, 21, 30 en 98, en komen dus uit de drie verschillende categorieën.

4.4.3 Annotaties

Over de rol van annotaties in Bijbeledities is recent onderzoek gedaan door Michael McClymond. Hij analyseerde een 18de-eeuwse, katholieke Bijbeleditie en een 20ste-eeuwse protestantse Bijbeleditie, beide in het Engels.¹⁷⁶ Hij concludeert dat annotaties een hermeneutische functie hebben in het leggen van een brug tussen de Bijbeltekst en de interpretatie van de lezer.¹⁷⁷ Voor deze brug tussen tekst en interpretatie zijn volgens hem tenminste vijf typen te onderscheiden:¹⁷⁸

1. Uitleg is het vaststellen van een duidelijke tekst;
2. Harmonisatie is het overzetten van een consistente tekst;
3. Zuivering is het geven van een moralistische tekst;
4. Aanmoediging is het voortbrengen van een spirituele tekst;
5. Autorisatie is het verstrekken van een tekst die hedendaagse overtuigingen of praktijken ondersteunt.

In het eerder geciteerde projectplan van *Bijbel Dichtbij* worden vier typen onderscheiden ('brug naar nu; confronterende, uitdagende vraag; associatie en bemoediging'),¹⁷⁹ maar bij met name de eerste en de derde categorie is de hermeneutische functie minder duidelijk, omdat vrijwel elke annotatie een link legt met het heden en omdat een 'associatie' niet nader gedefinieerd wordt. De confronterende, uitdagende vraag en de bemoediging zijn vergelijkbaar met de typen zuivering en aanmoediging van McClymond. Het verschil is dat hij in zijn categorisering dichterbij de Bijbeltekst blijft, want het geven van een moralistische tekst heeft volgens hem eerder te maken met het zuiveren van moreel bediscussieerbare passages in de tekst dan met het stellen van een uitdagende vraag aan de lezer. Beide zijn echter wel een interpretatie waarbij morele thema's een rol spelen.¹⁸⁰

In mijn summatieve inhoudsanalyse maak ik gebruik van drie categorieën, namelijk uitleg, confrontatie en bemoediging. Uitleg betekent dat een annotatie begint met het verklaren van de Bijbeltekst, omdat op deze manier de tekst wordt verduidelijkt.¹⁸¹ Confrontatie betekent dat een annotatie eindigt met een vraag waarbij een morele keuze gemaakt moet worden of een stelling waarbij de lezer wordt aangespoord om over een moreel thema na te denken. Bemoediging betekent dat een annotatie eindigt met een bevestiging of een vraag waarbij je wordt uitgenodigd iets te vertellen over je eigen ervaringen, zonder dat daarbij een oordeel wordt gegeven over het gedrag. In de annotaties van *Bijbel Dichtbij* bij Genesis zijn de volgende aantallen van deze typen te onderscheiden:

Tabel 4.3¹⁸²

Uitleg	Confrontatie	Bemoediging	Totaal
79	25	27	131

Opvallend is het grote aantal annotaties die in het type uitleg zijn ingedeeld. In de meeste gevallen bevatten ze naast een uitleg over de Bijbeltekst ook een toepassing, die zowel meer een confrontatie als meer een bemoediging kan zijn. Als we die annotaties met uitleg nader

¹⁷⁶ McClymond, 'Biblical Annotations', 477-479.

¹⁷⁷ McClymond, 'Biblical Annotations', 495-496.

¹⁷⁸ McClymond, 'Biblical Annotations', 496. In het Engels staat er respectievelijk *explanation*, *harmonization*, *exoneration*, *exhortation*, en *authorization*. In de volgende opsomming heb ik zijn uitleg vertaald en soms enigszins geparafraseerd. Opvallend is dat bij elk type een ander synoniem voor het werkwoord wordt gebruikt.

¹⁷⁹ NBG/EO, *Projectplan*, 3.

¹⁸⁰ Denk hierbij aan schuld en vergeving, een oproep tot handelen of het hebben van spijt.

¹⁸¹ Bij twaalf annotaties (4b, 6a, 15a, 22c, 26b, 29b, 34c, 36a, 42c, 43b, 49b en 50c) wordt er in de uitleg gebruik gemaakt van andere Bijbelteksten, wat met McClymond harmonisatie is te noemen. Daarnaast wordt bij twee annotaties (5a en 11a) een hedendaags fenomeen uitgelegd, wat dan autorisatie zou heten. Ik heb ervoor gekozen om deze categorieën niet apart op te nemen, zowel omdat zijn theorie een bijzonder hypothetisch karakter heeft als omdat hij met deze twee categorieën een fenomeen beschrijft dat in vorige eeuwen wel speelde, maar nu niet meer, namelijk de discussie omtrent Bijbelinterpretatie van verschillende kerkstromingen in annotaties (zie paragraaf 5.2). Vergelijk ook de conclusie over de annotaties van Erasmus in Faber, 'The Argumentum as Paratext', 163.

¹⁸² Zie verder tabel 8.5 in de bijlage.

zouden specificeren en zouden optellen bij de andere teksten met die categorieën, ontstaat het volgende beeld:

Tabel 4.4¹⁸³

Confrontatie	Bemoediging	Totaal
55	55	110

Uit deze tabel kunnen we concluderen dat *Bijbel Dichtbij* in de toepassende annotaties ongeveer evenveel gericht is op confrontatie als op bemoediging. Deze combinatie is bijzonder, omdat McClymond de hypothese heeft dat elke Bijbeleditie met name gericht is op één type van annotaties (uitleg vind je volgens hem met name in Studiebijbels, aanmoediging meer in Vrouwenbijbels), omdat ze bedoeld zijn voor een klein en specifiek onderdeel van de markt.¹⁸⁴ Dit heeft hij ook bewezen voor de eerdergenoemde katholieke editie, die vooral gericht was op het autoriseren van bepaalde overtuigingen, en voor de protestantse editie, die focust op het harmoniseren onder het uitgangspunt van ‘Bijbelse onfeilbaarheid’. De vraag is dus of zijn hypothese wel recht doet aan de diversiteit van moderne Nederlandstalige bijzondere Bijbeledities.

In de annotaties bij de vier eerder gebruikte casussen komen alle typen voor.¹⁸⁵ In het geslachtsregister van Genesis 5 is er op een bijzondere wijze sprake van uitleg. Mensen zeggen dat ze een relatie met God hebben, en dat had Henoeh ook (vers 24). Een hedendaagse praktijk wordt dus vanuit de Bijbeltekst uitgelegd. In het begin van de verhalencyclus van Abraham (Genesis 12-13) komen vooral de typen confrontatie en bemoediging terug. De annotaties met betrekking tot eerstgenoemde zijn ‘Halve waarheid’ en ‘Moeilijke ruzie’, terwijl die van het tweede type ‘Moedige stap’, ‘Tijd voor God’ en ‘Tel de mooie dingen’ genoemd worden. Bij het type confrontatie wordt er gevraagd om een morele keuze (‘Moet je altijd de waarheid spreken, of mag je soms een beetje liegen om jezelf te redden?’),¹⁸⁶ terwijl bij het type bemoediging er een positief element uit de tekst wordt gehaald en gekoppeld aan een open vraag of opdracht (‘Zou jij dat kunnen: naar een ander land vertrekken om een nieuw leven te beginnen?’).¹⁸⁷ Hetzelfde patroon zien we bij de vier annotaties bij Genesis 37, waarbij afwisselend wordt begonnen met de Bijbeltekst (‘In de Bijbel zijn dromen belangrijk.’) en met het dagelijkse leven (‘In wat voor gezin ben jij opgegroeid?’). Eerstgenoemde is dan zowel in te delen bij uitleg als bij bemoediging, omdat de annotatie eindigt met een vraag. Bij Genesis 49 is er een annotatie die alleen maar uitleg bevat en dus niet eindigt met een vraag.

In vergelijking met andere annotaties is het interessant dat in *Bijbel Dichtbij* de annotaties niet specifiek ingaan op zogenoemde ‘open eindjes’ in de Bijbeltekst, zoals bijvoorbeeld in Joodse geschriften,¹⁸⁸ maar op allerlei plaatsen een toepassing geven.¹⁸⁹ Dit past nadrukkelijk bij de doelstelling, waarin de relevantie van de Bijbel centraal staat.

¹⁸³ Zie verder tabel 8.6 in de bijlage.

¹⁸⁴ McClymond, ‘Biblical Annotations’, 496.

¹⁸⁵ Respectievelijk *Bijbel Dichtbij*, 21, 29-32, 74-76 & 96-97.

¹⁸⁶ Het andere voorbeeld is ‘We hebben allemaal weleens ruzie. De vraag is hoe je er dan mee omgaat.’

¹⁸⁷ De andere voorbeelden zijn ‘Neem je ook bewust tijd voor je geloof? Zo ja, hoe doe je dat?’ en ‘Bedenk vandaag eens wat God allemaal aan jou gegeven heeft.’

¹⁸⁸ Lange, ‘From Paratext to Commentary’, 208. Zijn conclusie lijkt op wat McClymond harmonisering zou noemen: het geven van een eenduidige tekst. Hiervan is geen sprake in *Bijbel Dichtbij*.

¹⁸⁹ NBG/EO, *Projectplan*, 2: “Een voorbeeld ter verduidelijking. Je kunt bijv. bij de seksuele voorschriften in Leviticus 18 de schijnwerper richten op vers 22, waar het over homoseksualiteit gaat; je kunt ook zeggen: ‘Het hele hoofdstuk stelt jou als lezer de vraag: God wil dat je ook op seksueel gebied een heilig leven leidt. Doe je dat ook?’ Dan is het een vraag voor iedereen, en niet alleen voor een bepaalde groep.”

4.5 Patroonvorming

Vanuit vele verschillende invalshoeken hebben we gekeken naar de paratext van *Bijbel Dichtbij*. De belangrijkste vraag is of er een patroon bestaat tussen al deze manieren waarop paratext wordt ingezet. Dat is zeker het geval, want de paratext in *Bijbel Dichtbij* is te begrijpen als een logische uitbreiding van de BGT met een vergelijkbare doelstelling. Waar de BGT staat voor het creëren van een duidelijke tekst met korte perikopen en veel tussenkopjes (zie paragraaf 4.2.1-4.2.3), staat *Bijbel Dichtbij* voor het relevant maken van de Bijbeltekst voor de doelgroep. Dit doen de medewerkers door het duidelijk maken van de leefwereld van de Bijbel om zo de Bijbel dichtbij te brengen. Dit blijkt uit de titel en het voorwoord, waarin zowel de koppeling bij de BGT wordt gemaakt als het nut van de paratext wordt uitgelegd (zie paragraaf 4.3.2). Hetzelfde zien we terugkomen op de kaft, waarbij symbolen worden gebruikt die te maken hebben met God die dichtbij is, en in het opnemen van Bijbelteksten in het themaregister, waardoor de tekst makkelijk toegankelijk wordt en de Bijbel dus dichtbij komt (zie paragraaf 4.3.3). De afbeeldingen laten door gebruik te maken van simulaties de leefwereld van de Bijbel ook dichtbij komen (zie paragraaf 4.4.1) en iets vergelijkbaars gebeurt bij de achtergrondinformatie, waarbij op een heel andere manier, namelijk door tekstuele, informatieve paratext, die leefwereld toegankelijk wordt gemaakt (zie paragraaf 4.4.2). De rol van de annotaties, de paratext die het meeste voorkomt in *Bijbel Dichtbij*, bevestigt en onderstreept hetzelfde patroon, wat gezien de doelstelling verwacht kon worden (zie paragraaf 4.4.3). Opvallend is dat de uitleg van de vertaling van de BGT, wat in andere woorden de uitleg is van de manier waarop de Bijbeltekst dichtbij is gekomen, niet is opgenomen in deze Bijbeleditie. Daarnaast is het verschil tussen het emotionele karakter van het voorwoord en sommige annotaties en het studiekarakter van de achtergrondinformatie opvallend. Wel past dit goed bij de doelstelling van de uitgevers, namelijk het aanbieden van een Bijbel met zowel uitleg als toepassingen (zie paragraaf 4.3.1).

Over het studiekarakter van *Bijbel Dichtbij* valt veel te zeggen vanuit de functie van paratext. We hebben gezien dat de perikoopindeling en de tussenkopjes niet slechts de presentatie en leesbaarheid bevorderen, maar ook een interpretatieve functie hebben. Hetzelfde geldt voor de gebruikte afbeeldingen en natuurlijk de annotaties met toepassingen. Dat de paratext een interpretatieve functie heeft, is in dit geval een neutrale beschrijving (zie paragraaf 5.3), maar wel kunnen we concluderen dat de paratext vaak voortkomt uit doelstellingen van de BGT of *Bijbel Dichtbij*. Sommige van deze interpretaties zijn opvallend te noemen. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de perikoopindeling in Genesis 5, waar de paratext van de BHS duidelijker naar voren komt dan in andere Bijbelvertalingen. Ook de afbeeldingen vanuit simulaties, wat een nieuwe, maar volledig passende uiting is van de richtlijnen voor Bijbelvertalingen over afbeeldingen, en de verschillende manieren waarop de leesroosters Romeinen 8 inleiden zijn opvallende interpretatiekeuzes. Dit interpretatieve karakter wordt op vele plaatsen aangevuld met informatie, zoals in de uitleg van de paratext en de kaderteksten. De informatieve en interpretatieve functie lijken hierbij hand-in-hand te gaan en worden niet duidelijk onderscheiden.

Dit is tegengesteld aan de conclusie van Kloppenburg (zie paragraaf 2.2.2), namelijk dat vooral de functie van informatie een rol speelt en dat interpretatie, wat hij overigens onderscheidt in expressief (mening van de auteur) en appellatief (aanmoediging om de editie te kopen), slechts op bepaalde plaatsen aanwezig is.¹⁹⁰ Dit is enerzijds logisch, omdat hij onderzoek heeft gedaan naar verschillende Bijbeluitgaven en niet naar bijzondere Bijbeledities, waarbij er dus geen paratext van de organisatie is. Anderzijds stelt hij dat bijvoorbeeld de indeling van een tekst (zie paragraaf 4.2.2) en de tussenkopjes (zie paragraaf 4.2.3) geen interpretatieve functie hebben, maar vooral de lezer willen informeren en de tekst op een betere en heldere manier willen presenteren.¹⁹¹ Uit dit onderzoek blijkt dat deze twee zaken wel degelijk een interpretatie van de Bijbeltekst bieden.

¹⁹⁰ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 57.

¹⁹¹ Kloppenburg, *Paratext in Bible Translations*, 43-46.

Daarnaast kunnen we concluderen dat de paratextuele elementen van *Bijbel Dichtbij* de opvattingen van de uitgevers en auteurs over Bijbelgebruik duidelijk weerspiegelen.¹⁹² Daar waar laatmiddeleeuwse edities vaak waren bedoeld voor liturgisch gebruik, wat terug te vinden is in de paratext,¹⁹³ waar vroegmoderne edities juist de emancipatie van de lezer als leek bevorderden,¹⁹⁴ en waar kinderbijbels een bepaalde opvatting over de positie van ouders presenteerden,¹⁹⁵ wil *Bijbel Dichtbij* de Bijbel ook echt dichtbij brengen. Dit gebeurt volgens de organisatie op een aantal manieren, namelijk door de duidelijkheid van de tekst en de uitleg, de uitleg over de leefwereld in de Bijbelse tijd en het praktisch toepassen van de tekst. Deze drie elementen blijken op vele uiteenlopende manieren terug te vinden in de paratext, van performatieve tussenkopjes tot autoriserende annotaties.

Hoewel het duidelijk is hoe de ene doelstelling van *Bijbel Dichtbij*, namelijk de relevantie van de Bijbel laten ontdekken, terugkomt in de paratextuele elementen (zie paragraaf 4.3.1), komt de andere doelstelling, namelijk het Bijbelgebruik onder christenen bevorderen, minder naar voren. Zowel in het voorwoord als in de tips en de leesroosters in het katern gaat het om het Bijbelgebruik, maar de doelgroep wordt niet geëxpliciteerd. De vraag is of deze doelstellingen top-down zijn (*intended skopos*, zie paragraaf 2.3.2) of eerder bottom-up (*expected skopos*). Is het de overtuiging van de organisatie dat de Bijbel relevant is, of verwachten ze dat het lezerspubliek graag een editie met toepassingen wil? Omdat de annotaties bewust confronterend zijn, omdat op het gebied van afbeeldingen is geëxperimenteerd met simulaties, en omdat *Bijbel Dichtbij* een unieke combinatie is van een studiebijbel met persoonlijke toepassingen, lijkt het zo te zijn dat de organisatie zelf deze overtuiging heeft gehad. Daarmee hangt samen dat de EO deze editie heeft gebruikt in combinatie met hun eigen jubileum en er geen uitgebreid marktonderzoek is gedaan, behalve een korte analyse van de trend van 'ontlezing'.¹⁹⁶ Overigens heeft het NBG de afgelopen jaren wel onderzoek gedaan naar het Bijbelgebruik in Nederland,¹⁹⁷ maar daaruit volgen geen specifieke aanbevelingen voor een editie zoals *Bijbel Dichtbij*.

¹⁹² Poleg, *Approaching the Bible*, 140. Vergelijk Den Hollander, 'Paratext and Lay Bible', 116.

¹⁹³ Poleg, *Approaching the Bible*, 141.

¹⁹⁴ Den Hollander, 'Paratext and Lay Bible', 107-108.

¹⁹⁵ Lindquist, 'Illustrations,' 317.

¹⁹⁶ NBG/EO, *Projectplan*, 1.

¹⁹⁷ NBG/Blauw/CCBI, *NBG-onderzoek Bijbelgebruik Nederland* (september 2017), via https://www.bijbelgenootschap.nl/wp-content/uploads/2017/09/NBG-rapport-onderzoek-V3_def.compressed.pdf

5 Analyse

5.1 Inleiding

In dit laatste gedeelte van mijn thesis wil ik mijn analyse van paratext hermeneutisch en sociologisch doordenken. Dit doe ik omdat de gebruikte literaire methode, zoals gezegd in paragraaf 2.1.1, een materiële benadering is en ik dus zonder de hulp van andere disciplines niet tot relevante conclusies kan komen over het gebruik van de paratext in de praktijk. Ik heb gekozen voor een hermeneutische invalshoek, omdat paratext in bijzondere Bijbeledities eigenlijk Bijbelinterpretatie is (zie paragraaf 4.5) en daarmee ook spanningen oplevert: wie mag de Bijbel met welke argumenten interpreteren? Daarnaast heb ik gekozen voor een sociologisch perspectief, omdat ik onderzoek doe naar Nederlandstalige bijzondere Bijbeledities. De populariteit van het fenomeen is naar mijn idee niet te begrijpen zonder begrip van met name de kerkelijke situatie van deze periode.

De Amerikaanse hermeneuticus Kevin J. Vanhoozer heeft veel geschreven over de spanningen die kunnen ontstaan bij Bijbelinterpretatie. Hij doet dat ook in zijn boek *Biblical Authority after Babel*,¹⁹⁸ die zijn werk als volgt samenvat:

The present work contends that retrieving the five Reformation *solas* helps to address the contemporary problem of pervasive interpretive pluralism, and that retrieving the priesthood of all believers (ecclesiology) helps to address the problem of the authority of interpretive communities.¹⁹⁹

Het concept van ‘autoriteit’ speelt een grote rol in het boek, met name in het voor mijn onderzoek relevante gedeelte over *sola scriptura*. Vanhoozer stelt dat *sola scriptura* niet betekent ‘alleen de Bijbel’, maar veel eerder dat de Bijbel het eerste en het belangrijkste is.²⁰⁰ We hoeven de Bijbel namelijk niet ‘los’ te lezen, zonder menselijke inbreng, maar we zien door de Geest dat de Schrift duidelijk en voldoende is voor de zaligheid.²⁰¹ Deze menselijke inbreng heeft volgens Vanhoozer te maken met de verhouding tussen Bijbel en traditie, die op drie manieren zou kunnen ontsporen:

1. De Bijbel heeft altijd kerkelijk leergezag nodig om te functioneren (katholiek);²⁰²
2. De Bijbel legt zichzelf uit zonder de traditie (fundamentalistisch);²⁰³
3. De Bijbel zegt alleen iets in ons gebruik in de gemeenschap (liberaal).²⁰⁴

Zo moet het dus niet, maar hoe moet het dan wel? Vanhoozer houdt een pleidooi voor de volgende mogelijkheid: “Scripture comes into its own when read by God’s people in God’s way for God’s purpose.”²⁰⁵ In deze definitie zitten dan drie elementen, namelijk autoriteit (‘in God’s way’), interpretatie (‘for God’s purpose’) en gemeenschap (‘by God’s people’).²⁰⁶

De relatie tussen Bijbel en traditie, tussen de tekst en de menselijke inbreng, is vergelijkbaar met de relatie tussen Bijbeltekst en paratext. Op het gebied van paratext zijn er dan ook drie spanningen die we kunnen analyseren. Ten eerste de vraag wie de autoriteit heeft in de uitleg van de Bijbel. Is dat de geestelijkheid, of zijn dat de leken? In de tweede plaats de relatie tussen

¹⁹⁸ Vanhoozer, Kevin. *Biblical Authority after Babel: Retrieving the Solas in the Spirit of Mere Protestant Christianity* (Grand Rapids: Brazos Press, 2016).

¹⁹⁹ Vanhoozer, *Biblical Authority*, 25 [cursief en recht omgewisseld].

²⁰⁰ Vanhoozer, *Biblical Authority*, 111. Zie ook Henk van den Belt, ‘The Problematic Character of Sola Scriptura,’ in: Hans Burger, Arnold Huijgen & Eric Peels (eds.), *Sola Scriptura: Biblical and Theological Perspectives on Scripture, Authority, and Hermeneutics*, 38-56.

²⁰¹ Vanhoozer, *Biblical Authority*, 116.

²⁰² Vanhoozer, *Biblical Authority*, 118.

²⁰³ Vanhoozer, *Biblical Authority*, 120.

²⁰⁴ Vanhoozer, *Biblical Authority*, 121.

²⁰⁵ Vanhoozer, *Biblical Authority*, 123 [cursief en recht omgewisseld].

²⁰⁶ Vanhoozer, *Biblical Authority*, 127.

de heilige tekst en de toegevoegde paratext. Hoe interpreteert en beïnvloedt de een de ander? En als laatste de verhouding tussen de algemeen toegankelijke Bijbel en de meer geïndividualiseerde paratext. Op welke manier speelt de gemeenschap hierin een rol?

In de volgende paragrafen zullen we zien dat deze drie spanningen niet alleen vanaf de meer dogmatische hermeneutiek in de 21ste eeuw naar beneden komen, maar ook al in de geschiedenis zijn aan te wijzen. De eerste vraag is al in de vroegmoderne tijd reden voor enorme discussie tussen de protestanten en de katholieken.²⁰⁷ De tweede vraag speelt vooral in de eeuwen daarna, wanneer het gaat om de tijd van de Verlichting waarin men Bijbels publiceerde zonder aantekeningen (zie paragraaf 2.2.1). De derde vraag is het meest recent opgekomen, in het kader van de toegenomen individualisering.²⁰⁸

Enigszins vergelijkbaar met deze hermeneutische gedachtegang is de sociologische reflectie. Hiervoor wend ik me tot de Nederlandse godsdienstsocioloog Gerben Heitink en zijn boek *De biografie van de dominee*.²⁰⁹ Hij beschrijft in zijn boek de historische ontwikkeling van het ambt van predikant vanaf de reformatie. Met name sinds de jaren '60 van de 20ste eeuw ziet hij de volgende ontwikkeling:

Waar persoon, ambt en beroep uit elkaar groeien kunnen eenzijdige accenten worden gelegd. We kunnen die benoemen met de woorden *personalisering*, *clericalisering* en *professionalisering*. Ik gebruik deze woorden in hun neutrale betekenis. Personalisering wil zeggen dat de nadruk valt op de persoon en de persoonlijke beleving van de predikant. Clericalisering wil zeggen dat de meeste nadruk valt op het predikantschap als een geestelijk ambt en de beleving hiervan. Professionalisering wil zeggen dat nadruk valt op de uitoefening van de verschillende functies van het beroep en de hiervoor noodzakelijke deskundigheid.²¹⁰

Deze drie begrippen zijn niet alleen toepasbaar op de ontwikkeling van het beroep van de dominee, maar ook op de ontwikkeling van Bijbeledities met paratext.

1. Personalisering houdt dan in dat de bijzondere Bijbeledities een steeds specifiekere publiek aanspreken, zoals bijvoorbeeld *Belle Bijbel* (tienermeiden) of *Lerarenbijbel*. De paratext is dus niet langer polemisch tussen verschillende kerkelijke stromingen zoals met name in de 16de eeuw,²¹¹ maar veel eerder een bevestiging van een bepaald aspect van iemands persoonlijkheid, zoals geslacht, leeftijd of beroep.²¹²
2. Clericalisering houdt dan in dat de paratext in bijzondere Bijbeledities over het algemeen is geschreven door theologen, onderzoekers, dominees of priesters. Daarnaast is het gebruikelijk dat er veel medewerkers zijn bij een nieuwe editie. Dit in tegenstelling tot annotaties die vaak door een enkeling werden geschreven,²¹³ en soms zelfs door of met leken.²¹⁴
3. Professionalisering houdt dan in dat er in Nederland slechts twee grote uitgeverijhuizen zijn van Bijbels, die samen vrijwel alle bijzondere edities uitgegeven. Aan deze edities werken ook regelmatig dezelfde mensen mee op het gebied van opmaak, maar ook van

²⁰⁷ Vergelijk Wim François, 'The Condemnation of Vernacular Bible Reading by the Parisian Theologians (1523-31).' In: Den Hollander & François (eds.), *Infant milk or hardy nourishment?*, 111-139, 138.

²⁰⁸ Vergelijk McClymond, 'Biblical Annotations', 496.

²⁰⁹ Gerben Heitink, *Biografie van de dominee* (Baarn: Ten Have, 2001).

²¹⁰ Heitink, *Biografie*, 180-181 [cursivering origineel].

²¹¹ Bijvoorbeeld August den Hollander, 'Prohibited Bibles, Paratext and the Index Librorum Prohibitorum: Why Dutch Bible were place on the 1546-Louvain Index,' In: Den Hollander, Schmid & Smelik (eds.), *Paratext and Megatext*, 152-175, 168.

²¹² Vergelijk Heitink, *Biografie*, 205-209, die bijvoorbeeld schrijft over de rol van leeftijd en seksuele geaardheid van predikanten.

²¹³ McClymond, 'Biblical Annotations', 479.

²¹⁴ Vergelijk Den Hollander, Paratext and Lay Bible, 108; Kate Neverson, *Bible Readers and Lay Writers in Early Modern England: Gender and Self-Definition in an Emergent Writing Culture* (MREMC; Farnham: Ashgate, 2012), 74-77 & 174.

annotaties. In de 16de eeuw waren er juist vele verschillende uitgevers die elk op hun eigen manier edities uitgaven.²¹⁵

Deze drie begrippen zijn niet een op een over te zetten op de drie hermeneutische concepten van autoriteit, interpretatie en gemeenschap, maar zijn wel in grote mate vergelijkbaar. Clericalisering heeft namelijk alles te maken met de eerdergenoemde discussie over de uitleg van de Bijbel door leken of geestelijken. Daarnaast beschrijft Heitink met personalisering een ontwikkeling die overeenkomsten vertoont met die van individualisering. Professionalisering betekent ook dat deze uitgevers grote invloed hebben op de verhouding tussen heilige tekst en paratext, zowel in hoeveelheid als in opmaak.

In de volgende paragrafen wil ik deze drie thema's bespreken. Daarbij maak ik zowel gebruik van mijn eigen bevindingen als die van anderen. Deze analyse is juist weer wel op een literaire methode gebaseerd. De keuze voor de thema's komt dus voort uit de hermeneutiek en de sociologie, maar de verdere analyse van die thema's wordt, in overeenstemming met de rest van deze thesis, gedaan aan de hand van een meer materiële benadering.

²¹⁵ August den Hollander, *De Nederlandse Bijbelvertalingen 1522-1545* (Nieuwkoop: De Graaf, 1997), 17-21.

5.2 Auteurschap en autoriteit

Vanuit paratextueel oogpunt is, zoals eerder gezegd in paragraaf 2.2.1, de vraag naar de auteurs in Bijbeledities lastig. Op welke manier vertalers invloed hebben op de interpretatie van de Bijbeltekst is al eerder onderzocht.²¹⁶ Maar wat is de rol van de auteurs van paratextuele elementen en hoe hebben ze invloed op de interpretatie? En wie heeft de autoriteit over de uitleg en wat is daarbij de relatie tussen geestelijkheid en leken? Op die twee vragen wil ik kort ingaan.

Marcello Vitali-Rosati schreef een artikel over de relatie tussen digitalisering en auteurschap.²¹⁷ Hij geeft eerst een kort overzicht van de geschiedenis van het auteurschap: in de tijd voor de boekdrukkunst bestond 'auteurschap' praktisch niet en het is pas daarna ontstaan vanwege praktische redenen.²¹⁸ In de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw is juist een pleidooi gevoerd tegen het bestaan van de auteur door verscheidene filosofen.²¹⁹ Als gevolg daarvan ziet hij de opkomst van het digitale netwerk als een definitieve breuk met de oude constructie van het auteurschap.²²⁰ Dit komt omdat online veel informatie beschikbaar is, maar dat het vinden van die informatie gestuurd wordt door processen die met een editor van doen hebben en niet met de auteur. Daardoor leest een lezer een tekst niet vanwege de auteur, maar vanwege het grotere digitale netwerk waar deze bijdrage deel van is.

Ik zie een vergelijkbare ontwikkeling bij de opkomst van bijzondere Bijbeledities. Een lezer leest de paratextuele elementen, en dan met name de annotaties en de achtergrondinformatie, niet vanwege de auteur, want die is niet bekend. Dit komt omdat in deze edities achterin een lange lijst met medewerkers is opgenomen, die meestal niet per bijdrage zijn verdeeld. Deze informatie wordt bijvoorbeeld gelezen vanwege de titel of het voorwoord, die een bepaalde doelgroep aanspreken, of vanwege een bepaalde vertaling waarop de editie is gebaseerd, of vanwege bepaalde visuele elementen.²²¹ De functie van presentatie en van interpretatie zijn daarmee dus op een bijzondere wijze met elkaar verbonden. Zonder deze presentatie is de bijdrage van de auteur vrijwel onbereikbaar.²²²

Daarnaast is er nog een parallelle ontwikkeling zichtbaar. In de vroegmoderne tijd waren er discussies omtrent het aanraden of verbieden van het lezen van de Bijbel door leken.²²³ Verscheidene Bijbeledities werden daarbij op een zwarte lijst gezet.²²⁴ Daarbij werd een editie over het algemeen beoordeeld op de paratextuele elementen, die blijf konden geven van ketterse ideeën.²²⁵ Met deze maatregel probeerde men een grens te stellen aan de wildgroei van heterodoxe interpretaties.

In de hedendaagse markt voor bijzondere Bijbeledities zie ik dit niet terug. Deze edities worden niet beoordeeld op hun interpretaties of op de kerkelijke stroming van de auteur. De keuze voor een Bijbeleditie is niet gebaseerd op de inhoudelijke aard van de paratextuele elementen, noch op de overtuigingen van een bepaalde groep medewerkers.²²⁶ Dit blijkt met name uit het voorwoord, waarin wel gesproken wordt over welke paratext er is opgenomen, maar niet over de afkomst daarvan. Ook blijkt dit uit de leesroosters, waarin de focus op bepaalde thema's en verhalen gekleurd zijn, maar waar geen verantwoording van wordt

²¹⁶ Bijvoorbeeld Rady Roldon-Figueiroa, 'Translation, guided reading, and anti-Roman Catholic propaganda : the rendering of Deut 23,17[18] in the Reina-Valera Bible (1602),' in: Den Hollander & François (eds.), *Infant milk or hardy nourishment?*, 411-437, 436-437.

²¹⁷ Marcello Vitali-Rosati, 'Digital Paratext, Editorialization, and the Very Death of the Author,' in: Nadine Desrochers & Daniel Apollon (eds.), *Examining Paratextual Theory and its Applications in Digital Culture* (ASHAT; Hershey: IGI Global), 110-127.

²¹⁸ Vitali-Rosati, 'Digital Paratext,' 113-114.

²¹⁹ Vitali-Rosati, 'Digital Paratext,' 115-116.

²²⁰ Vitali-Rosati, 'Digital Paratext,' 121-125.

²²¹ Vergelijk Vitali-Rosati, 'Digital Paratext,' 125: "Its style and characteristics now depend on other aspects, for example the use of a particular CMS or the association with a network."

²²² Vergelijk Vitali-Rosati, 'Digital Paratext,' 125.

²²³ François, 'The Condemnation,' 117.

²²⁴ Den Hollander, 'Prohibited Bibles,' 174.

²²⁵ François, 'The Condemnation,' 138.

²²⁶ McClymond, 'Biblical Annotations,' 486.

gegeven. Hoewel presentatie en interpretatie dus met elkaar verweven zijn, worden de dogmatische opvattingen van de auteur niet besproken, behalve dan zijn of haar theologische expertise (*clericalisering*). Het zijn van een wetenschapper, voorganger of medewerker bij een Bijbelgenootschap lijkt dan een soort bewijs voor onafhankelijkheid, waardoor de lezer moet worden overtuigd van de juistheid van de interpretaties.

Deze ontwikkeling, dat de presentatie en de interpretatie samen opgaan en dat daarbij de visie van de auteur op de inhoud niet wordt gespecificeerd, terwijl de auteur wel autoriteit wordt toegedicht, heeft ook nog een diepere consequentie. Bij het lezen van de Bijbel staan de voorschriften van de geestelijkheid in een bepaalde verhouding tot de leespraktijk van de leken.²²⁷ Al in de vroegmoderne tijd blijken lezers vooral te lezen wat hun het meeste aanspreekt, ondanks die genoemde voorschriften.²²⁸ Hoewel de voorschriften, oftewel het oordeel over de inhoud van bepaalde edities, niet meer zo naar voren komen, wordt de keuzemogelijkheid in bijzondere Bijbeledities de laatste vijftien jaar steeds groter. Daarbij kiest een lezer voor de thematiek die hem of haar interesseert (milieu - *Groene Bijbel*) of de doelgroep waar hij of zij inzit (tienermeiden - *Belle Bijbel*) of het doel waarmee hij of zij de Bijbel leest (relevantie - *Bijbel Dichtbij*). Deze keuze kan de eigen opvattingen dus versterken, zonder dat deze keuze geëxpliciteerd wordt. Met dat laatste bedoel ik dat een bijzondere Bijbeleditie over kerkmuren en dogmatische interpretaties heengaat, maar dat de keuze voor een editie dus ook geen tegenspraak kan hebben. Hoogstens kan een lezer beschuldigd worden van eenzijdigheid (zie paragraaf 5.4), maar niet van onjuistheid van de interpretaties. Hierop is een belangrijke uitzondering, namelijk de Bijbelvertaling waarop een bijzondere editie is gebaseerd, want dat kan juist wel tot verschil van mening leiden. Het is daarom bijzonder interessant dat de vertaling waarop een bijzondere editie is gebaseerd, niet leidt tot een andere plaats of functie van de paratext (zie paragraaf 3.2).

²²⁷ Neverson, *Bible Readers*, 19-20.

²²⁸ Neverson, *Bible Readers*, 50.

5.3 Heilig, maar hedendaags

Paratextuele elementen, en met name annotaties, zijn niet slechts onderschikte bewoordingen bij een tekst, maar beïnvloeden de lezer.²²⁹ Dat kunnen ze, volgens McClymond, op twee manieren doen. In de eerste plaats proberen annotaties de tekst uit te leggen, maar missen daardoor vaak de bedoeling van een tekst.²³⁰ Hij stelt dat annotaties er in eerste instantie alleen waren om vreemde woorden te verklaren en niet om hele passages uit te leggen.²³¹ Hoe duidelijker de annotaties zijn, hoe minder ze recht doen aan de tekst. Daarnaast verstoren annotaties de opmaak van een pagina (zie tabel 3.2). De doorlopende tekst wordt onderbroken en zo wordt ook de ervaring van de lezer opgedeeld.²³² In de woorden van McClymond: “An unannotated Bible could facilitate a transparent encounter with the sacred text.”²³³ Je zou kunnen stellen dat annotaties en andere paratextuele elementen de heilige tekst in sommige gevallen dreigen te overschaduwen.²³⁴

Op het eerste aspect zal ik niet nader ingaan, omdat het enerzijds getuigt van een meer fenomenologische benadering van paratext (zie paragraaf 2.1.1) en anderzijds een voor deze thesis te groot oordeel geeft over annotaties in het algemeen (zie paragraaf 2.2.2). Over het tweede, dat paratext, en in het bijzonder annotaties, de heilige tekst kunnen overschaduwen, zal ik wel iets zeggen. Het onderliggende probleem van de verhouding tussen annotaties en de heilige tekst is de “the conservative Christian understanding of a sacred text that conveys a single and immutable reading.”²³⁵ Daar waar de tekst soms verandert in verschillende vertalingen, en waarbij de paratext ook kan veranderen, zou de betekenis van de tekst hetzelfde moeten blijven. Uit dit onderzoek naar bijzondere Bijbeledities blijkt dat dit niet geheel juist kan zijn, want de presentatie en informatie in deze edities is gecombineerd met een bepaalde vorm van interpretatie. Hoe heilig de tekst ook kan zijn voor de lezer, de interpretatie ervan is in bijzondere edities gestuurd door hedendaagse auteurs en hun opvattingen.

De vraag of deze laatste conclusie dan problematisch is, is daarmee nog niet beantwoord. Daarover zijn verschillende meningen, die vaak samenhangen met de vraag naar wie de autoriteit heeft over de uitleg van de Bijbeltekst.²³⁶ Daarnaast bestaat er altijd een hermeneutische kloof tussen tekst en lezer en zal de hedendaagse context altijd invloed hebben op de lezer. Bij het fenomeen van bijzondere edities wordt aan deze invloed van de hedendaagse context vanuit een bepaald perspectief aandacht gegeven (bijvoorbeeld thema, doelgroep of doel, zie paragraaf 3.2.5). Daarmee is er niet per definitie meer invloed op de Bijbeltekst, maar is de invloed gestuurd door anderen dan de lezer, namelijk de auteurs, en is de invloed minder open voor verandering, want het is vastgelegd in een gedrukte editie. De invloed is om het zo te zeggen gestructureerder geworden, onder andere door twee organisaties die deze edities en hun interpretatie begeleiden (*professionalisering*). Deze invloed zou daarnaast eenzijdig kunnen zijn, en dat onderzoeken we in de volgende paragraaf.

De bovenstaande alinea's gaan in op de hermeneutische relatie tussen paratext en heilige tekst. Het punt van McClymond is echter ontstaan op het materiële vlak, namelijk hoe paratext fysiek meer of belangrijker ruimte kan innemen dan de heilige tekst. Is dit bij *Bijbel Dichtbij* het geval? Hoewel er bij Genesis veel paratext is toegevoegd (inleiding, verwijzingen 21 kaderteksten, 131 annotaties), is de paratext altijd in een andere kleur en lettertype (zie paragraaf 4.3.3) en dus duidelijk te onderscheiden van de heilige tekst. Wel is de keuze gemaakt om de annotaties tussen de tekst te plaatsen en niet onderaan de pagina (zie paragraaf 3.2.1). Dat maakt dat het doorlezen, dus het lezen zonder paratext, erg lastig is. De vraag blijft of dit niet inherent is aan de Bijbel, omdat het de fysieke incarnatie van het woord

²²⁹ McClymond, 'Biblical Annotations', 480-481.

²³⁰ Interessant is dat in de vroegmoderne tijd de discussie juist andersom werd gevoerd, namelijk dat de Bijbeltekst onduidelijk zou zijn zonder uitleg, Francois, 'The Condemnation,' 121.

²³¹ McClymond, 'Biblical Annotations', 481.

²³² McClymond, 'Biblical Annotations', 482.

²³³ McClymond, 'Biblical Annotations', 482.

²³⁴ Chambers, 'What Ever Happened,' 150.

²³⁵ Lindquist, 'Illustrations,' 317 [mijn vertaling]. Vergelijk ook Chambers, 'What Ever Happened,' 165.

²³⁶ McClymond, 'Biblical Annotations', 480; Chambers, 'What Ever Happened,' 163.

is en daarmee altijd een weg van overlevering en ook paratextuele interpretatie bevat (zie paragraaf 2.2.1).²³⁷ Het is een illusie om te denken dat iemand ooit een Bijbeleditie zou kunnen uitgeven zonder paratext, maar dat is een negatieve benadering van deze vraag. Het is ook mogelijk om de verhouding tussen tekst en paratext per definitie positief te duiden: het betekent namelijk dat er op een bepaald moment door de vertaler, de uitgever en de auteur van de paratext is nagedacht over de Bijbeltekst en dat diegenen hun gedachten hebben opgeschreven. Het feit dat paratext bestaat, betekent tegelijkertijd dat de Bijbel relevant is voor een bepaalde groep mensen. Dit neemt de spanning over de hoeveelheid paratext die verantwoord is natuurlijk niet weg, maar relativeert wel een afkeurende houding ten opzichte van paratext in het algemeen.

²³⁷ Wallraff & Andrist, 'Paratexts of the Bible', 237.

5.4 Individueel of in gemeenschap

Bijzondere Bijbeledities zijn vaak een niche in de markt, gezien hun kleine oplage, het specifieke thema of doel en de beperkte doelgroep. De keuze voor een bijzondere editie is dan ook vaak een keuze voor het eigene, namelijk datgene wat al bij de lezer past. Daarnaast is een bijzondere editie vaak bedoeld voor persoonlijk gebruik (zie paragraaf 3.2.5), al is *Bijbel Dichtbij* volgens het voorwoord daarop een mogelijke uitzondering (zie paragraaf 4.3.2). Volgens Anne-Mareike Schol-Wetter, hoofd Bijbelgebruik bij het NBG, zou het zo kunnen zijn dat bijzondere edities “nieuwe contexten, nieuwe gemeenschappen en nieuwe vormen van herkenning” scheppen.²³⁸

Zij geeft hierbij een aantal voorbeelden. In de eerste plaats de lancering van *Rechte Bijbel op Justice Conference 2018*, daarnaast het onlineforum voor tienermeiden *Huis van Belle* dat het idee voor de bijzondere editie *Belle Bijbel* had en als laatste de facebookgroep rondom mensen die allemaal *Bijbel in een jaar* gaan lezen vanaf 1 januari 2019.²³⁹ Bij al deze gemeenschappen is er naast de Bijbel nog iets dat hen bindt, namelijk het thema ‘gerechtigheid’, het zijn van een gelovige tienermeid of het aangaan van de uitdaging om de Bijbel specifiek in één jaar te lezen. De Bijbel brengt op deze manier mensen samen of naar een diepere laag in hun ontmoeting met elkaar.

Bovenstaande stelling, dat bijzondere edities nieuwe contexten kunnen scheppen, geldt zeker niet voor alle bijzondere edities. Het duidelijkst zijn daarin de edities met afbeeldingen, die amper informerende of interpretatieve paratext hebben en vooral bedoeld zijn voor de presentatie (zie tabel 3.3), en de edities die bedoeld zijn om zelf aantekeningen in te maken (zie tabel 3.6). Vooral de laatste is interessant, omdat al in de vroegmoderne tijd mensen aantekeningen maakten bij het lezen.²⁴⁰ Deze aantekeningen waren dan met name bedoeld voor het gebruik door anderen bij hun eigen spiritualiteit.²⁴¹ De aantekeningen die de lezers maken in deze bijzondere edities zijn niet bedoeld voor anderen om te lezen, maar voor de eigen verwerking van de tekst. Dus is er sprake van meer aandacht door uitgevers voor de eigen lezing en uitleg van de Bijbel (*personalisering*).

Deze keuze voor de persoonlijke lezing is het duidelijkst terug te zien in de ruimte voor de eigen aantekeningen, maar ook in mindere mate in de keuze van de lezer voor een bepaalde bijzondere editie. De vraag is of de keuze voor een bijzondere editie bemoedigend of eerder confronterend werkt. Kiest iemand voor een bepaalde editie omdat anderen dat aanraden of omdat diegene er goede berichten over leest? Of kiest iemand voor een bepaalde editie omdat hij of zij meer wil weten van een bepaald thema of op een nieuwe manier de Bijbel wil lezen? Met andere woorden, is de keuze voor een bepaalde editie een identiteitsbevestigende keuze of een identiteitsbevorderende keuze? Vaak wordt er in de media van uitgegaan dat de keuze voor een bepaalde editie een vorm van ‘Bijbellezen in je eigen bubbel’ is,²⁴² maar waarom zou het niet andersom kunnen zijn? Zou de keuze voor een editie niet op andere aspecten gebaseerd kunnen zijn, zoals de prijs en de presentatieve kant van de editie? Nader onderzoek is nodig om de redenen voor de aanschaf van een bepaalde editie aan te wijzen. Is de *extended skopos*, de doelgroep die op het oog was bij het uitgeven van een bijzondere editie, wel gelijk aan het uiteindelijke lezerspubliek ervan?

²³⁸ Anne-Mareike Schol-Wetter, *Presentatie Colloquium Contextueel Bijbelinterpretatie* (notitie, 5 februari 2019), 8.

²³⁹ Schol-Wetter, *Presentatie*, 9-14

²⁴⁰ Neverson, *Bible Readers*, 58-59.

²⁴¹ Neverson, *Bible Readers*, 77.

²⁴² Ter Horst & Kuiper, ‘Bijbellezen in je eigen bubbel’.

6 Conclusie en discussie

In deze conclusie beantwoord ik de onderzoeksvraag: *Op welke manier speelt paratext een rol in moderne Nederlandstalige bijzondere Bijbeledities?* Omdat het begrip paratext allerlei verschillende kenmerken, functies en vormen inhoudt, speelt paratext per definitie een grote rol in deze bijzondere edities. In hoofdstuk 4 hebben we gezien hoe verschillende vormen een rol spelen, zoals tussenkopjes, tekstverwijzingen en afbeeldingen. Naar sommige vormen is al eerder onderzoek gedaan, zoals titels en annotaties, terwijl over andere vormen nog geen theorie bekend was, zoals opmaak en leesroosters. Over het algemeen zijn de tekstuele vormen vaker onderzocht en lijken een grotere rol te spelen.

De manier waarop paratext een rol speelt, geanalyseerd vanuit een mogelijke categorisering van deze bijzondere edities in hoofdstuk 3, blijkt nogal divers te zijn. Er zijn edities met veel verschillende vormen van paratext, zoals *Studiebijbels* en *Jongerenbijbels*, en er zijn edities die zich beperken tot enkele vormen, zoals Bijbels met schilderijen en *Schrijfbijbels*. Vanuit sommige functies van paratext lijkt er een categorisering te zijn tussen deze edities, zoals vanuit het bestaan van een schrijfmogelijkheid in de edities, maar in het algemeen lijkt er geen definitief indelingsprincipe mogelijk te zijn.

Daarnaast is opvallend dat, hoewel de theorie de verschillende functies van paratext naast elkaar plaatst, deze functies in de praktijk door elkaar heen lopen. Zo zagen we dat presentatie en interpretatie bij onder andere indelingen en afbeeldingen samen opgaan, en dat informatie en interpretatie in bijvoorbeeld tussenkopjes en annotaties niet te onderscheiden zijn.

De aard van bijzondere edities, namelijk een Bijbelvertaling met paratext in dezelfde band, is, zo hebben we gezien, een fenomeen dat in de geschiedenis vaak voorkomt. Er kwamen voorbeelden langs van de eerste Nederlandse Bijbelvertalingen in de vroegmoderne tijd, specifiek katholieke of protestantse edities in de eeuwen daarna, en kinderbijbels uit de 20ste eeuw. Het opvallende aan moderne Nederlandstalige bijzondere Bijbeledities is dat in vergelijking met vroeger vaker theologisch geschoolde auteurs die onbekend blijven invloed hebben (*clericalisering*), dat die edities steeds gestructureerder worden aangeboden door twee verschillende uitgevers (*professionalisering*), en dat in meer edities de eigen opvatting van de lezer op verschillende manieren wordt vrijgelaten (*personalisering*).

Hoewel ik veel vormen van paratext intensief heb onderzocht, zijn er ook nog zeker andere mogelijkheden waarvan ik geen gebruik heb gemaakt. Het duidelijkste voorbeeld hiervan is het voorwoord, wat Genette ook nog analyseert vanuit de eenheid van het boek in kwestie,²⁴³ vanuit de eigen ontstaansgeschiedenis,²⁴⁴ vanuit het perspectief van de titel en de uitleg daarvan,²⁴⁵ en aan de hand van het begrip genre.²⁴⁶ De vraag is dan wel in hoeverre het voorwoord representatief is voor de opvattingen van de uitgevers en auteurs, zoals dat blijkt uit de andere vormen van paratext.

Daarnaast had ik de deelconclusie van paragraaf 3.2.2, namelijk dat bijzondere edities soms minder elementen van de standaardparatext hebben dan de normale uitgave, verder kunnen uitwerken, onder andere met een vergelijking van tekstregisters (zie paragraaf 4.3.3) of van de aard van historische kaarten. Zeker met betrekking tot de NBV en de HSV, die standaard een grotere hoeveelheid paratext hebben dan de BGT, zou dit tot interessante observaties kunnen leiden. Wat is namelijk de doelstelling van een bijzondere editie? Is dat het uitleggen en toepassen van de Bijbeltekst (zoals *Bijbel Dichtbij* doet, maar bijvoorbeeld ook de *Studiebijbels* en *Jongerenbijbels*) of het creëren van een unieke leeservaring door de combinatie van bijvoorbeeld schilderijen en de Bijbeltekst, waarbij informatie over de cultuur van de Bijbel juist overbodig en storend is?

Een vergelijkbare uitbreiding van deelconclusies die slechts gebaseerd zijn op *Bijbel Dichtbij* is de voorlopige verwerping van de hypothese van McClymond, namelijk dat

²⁴³ Genette, *Paratexts*, 201.

²⁴⁴ Genette, *Paratexts*, 210.

²⁴⁵ Genette, *Paratexts*, 213.

²⁴⁶ Genette, *Paratexts*, 224.

bijzondere Bijbeledities maar één type van annotaties zouden bevatten, wat ik in paragraaf 4.4.3 heb besproken. Het zou interessant zijn om dit ook te testen voor een Studiebijbel of een specifieke doelgroepbijbel (zoals *Mannenbijbel*), waar deze auteur zijn hypothese het sterkst naar voren ziet komen. In deze thesis heb ik mij echter beperkt tot een analyse van *Bijbel Dichtbij*.

Een andere optie voor nader onderzoek is de hypothese van Paul Gutjahr dat de stijgende hoeveelheid Bijbeledities en de steeds groter wordende diversiteit van deze edities een negatief effect hebben op de autoriteit van de Bijbel bij het grote publiek.²⁴⁷ Hij deed onderzoek naar Amerikaanse Bijbeledities in de 19de eeuw en het is de vraag of dit ook zou gelden voor Nederlandse Bijbeledities in de 21ste eeuw.

Als laatste wil ik nog wijzen op de relevantie van de deelconclusie van paragraaf 4.2.2, namelijk dat het indelen van geslachtsregisters niet altijd consequent gebeurt. In de komende tijd hoop ik zelf te onderzoeken hoe dit in de vier uitgebreide geslachtsregisters in Genesis functioneert en hoe verschillende vertalingen dat proberen weer te geven.

²⁴⁷ Lindquist, 'Illustrations,' 320, die verwijst naar Paul Gutjahr, *An American Bible: A History of the Good Book in the United States, 1777-1880* (Stanford: University Press, 1999), 3.

7 Bibliografie

7.1 Primaire bronnen

Horst, Gerard ter & Eline Kuiper. 'Bijbellezen in je eigen bubbel.' *Nederlands Dagblad* (8 september 2018)

Jong, Matthijs de. *Feedback* (persoonlijke mededeling, 20 mei 2019).

List, Gerry van der. 'Mannenbijbel is suf lesje verantwoordelijkheid.' *Elsevier Weekblad* (30 mei 2017).

NBG/Blauw/CCBI, NBG-onderzoek Bijbelgebruik Nederland (september 2017), via https://www.bijbelgenootschap.nl/wp-content/uploads/2017/09/NBG-rapport-onderzoek-V3_def.compressed.pdf

NBG/EO. *Projectplan Bijbel in Gewone Taal met toepassingen* (notitie, 30 juni 2015).

Schol-Wetter, Anne-Mareike. *Presentatie Colloquium Contextueel Bijbelinterpretatie* (notitie, 5 februari 2019).

Schol-Wetter, Anne-Mareike. *Feedback* (persoonlijke mededeling, 27 juni 2019).

Jongbloed:

Jongerenbijbel - HSV (2014)

Studiebijbel - HSV (2014)

Bijbel in gewone taal - Dwarsligger (2015).

Vrouwenbijbel (2016)

Reformatiebijbel (2016)

YouCat jongerenbijbel (2016)

Mannenbijbel (2017)

Bijbel met Hollandse meesters (2017)

Dwarsligger (2017)

Gespreksbijbel (2018)

Notitiebijbel (2018)

Roodletterbijbel (2018)

Het nieuwe Leven (2018)

Startersbijbel (2018)

Fotobijbel (2018)

NBG:

Parallelbijbel (2004)

Lerarenbijbel (2005)

Mijn wereldbijbel (2005)

Bijbel in grote letter (2005-2007)

Jongerenbijbel - HSV (2006)

Bijbel voor de zorg (2006)

Bijbel met impressies (2007)

Tanach (2007)

Bijbel op weg (2007)

Bijschrijfbijbel (2007)

Studiebijbel - NBV (2008)

Studiebijbel in perspectief (2009)

BGT voor jou (2014)

Samenleesbijbel (2015)

Bijbel met werken van Kees de Kort (2015)

Van Goghbijbel (2015)

Schrijfbijbel (2016)

Bijbel+ (2016)

Groene Bijbel (2016)

Een oogst van waarde (2016)

Belle Bijbel (2018)

Rechte Bijbel (2018)

Bijbel Dichtbij (2018)

Inspire Bijbel (2018)

Bijbel in een jaar (2018)

7.2 Secundaire literatuur

Andrist, Patrick. 'Toward a definition of paratexts and paratextuality: The case of ancient Greek manuscripts.' In: Liv Ingeborg Lied & Marlinea Maniaci (eds.), *Bible as notepad : tracing annotations and annotation practices in late antique and Medieval biblical manuscripts* (Manuscripta Biblica 3; Boston: Walter de Gruyter, 2018), 130-149.

Belt, Henk van den. 'The Problematic Character of Sola Scriptura.' In: Hans Burger, Arnold Huijgen & Eric Peels (eds.), *Sola Scriptura: Biblical and Theological Perspectives on Scripture, Authority, and Hermeneutics*, 38-56.

Berger, Shlomo. *Producing Redemption in Amsterdam: Early Modern Yiddish Books in Paratextual Perspective*. Studies in Jewish History and Culture 37; Leiden: Brill, 2013.

Chambers, Bettye. 'What Ever Happened to *sola Scriptura*? Text and Paratext in Sixteenth-Century French Bibles.' In: Den Hollander & François (eds.), *Infant milk or hardy nourishment?*, 141-165.

Faber, Riemer. 'The *Argumentum* as Paratext: Editorial Strategies in the *Novum Testamentum*.' *Erasmus Studies* 37 (2017): 161-175.

François, Wim. 'The Condemnation of Vernacular Bible Reading by the Parisian Theologians (1523-31).' In: Den Hollander & François (eds.), *Infant milk or hardy nourishment?*, 111-139.

Genette, Gérard. 'Introduction to the Paratext.' *New Literary History* 22:2 (1991): 261-272.

Genette, Gérard. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: University Press, 1997.

Heitink, Gerben. *Biografie van de dominee*. Baarn: Ten Have, 2001.

Hollander, August den. *De Nederlandse Bijbelvertalingen 1522-1545*. Nieuwkoop: De Graaf, 1997.

Hollander, August den, Ulrich Schmid & Willem Smelik (eds.). *Paratext and Megatext as Channels of Jewish and Christian Tradition: the Textual Markes of Contextualization*. Jewish and Christian Perspective Series 6; Leiden: Brill, 2003.

Hollander, August den. 'Prohibited Bibles, Paratext and the Index Librorum Prohibitorum: Why Dutch Bible were place on the 1546-Louvain Index.' In: Den Hollander, Schmid & Smelik (eds.), *Paratext and Megatext*, 152-175.

Hollander, August den. 'Paratext and Lay Bible.' In: Carla Dauven-van Knippenberg (ed.), *Paratext: the fuzzy edges of literature* (Amsterdam: Institute of Culture and History, Universiteit van Amsterdam, 2004), 105-116.

Hollander, August den & Wim François (eds.). *Infant milk or hardy nourishment? : the Bible for lay people and theologians in the early modern period*. Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 221; Leuven: Peeters, 2009.

Hommel-Steenbakkens, Nelly de. 'Censorship or Self-Protection? Modifications in Apocalypse Illustrations in Sixteenth Century Bibles Printed in the Low Countries.' In: Den Hollander & François (eds.), *Infant milk or hardy nourishment?*, 191-221.

Hong, Joseph. 'Chapter and verse divisions in the Bible: their origins, and their use in today's common language translations.' *The Bible Translator* 48:4 (1997): 401-410.

Hoop, Raymond de. 'Genesis 49 Revisited: The Poetic Structure of Jacob's Testament and the Ancient Versions.' In: Marjo Korpel & Josef Oesch (eds.), *Unit Delimitation in Biblical Hebrew and Northwest Semitic Languages* (Pericope IV; Assen: Van Gorcum, 2003), 1-32.

Hoopen, Robin ten. 'Genesis 5 and the Formation of the Primeval History: a Redaction Historical Case Study', *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 129:2 (2017), 177-193.

Jong, Matthijs de. *Hoe vertaal je de Bijbel in gewone taal: uitgangspunten, keuzes, dilemma's*. Heerenveen: Royal Jongbloed, 2014.

Kloppenburger, Geerhard. *Paratext in Bible Translations with Special Reference to Selected Bible Translations into Beninese Languages*. SIL 58, 2013.

Korpel, Marjo. 'Introduction to the Series Pericope.' In: Marjo Korpel & Josef Oesch (eds.), *Delimitation Criticism: A New Tool in Biblical Scholarship* (Pericope I; Assen: Van Gorcum, 2000), 1-34.

- Lange, Armin.** 'From Paratext to Commentary.' In: Adolfo Roitman, Lawrence Schiffman & Shani Tzoref (eds.), *The Dead Sea Scrolls and Contemporary Culture* (Leiden: Brill, 2011), 195-216.
- Lieburg, Fred van.** *De wereld in: Het Nederlands Bijbelgenootschap, 1814-2014*. Amsterdam: Prometheus, 2014.
- Lindquist, Benjamin.** 'Mutable materiality: Illustrations in Kenneth Taylor's children's Bibles.' *Material Religion* 10:13 (2014): 316-345.
- McClymond, Michael.** 'Through a gloss darkly: Biblical annotations and theological interpretation in modern catholic and protestant English-language bibles.' *Theological Studies* 67:3 (2006): 477-497.
- Mochizuki, Mia.** 'The Bible on the Wall.' In: Den Hollander & François (eds.), *Infant milk or hardy nourishment?*, 337-366.
- Neverson, Kate.** *Bible Readers and Lay Writers in Early Modern England: Gender and Self-Definition in an Emergent Writing Culture*. Material Readings in Early Modern Culture; Farnham: Ashgate, 2012.
- Nord, Christiane.** 'Ungerechter oder lebensstüchtiger Verwalter? Geschichte, Form und Funktionen der Perikopentitel in Übersetzungen des Neuen Testaments.' In: Jochen Mecke & Susanne Heiler (hrsg.), *Titel, Text, Kontext: Randbezirke des Textes. Festschrift für Arnold Rothe I* (Glienicke: Garda and Wilch, 2000), 281-302.
- Peursen, Wido van.** 'Delimitation Markers, Chapter Division, Syntax and Literary Structure: The Case of Genesis 37:1-2.' In: Marjo Korpel & Paul Sanders (eds.), *Textual Boundaries in the Bible: Their Impact on Interpretation* (Pericope IX; Leuven: Peeters, 2017), 3-18.
- Poleg, Eyal.** *Approaching the Bible in Medieval England*. Manchester: University Press, 2013.
- Roldon-Figueiroa, Rady.** 'Translation, guided reading, and anti-Roman Catholic propaganda : the rendering of Deut 23,17[18] in the Reina-Valera Bible (1602).' In: Den Hollander & François (eds.), *Infant milk or hardy nourishment?*, 411-437.
- Sherman, William.** 'The beginning of 'The End': terminal paratext and the birth of print culture.' In: Helen Smith & Louise Wilson (eds), *Renaissance Paratext* (Cambridge: University Press, 2011), 65-87.
- Tanja, Johanna & Eveline van Staalduine-Sulman.** 'A Jewish Targum in a Remarkable Paratext: Praxetual Elements in Two Targum Manuscripts of Alfonso de Zamora'. In: Alberdina Houtman, Eveline van Staalduine-Sulman & Hans-Martin Kirn (eds.). *A Jewish Targum in a Christian World* (Leiden: Brill, 2014), 166-184.
- Tatu, Silviu.** 'The Abraham Narrative (Gen 12:1-25:11) in Some Ancient and Medieval Manuscripts: The Exegetical Implications of Delimitation Criticism.' In: Raymond de Hoop, Marjo Korpel & Stanley Porter (eds.), *The Impact of Unit Delimitation on Exegesis* (Pericope VII; Leiden: Brill, 2009), 241-266.
- Vanhoozer, Kevin.** *Biblical Authority after Babel: Retrieving the Solas in the Spirit of Mere Protestant Christianity*. Grand Rapids: Brazos Press, 2016.
- Vitali-Rosati, Marcello.** 'Digital Paratext, Editorialization, and the Very Death of the Author.' In: Nadine Desrochers & Daniel Apollon (eds.), *Examining Paratextual Theory and its Applications in Digital Culture* (Advances in Human and Social Aspects of Technology; Hershey: IGI Global), 110-127.
- Vries, Lourens de.** 'Bible Translations: Forms and Functions.' *The Bible Translator* 52:3 (2001): 331-350
- Vries, Lourens de.** 'Paratext and Skopos of Bible Translations.' In: Den Hollander et al. (eds.), *Paratext and Megatext*, 176-193.
- Vries, Lourens de.** 'The Book of True Civilization: The Origins of the Bible Society Movement in the Age of Enlightenment.' *The Bible Translator* 67:3 (2016): 331-350.
- Wallraff, Martin & Patrick Andrist.** 'Paratexts of the Bible: A New Research Project on Greek Textual Transmission.' *Early Christianity* 6:2 (2015): 237-243.
- Yi, An-Ting.** 'When Notes Start to Speak: An Investigation of Footnotes and Interlinear Notes in Contemporary Chinese Bible Versions.' *The Bible Translator* 69:1 (2018): 56-78.

8 Bijlagen

Bijlage 1: Tabellen paratext Genesis (bij tabel 4.1)

Tabel 8.1

Genesis	1-12	12-25	26-36	37-50	Totaal
BGT hoofdkop	7	16	8	10	41
BGT tussenkop	51	76	66	88	281
BGT inspringing	87	137	135	153	512
BGT bers	298	391	378	449	1516
Gecorrigeerd					
BGT paratext	145	229	209	251	834
BGT vers	284	353	336	427	1400

Tabel 8.2

Genesis	1-12	12-25	26-36	37-50	Totaal
GNB hoofdkop	0	0	0	0	0
GNB tussenkop	18	24	23	16	81
GNB inspringing	61	56	79	74	270
GNB vers	299	391	378	449	1517
Gecorrigeerd					
GNB paratext	79	80	102	90	351
GNB vers	290	373	357	438	1458

Tabel 8.3

Genesis	Zinnen BGT	Genesis	Zinnen BGT
1	79	26	83
2	58	27	100
3	57	28	60
4	60	29	81
5	50	30	98
6	49	31	130
7	46	32	77
8	42	33	51
9	57	34	60
10	49	35	69
11	55	36	67
12	44	37	78
13	45	38	71
14	54	39	52
15	39	40	54
16	40	41	129
17	51	42	84
18	72	43	89
19	97	44	65
20	46	45	66
21	77	46	65
22	57	47	78
23	45	48	56
24	172	49	78
25	79	50	54
Totaal	3415	100 ²⁴⁸	3315

²⁴⁸ Van dit totaal moet 100 worden afgetrokken, namelijk het aantal punten per pagina op debijbel.nl x het aantal hoofdstukken.

Tabel 8.4

Genesis	Zinnen GNB
1-2	86
3-4	76
5-6	76
7-8	60
9-10	76
11-12	73
13-14	58
15-16	51
17-18	84
19-20	92
21-22	82
23-24	120
25-26	108
27-28	104
29-30	135
31-32	129
33-34	74
35-36	96
37-38	105
39-40	78
41-42	152
43-44	105
45-46	95
47-48	94
49-50	76
Totaal	2285

Bijlage 2: Tabellen paratext Genesis (bij tabel 4.3 en 4.4)²⁴⁹

Tabel 8.5

Uitleg 1-30	Uitleg 31-39	Uitleg 40-50	Confrontatie	Bemoediging
1a	30b	40a	2b	1b
4b	30c	41b	3a	2a
5a	30d	41d	3b	4a
6a	31a	42a	8a	9a
6b	31b	42b	8b	9c
7a	31f	42c	9b	10a
10b	32a	43a	12b	12a
11a	32b	43b	13a	13b
12c	32c	44a	18c	14a
15a	33a	44b	19a	15b
16a	33b	45a	19c	16b
17a	34b	45b	22b	20a
17b	34c	46a	24d	21a
18a	35b	46c	25a	21b
18b	35c	47a	27a	23b
19b	36a	47b	30a	24a
19d	37b	48a	31d	24b
20a	38a	49a	37c	24f
21c	38c	49b	37d	24g
22a	39a	49c	38b	28a
22c	39b	50b	40b	31c
23a		50c	41e	31e
24c			43c	34a
24e			46b	35a
25b			50a	37a
25c				41a
26a				41c
26b				47c
26c				
26d				
27b				
27c				
27d				
28b				
29a				
29b				

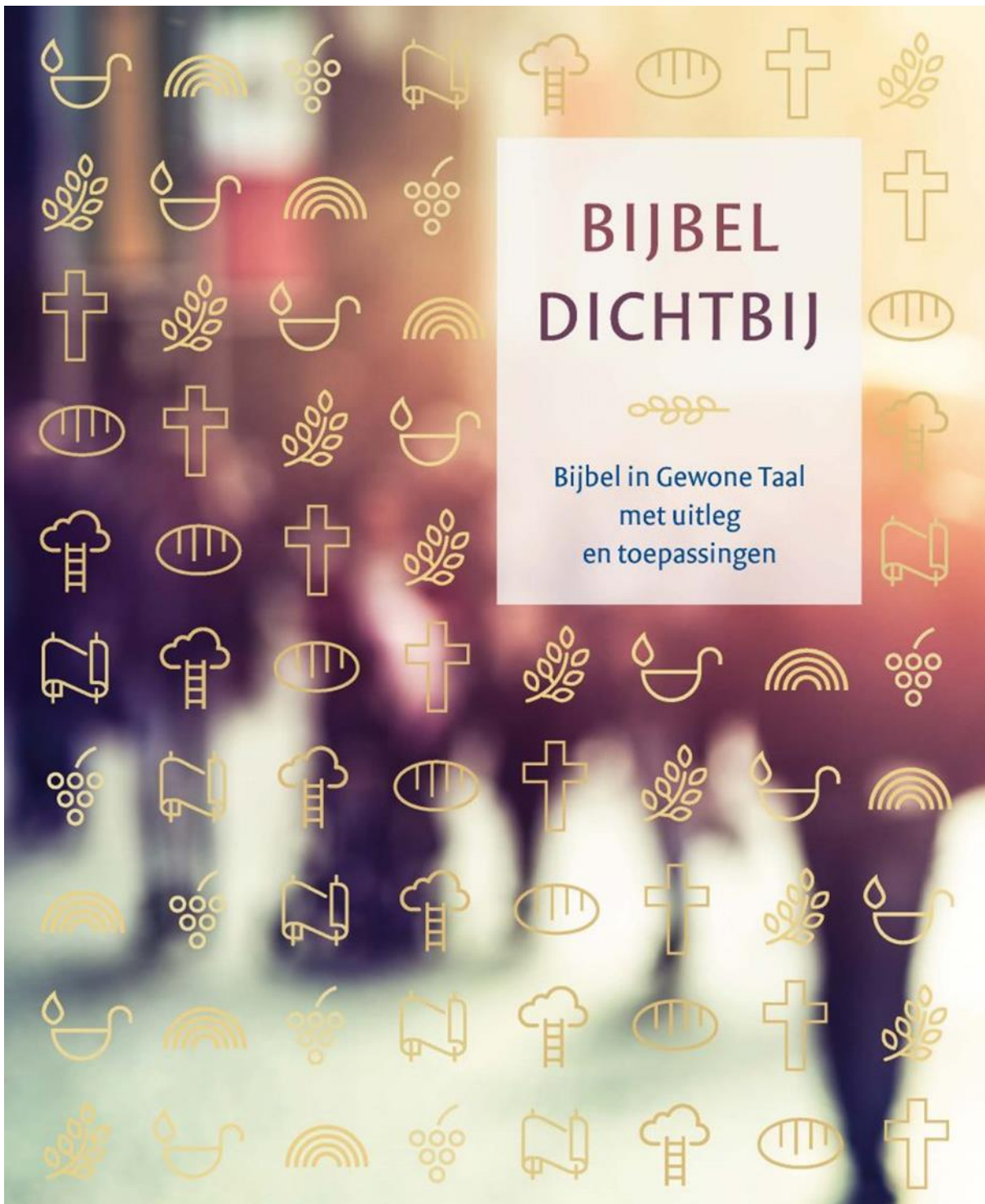
²⁴⁹ Specificering van de aard van annotaties per hoofdstuk. De volgorde van de letters van het alfabet staat voor de volgorde van de annotaties. De verdeling in tientallen hoofdstukken is willekeurig en gebaseerd op de opmaak van deze tabel.

Tabel 8.6

Confrontatie 1-30	Confrontatie 31-50	Bemoediging 1-30	Bemoediging 31-50
2b	30a	1b	31a
3a	30b	2a	31c
3b	30c	4a	31e
6b	30d	9a	32a
8a	31b	9c	33a
8b	31d	10a	34a
9b	31f	10b	35a
12b	32b	12a	35b
12c	33b	13b	37a
13a	34b	14a	39a
18a	37b	15b	41a
18b	37c	16a	41b
18c	37d	16b	41c
19a	38b	17a	41d
19c	38c	17b	44a
19d	39b	19b	45a
20a	40a	20a	45b
22a	40b	21a	46a
22b	41e	21b	47c
24d	42a	21c	48a
25a	42b	23b	50b
25c	43a	24a	
26c	43c	24b	
27a	44b	24c	
27b	46b	24e	
	46c	24f	
	47a	24g	
	47b	26a	
	49a	26d	
	50a	27c	
		27d	
		28a	
		28b	
		29a	

Bijlage 3: Scans *Bijbel Dichtbij*

Afbeelding 1 (voorkant kaft):

Afbeelding 2 (voorwoord, pagina 3):

Over Bijbel Dichtbij

Je hebt een uniek boek in handen: *Bijbel Dichtbij*. Een complete *Bijbel in Gewone Taal*, met allerlei extra informatie en vragen om over na te denken.

De Bijbel is het meest verkochte boek ter wereld. Het is ook al eeuwen een belangrijk en waardevol boek. Maar het is beslist geen makkelijk boek. Om de Bijbel beter te kunnen begrijpen, heb je kennis nodig van de tijd en de cultuur waarin het boek ontstaan is.

En: Hoe kun je de bijbelteksten toepassen op je eigen leven? Wat kan de Bijbel nu voor ons betekenen? *Bijbel Dichtbij* helpt je om de oude teksten beter te begrijpen en te verbinden met het leven van nu. Kortom: het boek helpt om de Bijbel dichtbij te brengen.

Je kunt deze bijbel gebruiken als dagelijkse inspiratie bij het persoonlijke bijbellesen, of als achtergrond en hulp bij een gespreksgroep of bijbelstudie.

Inhoud

Bijbel Dichtbij is de complete *Bijbel in Gewone Taal* met veel extra materiaal, dat bestaat uit:

- inleidingen bij ieder bijbelboek met de belangrijkste thema's
- honderden kaderteksten met uitleg over de achtergrond van de Bijbel
- een paar duizend korte toepassingsteksten, in de vorm van een gedachte of vraag
- landkaarten en themapagina's
- dwarsverwijzingen naar andere bijbelteksten

In de extra's achterin vind je algemene informatie over de Bijbel. Afbeeldingen brengen de wereld van de Bijbel dichtbij. En de leesroosters helpen je om je in twee of drie weken in een bijbels onderwerp te verdiepen.

In 2014 is de *Bijbel in Gewone Taal* verschenen. Deze vertaling is geschreven in gewone, duidelijke taal. Ook het extra materiaal dat in *Bijbel Dichtbij* is geschreven in gewone taal. Het taalgebruik sluit dus goed aan bij de bijbeltekst.

Samenwerking

Bijbel Dichtbij is tot stand gekomen door samenwerking tussen het Nederlands Bijbelgenootschap en de Evangelische Omroep. De doelstellingen van beide organisaties komen in deze bijbel bij elkaar: *de Bijbel dicht bij mensen brengen* (NBG), en *het verlangen om verhalen te vertellen over geloven en het volgen van Jezus* (EO). Aan *Bijbel Dichtbij* hebben bijbelwetenschappers, theologen en voorgangers uit verschillende kerken meegewerkt.

We hopen dat *Bijbel Dichtbij* je zal helpen om (opnieuw) te ontdekken wat de Bijbel vandaag voor jou betekent.

Nederlands Bijbelgenootschap
Evangelische Omroep

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: Mart Jan Lubegn

Titel masterthesis: In de marge, maar niet marginaal:
een analyse naar de rol van paratext
in bijzondere Dijkedichtjes na 2004

VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

Handtekening:

Amsterdam, 27 Augustus 2019

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd.

Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU

wel

niet

toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of inperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum:

Handtekening:

Amsterdam, 27 Augustus 2019

DATAMANAGEMENTPLAN

1. Algemeen

NAAM STUDENT: *Mart-Jan Wteijn*
NAMEN SCRIPTIEBEGELEIDER(S):
prof. dr. Klaas Spronk
prof. dr. Louras de Vries
DATUM: *27-8-2019*
VERSIE: *2.0*

2. Algemene gegevens over het onderzoek / scriptie-onderwerp

(WERK)TITEL ONDERZOEK / SCRIPTIE: *Paratext in BG beledities na 2004*

KORTE OMSCHRIJVING VAN ONDERZOEK EN ONDERZOEKSMETHODE(N) :

Onderzoek naar 'doelgroepbijbels' die sinds 2004 gepubliceerd zijn en dus in te zien bij boekwinkel en NBSG. Het gaat dus om afgeleide data, die schriftelijk zijn.

TYPEN ONDERZOEKSDATA:

PERIODE WAARIN DATA VERZAMELD WORDEN:

april-juni 2019

3. Technische aspecten

HARD- EN SOFTWARE:

~~doorkopertax~~ X

BESTANDSFORMATEN:

docx en xlsx

OMVANG VAN DE DATA (SCHATTING IN MB/GB/TB):

10 MB

OPSLAG DATA TIJDENS ONDERZOEK:

H-schijf van VU

OPSLAG DATA NA AFLOOP ONDERZOEK:

H-schijf van VU
bijlage scriptie

4. Verantwoordelijkheden

BEHEER DATA GEDURENDE HET ONDERZOEK:

mart Jan Wtegn

BEHEER DATA NA AFLOOP ONDERZOEK:

bibliotheek

5. Juridische en ethische aspecten

EIGENAAR DATA:

mart Jan Wtegn

PRIVACYGEOEELIGE DATA: ~~JA~~ / NEE

INDIEN JA: HOE WORDEN ZAKEN ALS VEILIGE OPSLAG EN TOESTEMMING VAN BETROKKEN PERSONEN EN/OF ORGANISATIES GEREGELD?

6. Overige zaken

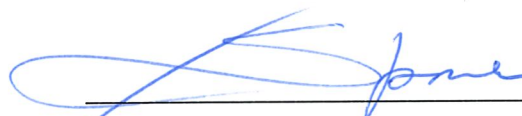
=====

(In te vullen door thesisbegeleider:)

Goedgekeurd

Niet goedgekeurd, omdat: _____

Naam, handtekening:

Datum:

27.11.14 _____

=====

